

Christina Fredrikke Danielsen

Hesten i metaforer

**Analyse av hestens roller i yngre jernalder belyst gjennom
arkeologisk materiale og norrøn litteratur.**

Masteroppgave i nordisk arkeologi

IAKH

Det historisk-filosofiske fakultet

Universitetet i Oslo Vår 2009

Takk!

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Julie Lund. Uten henne hadde ikke denne oppgaven kommet i havn. Julie, du er et vandrende mirakel! Tålmodig har du tvunget meg til å tenke mer med støvlettene på, enn med støvlene.

Takk til de første veilederne mine, Lotte Hedeager og Neil Price som også har bidratt til prosessen.

Jeg må også takke familien og alle vennene mine som har vært til stede for meg og støttet opp på ulikt vis. Dere vet at jeg hadde ikke holdt ut uten dere. Jeg vil spesielt trekke fram Solveig Thorkildsen og Jostein Gundersen som har kommentert teksten, samt kjeftet på meg når jeg trengte det. Også Vidar Dahl som har lest korrektur, og ikke minst vært tålmodig matfar for Dina når matmor har tilbrakt dagene på lesesalen.

Innholdsfortegnelse

Liste over illustrasjoner

1 Innledning.....	1
1.1 Problemstilling.....	1
1.2 Teori.....	2
1.3 Metode.....	5
1.4 Faghistorie.....	6
1.5 Forklaring av begreper knyttet til hest.....	8
2 Hesten i det arkeologiske materialet.	10
2.1 Graver.....	10
2.1.1 Merovingertid.....	11
2.1.1.1 Hesten og utstyret.....	11
2.1.1.2 Beinmateriale.....	14
2.1.1.3 Oppsummering merovingertid.....	14
2.1.2 Vikingtid.....	15
2.1.2.1 Hesten og utstyret.....	15
2.1.2.2 Beinmateriale.....	22
2.1.2.3 Oppsummering vikingtid.....	24
2.1.3 Betydningen av hesten i graven.....	25
2.2 Ikonografi.....	27
2.2.1 Merovingertid.....	28
2.2.2 Oppsummering merovingertid.....	35
2.2.3 Vikingtid.....	35
2.2.4 Oppsummering vikingtid.....	38
2.2.5 Betydningen av hesten i ikonografien.....	39
2.3 Deponeringer.....	39
2.3.1 Våtmark.....	39
2.3.2 Bebyggelse.....	40
2.3.3 Betydningen av hesten i deponeringer.....	42
3 Skriftlige kilder.....	43
3.1 Oversikt over de norrøne kildene.....	43
3.1.1 Sagaene.....	43
3.1.2 Norrøn poesi.....	46

3.1.3 Den yngre Edda	47
3.1.4 Grágás.....	48
3.1.5 Annen litteratur	48
3.1.6 Annen kildekritikk:.....	49
3.2 Hesten i litteraturen	50
3.2.1 Ridehesten.....	50
3.2.2 Ridehestens transendentale egenskaper	52
3.2.3 Arbeidshesten/trekkhesten.....	53
3.2.4 Hesten som metaforisk aspekt.....	54
3.2.5 Hingstekamp.....	56
3.2.6 Offerhesten	56
3.2.7 Hesten i gravskikk.....	58
3.2.8 Hesten som magisk gjenstand.....	59
3.2.9 Oppsummering.....	60
4 Analysekapittel	62
5 Konklusjon: Hesten er en metafor II.....	73
Litteraturliste.....	75

Liste over illustrasjoner

Forsideillustrasjon: Billedsteinen fra Etelhem, Eisenbahn (Lindqvist 1941. Fig. 64)

Fig. 1. Hodelag	Side 9
Fig. 2. Birkagrav Bj. 834	Side 21
Fig. 3. Hjelmblikk Vendel 1:2 og Valsgärde 8	Side 28
Fig. 4. Billedsteinen fra Halla Broa XV	Side 31
Fig. 5. Lärbro Tängelgård I	Side 33

1 Innledning

Den første domestiseringen av hest er antatt å ha skjedd for 6000 år siden i området rundt Svartehavet, hvor også de første spor av hesten som ridedyr finnes fra omtrent samme tid. Den har trolig blitt benyttet som trekkdyr foran vogn fra omkring det tredje århundre f. Kr. I Skandinavia er hesten representert i det arkeologiske materialet fra sen steinalder og fram til moderne tid (Andersen med referanser 1996:5-6). Jeg vil belyse hestens roller i yngre jernalder.

1.1 Problemstilling

I yngre jernalder har hesten en fremtredende rolle i det arkeologiske materialet, gjennom beinmateriale, utstyr og som motiv i utsmykninger. Dette har vært tatt opp av flere forskere (Gjessing 1943; Jennbert 2006b; Müller-Wille 1971; Oma 2004; Sundkvist 2001). Det er i hovedsak gravmaterialet som har vært med på å gi dette inntrykket, ettersom det er her hesten i størst grad er representert. En vanlig teori på hvorfor den har fått så stor plass i yngre jernalder, er dens tilknytning til et krigeraristokrati. Dette er en tolkning basert på funn av hesteutstyr og hestebein i graver til menn med kostbare gravgaver, deriblant våpen (Jennbert 2006a:108; Pedersen 1997; Roesdahl 1983:39). Hesten opptrer dessuten på andre premisser. I Oseberggraven var to kvinner begravd, og disse har fått med seg 15 hester, i tillegg til andre kostbare gravgaver (Brøgger og Shetelig 1951). Dette tyder på at hesten hadde en posisjon innenfor ritualer i forbindelse med død og ferden til dødsriket, og ikke bare var avhengig av dens tilknytning til den mannlige krigeren (Gjessing 1943; Oma 2004; Sundkvist 2001).

Når man så ser på den norrøne litteraturen er det tydelig at også her har hesten inntatt en nøkkelrolle, både i beskrivelser av vanlige menneskers liv og i mytologien. Hesten nevnes ofte i sagaene, og i mytene har den viktige oppgaver, slik som å trekke sola over himmelen. Det er, som vi ser, en tradisjon med å knytte hesten til ritualer og mytologi. Dette har Kristin Oma behandlet i sin hovedfagsoppgave, *Hesten i nordisk jernalder. Ei kontekstuell analyse av den symbolske sfære kontra den materielle røynda* (Oma 2000). Den vil være et bakteppe for min oppgave.

I min oppgave skal jeg analysere hestens roller i yngre jernalder så som de kommer til uttrykk, dels i arkeologisk materiale og dels i norrøn litteratur. Deretter vil jeg undersøke hva vi kan lære om hestens roller i de to kildekategoriene når de settes opp mot hverandre. For å

studere om det er større likhet mellom arkeologisk materiale og litteraturen når vi kommer nærmere nedskrivningstidspunktet til tekstene, vil jeg dele kapittelet for arkeologisk materiale inn i merovingertid, fra år 550 til 793, og vikingtid, fra år 793 til 1030.

Tidligere arbeider med hesten i fokus har dratt inn tekster som støtte for sine tolkninger (jfr. kap. 1.4). Jeg vil bruke litteraturen i mye større grad, ved å belyse den separat, og forsøke å tolke det jeg finner i tekstene i forhold til problemstillingen. På den måten vil jeg forsøke å utnytte denne ressursen mer enn hva som har vært vanlig.

Et overordnet mål med oppgaven skal være å belyse hvordan hesten opptrer som metafor i ulike sammenhenger. Parallelt vil jeg studere de roller hesten har hatt i forbindelse med eliten i Skandinavia i yngre jernalder.

1.2 Teori

Mitt teoretiske rammeverk for denne oppgaven er i hovedsak forankret i Christopher Tilley sin bruk av metaforer. For å forstå de bakenforliggende meninger i en kultur, kan man se på det arkeologiske materialet som metaforer. Jeg skal her gi en kortfattet oversikt.

En metafor er en metode for å forstå en enhet ut fra perspektivet til en annen enhet (Tilley 1999:4). Dette gjelder ikke bare for det arkeologiske materialet, men også språket i litteraturen. Dyr er *gode å tenke med* fordi de både er en del av oss, biologisk sett, og samtidig utenfor oss, samfunnsmessig, og adferden og karaktertrekkene deres er en viktig del av menneskenes livsverden (Jennbert 2006a:97; Tilley 1999:49 med referanser). Å lage grunnleggende metaforiske lignelser mellom det menneskelige og det dyriske, former en elementær basis for selvforståelse og konstruksjon av mening i alle kjente samfunn (Tilley 1999:50). Dyr er derfor en nøkkelskilde for metaforer som kulturen konstrueres gjennom (Tilley 1999:50). Metaforer mellom dyr og mennesker er i en konstant struktureringsprosess. Observasjon av dyrs karakteristika påvirker det metaforiske arbeidet i hjernen, gir råmateriale for prosessering og skaper en forståelse av samfunnet. Denne forståelsen legger videre føringer på begrepsdanningen i dyreverdenen (Tilley 1999:50). I noen kulturer er det en rekke dyr som er hovedkilder til slike metaforer, mens i andre er det et bestemt dyr som innehar en dominerende rolle (Tilley 1999:51). Ut fra hestens dominerende rolle i både det arkeologiske

og det litterære materialet mener jeg den innehar en nøkkelrolle i metaforene i yngre jernalder.

Jeg skal i kapittel 3.2.4 belyse *kenninger*. Dette er en poetisk omskriving, der et ord brukes om et annet (Mundal 2004a:231). Kenninger kan derfor sies å være metaforer. Et av eksemplene er hentet fra Volsungane, kapittel 21. Istedenfor ordet *skip*, er det skrevet *seglhest* i teksten. Metaforene sier noe mer på en enkel og lettfattelig måte, de skaper bilder gjennom assosiasjoner (Tilley 1999:7-8). Ordet seglhest mener jeg viser til at skipet er et fremkomstmiddel til havs som blir linket til hesten på land. Når jeg skal forstå skipet ut fra hesten finner jeg hva hesten kan fortelle om skipet. For eksempel kan jeg si at skipet *rir* bølgene slik en hest galopperer over land. På denne måten hjelper metaforene oss til å skape linker mellom ulike kulturelle og materielle områder (Tilley 1999:7-8). I dette eksemplet danner vi forbindelser mellom skip og hest. Disse linkene er vesentlig for å skape kultur. Kultur innebærer, blant annet, å ha en følelse av helhet der alle fragmentene av menneskelige erfaringer og handlinger er satt sammen. De metaforiske konseptene strukturerer persepsjon, handling og sosiale relasjoner, og skaper en følelse av felles forståelse av helheten som binder menneskene sammen (Tilley 1999:16, 25). Dette betyr at metaforene er kulturelt relative da mennesker innenfor ulike kulturer vil bruke ulike metaforer (Tilley 1999:9). En implikasjon av dette er at også forhistoriske kulturers metaforer er kulturelt relative. Mine assosiasjoner til ordet seglhest er ikke nødvendigvis de samme som en person fra vikingtidens Island ville hatt. En del av arkeologien er derfor å forsøke å forstå de metaforer som ligger i materialet. For å kunne si noe om hvilket innhold mennesker i fortiden la i et objekt, må vi gjøre abstraksjoner fra de likheter og ulikheter som vi finner i det arkeologiske materialet (Hodder 2001:129). Det gjør vi ved å lete etter mønstre i de ulike kontekstene, det vil si i tid, i sted, og i kombinasjonen av tid og sted, samt typologi. Dersom signifikante mønstre dukker opp, kan vi se hva som er relevante variabler (Hodder 2001:141). Å finne et mønster, er å gi mening til variabler, og målet til arkeologene er å plassere denne subjektive meningen i forhold til dataene på en nøye overveid måte (Hodder 2001:143). I korthet betyr dette at det er mulig å trekke holdbare slutninger om et objekt på bakgrunn av den kontekst det befinner seg i (Hodder 2001:153). Og som Tilley påpeker, er heller ikke de materielle metaforene valgt tilfeldig. Tvert imot er deres objektive kvalitet og tilsynelatende passelighet til dets faktiske mening vital (Tilley 1999:28). Uten dette som premisser, ville det ikke være mulig å argumentere for muligheten for å gjøre tolkninger basert på et arkeologisk materiale. Jeg har

argumentert for at jeg, ved å se på den kontekst hesten befinner seg i, kan trekke relevante slutninger om hestens roller og hvilke metaforer den kan inngå i.

Metaforene er fundamentale i alle trossystemer (Tilley 1999:10). De etablerer en overensstemmelse mellom naturlige og sosiale forhold, og gjør det mulig å sette sammen signifikante kontraster funnet på ulike plan (Tilley 1999:23). Metaforene i mytene refererer til en helhet. Slik kan objekter få betydning ut over seg selv (Tilley 1999:22). Et eksempel på dette er korset som i kristendommen står som en metafor på hele religionen.

Et eksempel på hvordan metaforer kan utforskes i et arkeologisk materiale og tekst, finner vi i Maria Domeijs artikkel (2006). Hun sammenligner verbale konsepter fra Egilssoga og Beowulf med dekorasjoner i dyrestil i et forsøk på å nyansere forståelsen av dyrestilen (Domeij 2006:40). Ved å se etter steder i teksten der dyr og dekorasjoner med dyr fremkommer, finner hun en rekke assosiasjoner. Utenom hesten er det rovdyr og åtseletere som oftest nevnes i tekstene, og disse er bare nevnt i kontekst med strid og død (Domeij 2006:41). Videre peker hun på at hånden, i forbindelse med rovdyr og helter, er den kroppsdelen som dominerer tekstene. Dette inkluderer ord som grep, hånd, finger og negl. Disse ordene dukker opp i forbindelse med strid (Domeij 2006:42). Hun tolker det til at hånden er en måte å konseptualisere selve striden. Dette styrkes gjennom andre uttrykk slik som krigshånd, krigsgrep, og kenninger for strid, slik som håndstorm og håndmøte (Domeij 2006:42). Dette åpner for en metaforisk tolkning av dyrestilen der ”gripedyret” kan forstås som en metafor for strid (Domeij 2006:42). Videre trekker hun fram gull i forbindelse med strid, da tekstene ofte nevner dem sammen. Konger og høvdinger opprettholdt sin posisjon blant annet gjennom gaveutgiving av verdifulle gjenstander, og midlene til dette ble i stor grad ervervet gjennom strid. De kuttete, gyllne kroppene i dyrestilen kan derfor også betraktes som gaven (Domeij 2006:43). Domeij sin analyse viser slik muligheten for å forstå dyrestilen som en materiell variant av de verbale poetiske metaforene for strid og gaveutgiving (Domeij 2006:43).

Det arkeologiske materialet jeg skal benytte er graver, depoter og ikonografi. Dette er nedleggelser og bilder som det ligger en intensjon bak. Man kan si at det vi finner under utgravninger er produktet av en bevisst handling. Dette betyr at gjenstandene i gravene og depotene, samt motivene i ikonografien er resultatet av et utvalg, der disse gjenstandene og

motivene har en betydning for de som valgte dem. Jeg mener dette gir grunnlag for å forsøke å tolke det arkeologiske materialet som metaforer, i tråd med Domeijs metode.

1.3 Metode

Oppgaven vil bestå av tre hoveddeler. Første del vil belyse det arkeologiske materialet. Andre del behandler litteraturen. Den siste delen vil trekke inn begge kildene og diskutere dem sett opp mot hverandre hvor både sammenfall og divergerende trekk i de to kildetypene analyseres.

Felles for delene vil være min base i Christopher Tilley sine teorier omkring hvordan både materiell kultur og tekst er basert på metaforer. Hesten i det arkeologiske materialet og hesten i litteraturen kan ha en likefrem betydning, for eksempel som ridehest, men samtidig kan konteksten fortelle noe om hvordan den kan tillegges flere meninger. Jeg vil tolke kildene for å finne slike metaforer.

Del en, kapittel 2 belyser det arkeologiske materialet. Kapittelet er delt inn i merovingertid og vikingtid slik at jeg kan vurdere om det arkeologiske materialet er mer likt litteraturen i vikingtid som ligger nærmere de litterære kildene i tid. Jeg har valgt graver, ikonografier og depoter med hestebein fra Skandinavia som kan relateres til hesten. Gjennom en kvalitativ analyse skal jeg klargjøre hvordan hesten opptrer i forhold til kontekst, og på den måten kan jeg diskutere hvilke roller hesten besitter i de ulike sammenhengene. Kontekst varierer i de tre kategoriene. I gravene holder jeg hesten opp mot hva de andre gravgavene består av, kjønn på den døde, samt hvordan graven har blitt konstruert som en scene, der de ulike gravgavene spilles mot hverandre. I ikonografien studerer jeg om det er andre figurer rundt, og om det gir mening å sette hesten inn i en sammenheng med disse, samt hvilke gjenstander bildene er laget på. For depotene skal jeg undersøke hvilke hestedeler som er lagt ned. Jeg skal også belyse hvordan mengden hestebein forholder seg til mengden bein fra andre dyr, og i hvilken kontekst vi finner beinene. Jeg tar også med slakteavfall i dette kapittelet.

Del to kapittel 3 behandler litteraturen. Her er det i hovedsak norrøn litteratur som er valgt da den forholder seg til tidsperioden og det geografiske området jeg jobber med. En gjennomlesning av litteraturen med fokus på avsnitt som handler om hesten, skal avdekke i

hvilke sammenhenger hesten omtales. Ved å undersøke hvilke situasjoner hesten er i, skal jeg drøfte hvilke roller hesten blir gitt i litteraturen.

Felles for disse to kapitlene er at ved å arbeide med dem vil det dukke opp arkeologisk materiale og litterære situasjoner som ikke innbyr til videre tolkning i seg selv. Disse kan likevel ha verdi i den sammenfattende analysen, og vil bli inkludert med henvisning til kapittel 4. Kapittel 4 er et sammenfattende kapittel hvor jeg sammenligner det arkeologiske materialet og litteraturen. Ved å holde dem opp mot hverandre kan jeg anvende perspektivene fra det ene kapittelet for å belyse det andre. Dette kan gi nye løsninger på hvordan de kan tolkes i forbindelse med hesten. På denne måten kan jeg utdype eksisterende roller eller oppdage nye. Ved å se på de to kildegruppene slik, kan jeg også få informasjon om det finnes elementer i en av kildene som ikke har paralleller i den andre, eller om det er elementer over samme tema som er motstridende i de to kildene.

1.4 Faghistorie

Det er skrevet relativt lite om hesten i jernalderen i forhold til hvor fremtredende den er i det arkeologiske materialet. Jeg skal kort gå gjennom hva som er gjort i tidligere forskning og hvilke hovedkonklusjoner man har kommet fram til. Disse arbeidene kommer til å bli benyttet i oppgaven. Forfatterne har gjort et grundig forarbeid med å samle og sammenfatte det arkeologiske materialet, og samlet gir de en god oversikt over ulike funn knyttet til hesten.

Gutorm Gjessing skrev i 1943 boken *Hesten i førhistorisk kunst og kultus*. Her tar han for seg de mest kjente funnene av hest og hesteutstyr fra steinalder og fram til middelalder. I avsnittene om jernalderen bruker han Eddadiktene for å understreke teorien om hestens viktige posisjon innenfor mytologi og ritualer. I tolkningen av de gotlandske billedsteinene setter han bildene i sammenheng med Odin-kult, og Oseberggraven ser han på som et uttrykk for fruktbarhetskult og dyrking av Frøy. Teksten lider noe av mangelen på kildekritikk vedrørende de norrøne kildene. De trekkes inn uten at det reises tvil om sannhetsgehalten når han forsøker å relatere ikonografien til tekstene. Michael Müller-Wille skrev i 1971 *Pferdegräber und Pferdeopfer im frühen Mittelalter*. Sett i forhold til Gjessings tolkninger, bærer Müller-Willes tekster mer preg av å være en opplisting av fakta. Den gir en god oversikt over graver og offer med hest i Sentral-Europa. Dessverre er ikke Norge tatt med.

Funn av hest og hesteutstyr har som regel blitt behandlet som en del av inventaret i graver eller deponeringer. Blant annet har Anne Sofie Gräslund et kapittel om hesten i kammergraver i sin studie av gravene på Birka (Gräslund 1980). Likeledes har Birgit Arrhenius (1983) og Greta Arwidsson (1977 og 1983) med beskrivelser av hesten som en del av gravgodset fra Vendel og Valsgärde. Også i studier av norrøn religion har det vært gjort rede for hvilken rolle hesten har fått. Britt Solli (2002), Britt-Mari Näsström (2001), Ellis Davidson (1967), E. O. G Turville-Petre (1975) og Gro Steinsland (1994; 2005) er de forskerne jeg har benyttet i oppgaven, men det finnes en rekke andre. Felles for disse er at deres hovedfokus ligger på den norrøne religionen og hvordan den har artet seg. Hestene er en del av denne kosmologien, og blir behandlet som et moment i religionen. Oftest diskuteres Sleipner og hans forbindelse med transport til dødsriket.

I de senere årene har det kommet flere arkeologiske avhandlinger som diskuterer hesten i ulike settinger. Først ute var Helge Braathen i 1977 med sin hovedoppgave *Ryttergraver: Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. Her er det koblingen mellom hest og makt som står i sentrum. Han bruker spredningen av ryttergraver for å se etter maktsentra i Norge i yngre jernalder. Ryttergravene tolkes som graver for personer med spesielle funksjoner under kongemakten, og beliggenheten til gårdene med disse gravene tilsier at de kan være rester etter kongelige institusjoner. Den geografiske plasseringen deres gjør det sannsynlig at de har vært støttepunkter for kongene under rikssamlingsprosessen.

Kristin Oma behandler hesten gjennom hele jernalderen i sin hovedoppgave fra 2000, *Hesten i Nordisk Jernalder. Ei kontekstuell analyse av den symbolske sfære kontra den materielle røynda*. Hun tar for seg et omfattende arkeologisk materiale som hun deler inn i graver og offer. Her er både enkeltgraver og gravfelt belyst. Innenfor ikonografien belyser hun flere ulike kategorier. Smykker, brakteater, hjelmer, billedsteiner, billedvever, treskurd og bilder er analysert. Til slutt trekker hun inn de norrøne kildene før hun gir en sammenfattende tolkning av alle kategoriene under ett og forsøker å se de lange linjene. Hun konkluderer med at hesten hadde en sentral rolle som symboldyr. Den er til stede i ritualer som har som formål å sprengre grenser, og skal opprettholde en forbindelse mellom liv og død. Dette gjør at hesten også blir et maktmiddel, ettersom den som kan bruke hesten for å opprette kontakt med gudene holder høy status i samfunnet.

Trond Meling leverte også hovedoppgaven sin i 2000. Den heter *Graver med hest og hesteutstyr. Eit uttrykk for makt og alliansar på Vestlandet i merovingertida?* Som tittelen indikerer, er han ikke like opptatt av hestens rolle som symbol, som Oma. I stedet følger han Braathens eksempel og bruker graver med hest for å se etter maktsentra. Han mener graver med hest kan knyttes til etablering av større politiske enheter på Vestlandet, hvor den kontinentale skikken med kavaleri ble tatt opp blant eliten. Hesten kom derfor til å symbolisere rytterkrigeren, og har av den grunn blitt en del av gravinventaret.

Anneli Sundkvist har skrevet boka *Hästarnas land. Aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svealands yngre järnålder* (2001). Hun fokuserer i større grad enn de andre på hestens praktiske rolle, og hva det arkeologiske materialet kan fortelle om dette. Av den grunn er det tekniske i forhold til hesteutstyret vektlagt. Hun har også diskutert de fysiske og praktiske aspektene ved hesten. Herunder kommer kategorier som hestens livsbetingelser, tamhestens opprinnelse, ulike former for hestehold og hestens eksteriør.

Det siste tilskuddet er Peter Shenk sin masteroppgave fra 2002: *To Valhalla by Horseback? Horse Burial in Scandinavia during the Viking Age*. Her trekker han fram en rekke graver der hesten er representert og deler materialet inn i graver med hest og skip og graver med bare hest. Hestebegravelser i norrøn litteratur blir også belyst. Dette danner grunnlaget for hans tolkninger. Han konkluderer med at hesten er et symbol på makt, rikdom og status i vikingtiden, men mener dens rolle i kult er hovedgrunnen til at så mange graver inneholder hester.

Den samme typen materiale som mitt er således gjort rede for i en rekke forskjelligartede analyser, og har ført til ulike konklusjoner. Med dette som bakteppe vil jeg redegjøre for hesten som metafor.

1.5 Forklaring av begreper knyttet til hest

Det finnes bestemte typer utstyr som brukes når man skal ri eller kjøre med hest. Dette er muligens velkjent for de fleste, men jeg har likevel valgt å ta med en kort beskrivelse av noen av de viktigste gjenstandene, slik at det ikke er noen tvil om hva det refereres til senere i teksten.

Bittet benyttes for å kontrollere hesten. Det består av et munnstykke med ringer eller stenger utenfor munnen som holder selve munnstykket på plass. Det benyttes sammen med et *bissel*, et system av reimer rundt hestens hode, som holder bittet på plass. Bisselets reimer er festet sammen med beslag (Oma 2000:16). Reimene som strekker seg fra bittet til rytteren benyttes for å styre hesten og kalles *tøyler*.

Salens funksjon er å fordele rytterens vekt over et større område og forhindre at vekten blir liggende på hestens følsomme ryggrad. I tillegg gjør den rytteren mer stabil slik at det er lettere å bli sittende på hesten i vanskelige situasjoner (Sundkvist 2001:125). *Stigbøyler* hjelper rytteren til å sitte stødig i salen. Den består av en bøyle som er festet med remmer til salen, og en nedre del som er en rett stang. Her setter rytteren foten. (Sundkvist 2001:134).

Sporene festes til rytterens hæl, og benyttes for å forsterke det signalet rytteren gir når han presser hælene mot sidene til hesten (Oma 2000:20). De består av en spiss festet på en bøyle. Spissen skal presses mot hestens side, og bøylene er for å feste sporen i rytterens fottøy (Oma 2000:20; Sundkvist 2001:136). Et *høvve* er en del av hestesele, som holder festet til slede/vogn oppe (Store Norske Leksikon).

Hingst er en hann-hest, *hoppe* er en hunn-hest, og vallak er en kastret hann-hest.

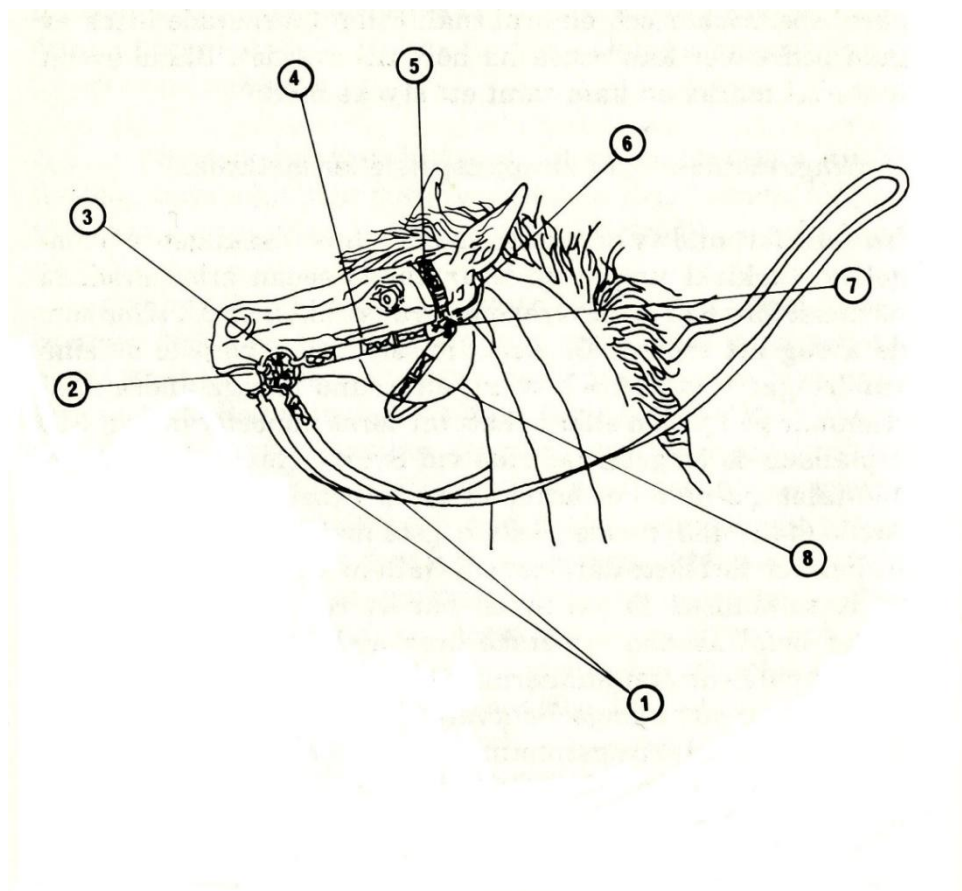

Fig. 1 Hodelag 1: tøylerne, 2-3: bittet, 4-6: bisselet, 7: kinnstykke, 8: beslag (Lamm 1980:130).

2 Hesten i det arkeologiske materialet.

I dette kapittelet vil jeg analysere det arkeologiske materialet. Formålet med analysen er å se nærmere på hvilke former for materiale som finnes, se hva som kan knyttes til hesten, samt å undersøke hva dette sier om hestens roller. Jeg vil dele analysen inn i fire hovedkategorier:

- Graver
- Ikonografi
- Deponering i våtmark
- Deponering i forbindelse med bebyggelse

I kapitlet om graver skal jeg strukturere analysen etter to underkategorier:

- Utstyr som ble benyttet i forbindelse med hesten
- Beinmateriale fra hele eller deler av dyret

2.1 Graver

Hesten i graver fra yngre jernalder er et komplekst tema. Her finnes den representert gjennom bein, utstyr og ikonografi i et stort antall variasjoner i et stort antall graver (Oma 2000:42 og 44; Opedal 1998:44; Sundkvist 2001:65). Det er et uensartet materiale, og det synes ikke å være noen entydige regler for hvordan en grav med hest og/eller hesteutstyr skulle utformes (Shenk 2002:5). Hesten har fulgt både menn og kvinner i graven, og antallet hester og personer varierer i alle kombinasjoner. Som bakgrunn i denne oppgaven foreligger det graver med en person og en hest, graver med en person og mange hester, graver med flere personer og en hest og flere personer og hester. Hesten finnes både i kremasjons- og inhumasjonsgraver, både i flatmarksgraver og hauger, og vi finner både hele skjeletter og deler av hesten (Dommasnes 2001:122; Shenk 2002:5). I noen graver blir bare deler av skjelettet funnet. I de gravene jeg skal belyse er ikke dette på grunn av bevaringsmessige forhold, her er det intensjonelt lagt ned bare bestemte deler av hesten(e) (Gjessing 1943:60).

Gravskikken der hest og hesteutstyr legges i graver får for alvor innpass i merovingertid, og hovedsaklig i graver som er utstyrt med mye og kostbart gravgods (Oma 2000:42 og 44; Opedal 1998:44; Sundkvist 2001:65). Jeg har valgt graver som er godt dokumentert, og som uten tvil inneholder hest og/eller hesteutstyr. Dette har ført til at utvalget består av graver som skiller seg ut med sitt rike utstyr. Det er vanlig å se gjenstandene i gravene som en refleksjon av samfunnet, samt den døde sosiale posisjon (Dommasnes 2001:36; Pedersen 1997:123). Det kan derfor synes som om hesten er forbeholdt de øvre samfunnslag. Dette kapittelet vil av

den grunn handle om en elite. For å kunne belyse forskjeller og likheter skal jeg dele materialet inn i merovingertid og vikingtid.

Det utvalget av graver som er gjort i oppgaven kan kritiseres for sin uensartethet. Her er det, som tidligere nevnt, rike graver som er belyst. Det er ikke utenkelig at det finnes mindre prominente graver med hest som kunne gitt et mer nyansert bilde, men det har ikke kommet fram i den litteraturen jeg har benyttet. Det finnes også en hel rekke graver av samme karakter som de jeg har benyttet meg av. De gravene jeg har valgt kan gi meg et innblikk i gravskikk i yngre jernalder. Det jeg har basert mitt utvalg på, er i hovedsak at materialet i disse gravene er velpublisert og lett tilgjengelig. Denne oppgaven framstår altså ikke som en fullstendig analyse over gravskikk i Norge, Sverige og Danmark i yngre jernalder, men er et forsøk på å tolke hestens ulike roller i forbindelse med samfunnets elite.

2.1.1 Merovingertid

Fra merovingertid skal jeg belyse to enkeltstående graver fra Norge: skipsgraven Storhaug fra Karmøy og Torgård på Tiller ved Trondheim. Disse gravene er valgt ut på grunnlag av funn av hesteutstyr og/eller hestebein. Storhaug er også den eldste skipsgraven i Norden, og jeg vil se den i sammenheng med andre skipsgraver fra vikingtid. Jeg skal også undersøke gravfeltene Vendel og Valsgårde fra Mälarendalen i Sverige. Dette fordi vi her finner flere graver med både utstyr og bein på samme sted. Her skal jeg starte med å se på gravfeltene som en helhet, for deretter å trekke frem noen eksempler som kan belyse problemstillingen min.

2.1.1.1 Hesten og utstyret

Storhaug

Den eldste skipsgraven i Norden er Storhaug på Karmøy, datert til 680-800 (Opedal 1998:65). I Storhaug ble det funnet rester av hestebein like utenfor skipet, litt sør i haugen (Opedal 1998:18). Hesteskjelettet er tapt, slik at det nå er umulig å si hvilken rase det var, eller om det var andre særegenheter med det (Opedal 1998:44). I haugen var det bygget et gravkammer av tre hvor det befant seg en rekke kostbare gravgaver: en armring i gull, to sett spillebrikker, perler, smedutstyr, bryne, søkke, jernkjele, voksskive med et kors, og muligens en slede (Opedal 1998:61). Det var også våpen i graven; to sverd, et spyd eller lanse, et pilkogger med piler og en kniv. Det ble dessuten funnet et jernfragment som har blitt tolket som en spore,

men tolkningen er usikker (Opedal 1998:44,48). To sverd i samme grav er uvanlig i Norge, men på kontinentet er det et kjent fenomen. Her er det kjent fra både skriftlige og arkeologiske kilder at sverdpar, samt pil og bue, ble båret av menn med den høyeste militære rangordning. De er blant annet knyttet til Karl den stores ryttere som utgjorde en kostbar, men meget effektiv og mobil styrke (Opedal 1998:49-51, 145). På kontinentet finnes sverdpar som oftest i graver med kammer, der sporer og bissel inngår i gravgodset. Med det kostbare gravgodset, samt våpensammensetningen, hesten og den mulige sporen, er Storhaug svært lik de kontinentale ryttergravene. Det er rimelig å anta at man hadde kontakt med kontinentet og hentet inspirasjon til symboler for å markere status og rang i egne rekker. Den døde i Storhaug er derfor sannsynligvis fra en militær elite, en mann med svært høy sosial rang (Opedal 1998:49-51, 145). Jeg tolker det derfor slik at hesten/utstyret i denne graven primært skal uttrykke tilhørighet til eliten.

Torgård

Denne graven lå på Tiller ved Trondheim. Her ble det gravd ut en ryttergrav fra merovingertid. Den kan dateres til sent 500-tall/tidlig 600-tall (Gjessing 1934:33). Graven inneholdt sverd, sverdkniv, spydspiss, øks, pilspisser, skjoldbule, stangmunnbitt og forgylte stempeldekorerte bisselbeslag av bronse. Det har muligens også vært lagt ned en hest (Gjessing 1934:32-33). Enkle ringbitt dominerer funnmaterialet fra graver i yngre jernalder. Stangbittet i denne graven er derfor et av de få unntakene (Andersen 1996:97; Gjessing 1934:167; Sundkvist 2001:112,117). Stangbittet er dekorert med niello og kopperlegering, en sjelden og estetisk dekor (Airola 1991:25). Utstyret i Torgårdgraven ligner både stilmessig og innholdsmessig på kontinentalgermanske graver, særlig på den svenske Vendelgraven XIV (Gjessing 1934:33). Torgård er, i likhet med Storhaug, en grav hvor vi ser innflytelse fra utlandet. Hesteutstyret i graven var svært kostbart og forseggjort. Dette gir meg grunn til å tro at hestens rolle i forbindelse med den døde var viktig. Det kan virke som om man har lagt ned mye bry i dekoreringen av utstyret for å understreke dets betydning.

Vendel og Valsgärde

Disse to gravfeltene i Sverige er svært like, og de er, sammen med Alsike og Badelunda, de mest kjente og diskuterte når det kommer til båtgravskikk (Schönbäck 1983:127). Gravene er rikt utstyrt og gjenstandsinventaret er uniformt fra 600-tallet og ut vikingtiden. Antallet båtgraver svarer statistisk sett til en gravlegging per generasjon. Dette kan bety at disse gravene er forbeholdt overhodet i en familie (Ellis Davidson 1967:114; Schönbäck 1983:127;

Shenk 2002:23). Gravene er ubrente flatmarksgraver, der den døde har fått med seg en mengde våpen, matforråd og kokkeutstyr. Det er også hunder og hester, noen ganger også jaktfalk, samt bissel og saler i gravene. Dette utstyret er ikke alltid på hestene, noen ganger ligger det ved siden av den døde (Shenk 2002:23). For begge gravstedene gjelder i hovedsak at de tidligste gravene har to eller flere hester, mens de senere vikingtidsgravene har bare en eller to hester. Skjelettene deres er mer eller mindre komplette (Shenk 2002:24-25).

En diskusjon av funnene i merovingertidsgraver fra begge feltene kan bidra til å belyse ulike aspekter av hestens roller. På begge gravfeltene er det funnet hjelmer, noe som er sjeldent i Skandinavia. Noen av disse er så godt bevart at man kan se utsmykningene, og tre av dem har hest i motivet; hjelmene fra Vendel I og Valsgärde 7 og 8. (Sundkvist 2001:150). Motivene vil jeg komme tilbake til i kapittel 2.2.1. Hestemotivet har gjort at jeg har valgt å belyse nettopp disse tre i dette kapittelet.

Graven Vendel I dateres til 600-630/40 (Sundkvist 2001:150). I denne graven finner vi tre hester og bissel med dekorerte beslag (Arbman 1938:23; Arrhenius 1983:64-65). Vendel XIV, datert til ca 600, inneholder en hest, et stangbitt, og en paradesal for en kriger. Slike saler har en karakteristisk høy ramme som skal støtte en rytter som benytter spyd (Arrhenius 1983:63). I Valsgärde 7, datert til 600-630/40 (Sundkvist 2001:150), finner vi fire hester. Alle hestene hadde bissel med forseggjort dekor og ispigger, og en hadde sal av samme type som i Vendel XIV (Arrhenius 1983:63; Arwidsson 1977:151). I Vendel I er det ikke lagt ned noe entydig rideutstyr, men i de andre to gravene finner vi saler. Hesten i Vendel XIV, og i alle fall en av hestene i Valsgärde 7 kan ut fra dette tolkes som ridedyr.

Alle disse tre gravene er tolket som mannsgraver, der den døde er gravlagt med flere våpen. I Vendel I var det to sverd, Vendel XIV inneholdt bare ett, mens i Valsgärde 7, som er den rikest utstyrte av disse tre, var det to sverd og to eneggede sverd. Alle tre inneholdt i tillegg skjold og spyd. Vendel I og Valsgärde 7 hadde pinsett, og Vendel XIV og Valsgärde 7 hadde spillebrikker. Dette er gjenstander som forbindes med høystatus-graver, og i likhet med Storhaug og Torgård er dette graver for menn av en øvre klasse. Som tidligere nevnt er disse gravene eksempler hentet fra en gruppe likartede graver som opptrer omtrent en gang per generasjon. Dette tyder på at vi har en rekke menn som har hatt en ledende rolle, passert videre via arv. Kanskje er det den mannlige lederen for en familie. Gravenes innhold tyder på at det da må ha vært en familie med mye makt og rikdom, kanskje en lokal høvding (Ellis

Davidson 1967:114). Begge salene i materialet jeg har trukket frem, er laget for krigere og skal kunne gi en fordel for menn som skal bruke spyd mens han sitter til hest. Dette, sett sammen med mengden våpen, kan gi støtte til en teori om en gravrekke for militære overhoder, der posisjonen var arvelig eller man var i stillingen ut livet. Når jeg ser på hesteutstyret i Vendel og Valsgärde er det tydelig at man har lagt vekt på utsmykningen. Dekoren strekker seg langt ut over det som er nødvendig for bruksnytt. Hestenes utstyr er med på å understreke den dødes status. Jeg tror at i likhet med de norske gravene, var formålet med hesten i hovedsak å fremheve den dødes sosiale posisjon.

2.1.1.2 Beinmateriale

I materialet fra Storhaug og Torgård er hesteskjelettet tapt. Det eneste vi vet er at i Storhaug var hesten lagt utenfor skipet (Opedal 1998:18). De fire hestene fra har sannsynligvis blitt drept på kanten av graven og dyttet nedi (Gräslund 1980:42). På bakgrunn av dette trekker jeg den konklusjonen at selve deponeringen kan ha vært en ganske rask affære. Det viktigste har ikke vært ritualene omkring deponeringen av hesten, men at den kom med i graven. Selve drapet på hesten kan også ha vært det viktigste. Da det er vanskelig å spore ritualer omkring gravleggingen, vi ser bare sluttresultatet, å ta hestene av dage kan derfor ha vært en del av handlingene i forbindelse med begravelsen.

2.1.1.3 Oppsummering merovingertid

Vi har sett at hesten og hesteutstyret opptrer i graver med rikt gravgods i merovingertid. Utstyret er gjerne dekorert slik at det utgjør en betydelig del av de kostbare gjenstandene. Hestene og/eller utstyret ser primært ut til å uttrykke sosial posisjon, og dette ser ut til å gjelde over store områder. Det er trolig at disse gravene er for menn med en høy posisjon innenfor en militær organisasjon, eller som har hatt ledende posisjoner i samfunnet, da alle er gravlagt med en mengde våpen (Meling 2000:59, 71). De norske og svenske gravene ligner hverandre. Dette kan bety at det fantes en felles konsensus for hva som symboliserte eliten. Som jeg var inne på ligner de norske gravene på kontinentale graver, og Torgårdgraven kan særlig sees i sammenheng med en av Vendelgravene, grav XIV, begge med datering til ca 600. Dette viser at kontakten mellom Norge og Sverige har vært hyppig nok til at nyanser i stil har kunnet spre seg mellom Øst-Sverige og Trøndelag på få år. Hestens nærvær i disse gravene forteller at den er med på å definere hva en stormann er, og hva han bør være utstyrt med.

2.1.2 Vikingtid

Fra vikingtid skal jeg belyse de store skipsgravene Oseberg, Gausel, Gokstad, Tune, Hedeby og Ladeby. Jeg skal også ta med graven fra Verne Kloster, gravstedet Rösta i Ås socken, Jämtland, samt gravplassene Birka og Bikjholberget. Disse er valgt ut da de kan klargjøre ulike aspekter ved hestens roller i forbindelse med status og ritualer i vikingtiden.

Skipsgravene kan sees opp mot både de store og rike norske gravene fra foregående kapittel, samt mot Vendel og Valsgårde som båtgraver. Jeg skal også se nærmere på hester i kvinnegraver ved hjelp av Oseberg og Gausel. Bikjholberget og Birka skal brukes som eksempler på hvordan graver med hest fortoner seg på et gravfelt i vikingtid.

2.1.2.1 Hesten og utstyret Oseberg

I vikingtidforskningen regnes denne graven fra Vestfold, datert til 850, som helt spesiell med sin rike og forseggjorte utrustning. I gravhaugen var det et 22 meter langt skip som var fortøyd i en stor stein. To kvinner med en mengde utstyr av ypperste kvalitet ble begravd sammen i et gravkammer om bord i skipet. Gravgavene omfatter fire sleder, en vogn, kjøkkenutstyr, seng, dekorerte sengestolper, telt, vevde stoffer, fire hunder, en okse og 15 hester (Brøgger og Shetelig 1951:90-91). Minst ti hester lå i forskipet, og noen hester og en okse lå like utenfor skipssiden. Til flere av hestene hører tjorepinner og tau (Brøgger og Shetelig 1951:91; Sjøvold 1957:11). Hestene var slaktet med ett voldsomt hugg over nakken. Det er ikke mulig å si nøyaktig hvor mange hester det dreier seg om, men det er anslått til å være så mange som 15 stykker. Noen av hestene hadde vinterbrodder på, og det var reservebrodder med (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:60-62, 95). Til tross for at det befant seg vogn og sleder i graven, er det ikke funnet noe seletøy beregnet på å trekke disse, og likeledes heller ikke noe rideutstyr (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:252). En gjenstand som blir kalt Oseberg-salen er et mulig unntak, men Sundkvist argumenterer for at formen er så spesiell og ugunstig i forhold til ridning at det vanskelig å se gjenstanden som en sal. Den fordeler ikke vekten av rytteren på en tilfredsstillende måte, og må ha vært ubehagelig, både for hest og rytter (Sundkvist 2001:131).

Vognen er den eneste som er kjent fra Norge (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:119). Den er utskåret, og betegnes som en praktvogn, men bygget slik at den ikke kan svinge. Det er derfor antatt at den kun har blitt benyttet i prosesjoner hvor man ikke trengte annet enn å kjøre rett frem (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:119). Begravelser i vognkasser er likevel kjent

fra andre graver utenfor Norge. I en mannsgrav fra Uppsala fra ca 700, lå den døde i en løs vognekasse (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:119). Ellers ser det ut som om slike begravelser har vært forbeholdt kvinner. Else Roesdahl har studert graver fra Danmark og Nord-Tyskland, og funnet fjorten graver med vognekasser, alle datert til 900-tallet. Av disse er det tre som ikke kan kjønnsbestemmes. De resterende elleve er kvinner. Roesdahl mener derfor det er tydelig at det er en forbindelse mellom kvinnen og vognen (Roesdahl 1978:11). Jeg mener at vi i materialet ser et tydelig skille. Der mannen viste status med ridehesten, kan vognen ha vært et statussymbol for kvinnene. Det er også mulig at kvinnene ikke kunne ri dit de skulle etter døden, men trengte en vogn for å ankomme standsmessig.

Rösta

På Rösta i Ås socken, Jämtland ligger et gravfelt fra vikingtid. Her er mennene i gravene III og IV begravd liggende på sleder. Mannen i grav IV har fått en hest med seg i graven, og like ved grav III er det en hest begravd i en egen grop. Begge mennene har fått våpen og bittel med seg i graven (Kjellmark 1939:40-43). I grav IV ligger et bittel i hestekraniets munn. Dette er et provisorisk bittel. I grav III ligger et bittel med sølvbeslåtte beslag, forgylt høvre og hengesmykker og bjeller for seletøyet, mens i graven for hesten ligger et provisorisk bittel (Kjellmark 1939:40-43). Sundkvist tror at disse hestene har dratt sledene til gravfeltet (Sundkvist 2001:77). Det ser ikke ut til å være like vanlig med sleder i graver, som det er med vogner, men det finnes ikke noen fullstendig analyse på dette. Med tanke på de eksemplene jeg har funnet, ser det ut til at sleder ikke var en like kjønnsbetinget gjenstand som vogner i graver. Det ble, som tidligere nevnt, funnet fire sleder hos kvinnene i Osebergskipet. Der var det en enkel arbeidsslede og tre praktsleder som har vært i farger (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:123-125). Sledene i Oseberg fremstår som gravgaver, mens de i Rösta-gravene i større grad ser ut til å være der av praktiske grunner. Denne slutningen er basert på de provisoriske bittene. Årsaken til at man har gravlagt hest og slede med den døde kan bety at utstyret til liktransport var tabu for levende å benytte i ettertid. At dette kan være en årsak er foreslått av Anne-Sofie Gräslund i forbindelse med hester i graver ved Birka (Gräslund 1980:43). Dersom man ikke kan gjenbruke utstyret, vil man ikke velge det mest utsøkte, derav de provisoriske bittene. Mannen i grav III har fått med seg praktutstyr til trekkhest i sin grav. Dette peker mot at hesteutstyret er beregnet som en gravgave som skal uttrykke status, ikke nødvendigvis symbolisere hesten.

Gausel

I Rogaland ligger en rikt utstyrt kvinnegrav datert til 800-850 (Solberg 1993). Blant de kostbare gjenstandene i graven er flere smykker i sølv, endebeslag av bronse til drikkehorn, perler og ringer. Det var også kostbart hesteutstyr i form av et bisselet med korsformet irsk beslag av bronse som blir betegnet som praktfullt og dyktig dekorert. Beslagene har vært av beste kvalitet, og luksusgjenstander for de få (Solberg 1993:250, 252, 279, 284). Det var også en hesteskalle og hestetenner i graven (Solberg 1993:249). Der Osebergkvinnene hadde fått med seg en mengde hester uten noen form for seletøy, har vi her en grav hvor man bare har lagt ned hestehodet og tenner, men med et meget kostbart bisselet. Det ble ikke funnet noen vogn i Gausel. Det kan bety at dette er en kvinnelig rytter, men på en annen side kan det også tenkes at bisselet er ment for en kjørehest.

Sammenligner en Oseberggraven og Gausel, er det stor forskjell på deponeringen av hest. I Gausel har det blitt lagt ned bare hodet av en hest, mens vi i Oseberg finner 15 hele hester. Et likhetstrekk er det dog. Hestene i Oseberg har blitt drept med et hugg over nakken. De har altså blitt hugget på omtrent samme sted hvor hestehodet i Gausel har blitt skilt fra kroppen. Dette kan tyde på et fokus på hestehodet. Dette skal jeg komme nærmere inn på i kapittel 4. Det er ikke noen tvil om at statusen til (en av) kvinnene i Oseberg har vært betydelig. Men hestene her er uten seletøy for riding og kjøring av vognen og sledene. Det antyder at hestene i denne graven uttrykker en annen form for status enn hva vi finner i mannsgraver. Hestene kan ha vært ment som offer på bakgrunn av sin posisjon innenfor kult, ofringen kan ha vært del av et ritual, og hestene var kan hende ikke ment for praktisk bruk. Hesteutstyret i Gausel er derimot likt det vi finner i mannsgraver. Det skal uttrykke den døde status. Samtidig er hesten i kulten representert gjennom hestehodet og tennene. Dette kan indikere at vi ser to ulike former for høystatuskvinner. Jeg vil nevne at Oseberg kan være graven til en kvinnelig kultleder, mens Gausel kan tolkes i retning av en kvinne med høy status innenfor verdslig ledelse. Denne tolkningen er basert på et sparsomt materiale og må vektlegges deretter.

Tune

Denne skipsgraven er datert til 910-915. Den døde var en mann, utstyrt som en kriger med sverd, spyd, skjold og brynje (Marstrander 1999; Shenk 2002:45). Hesten som ble funnet i graven hadde blitt støttet opp med leire slik at den sto oppreist inne i selve gravkammeret i skipet (Brøgger og Shetelig 1951:86). Det ble også funnet rester av tøy, glassperler deler av en ski, muligens også en sal. Gjenstander i jern hadde rustet vekk, men formen av et sverd,

spydspisser og muligens en ringbrynje kunne observeres in situ (Solberg 2003:279). Denne graven skiller seg ut med hestens særegne plassering inne i kammeret i stående posisjon. Dette kommer jeg nærmere inn på i kapittel 2.1.2.2.

Borre

Dette er en dårlig bevart skipsgrav fra sent 800- eller tidlig 900-tall. Graven er antatt å være for en mann som hadde fått med seg et glassbeger, øks og jernkjele. Funn av snellehjul og perle antyder muligheten for at det kan ha vært en kvinne gravlagt sammen med mannen, men dette er mindre sannsynlig. Perler finnes i mannsgraver, og det er ikke funnet noen andre typiske kvinneting foruten snellehjulet (Brøgger 1916:19). Graven inneholdt også tre hester. To var støttet opp med leire slik at de var begravd stående. Den ene i båten, den andre utenfor. Den siste lå på siden i båten og hadde sal og bissel på (Brøgger 1916:4). Denne lå nærmest den døde, og kan ha vært ansett som den personlige ridehesten (Shenk 2002:54). Hesteutstyret bestod av både ride- og kjøreutstyr, og var dekorert med ornamentikk som har gitt navn til Borrestilen. Dette utstyret inkluderer bissel og bitt til minst to hester, selehøvresbeslag, deler av vogndrag og annet småutstyr (Brøgger 1916:4). Utstyr for trekkhest indikerer bruk av slede eller vogn. Dersom det har vært ment for vogn er det, med tanke på den foregående diskusjon om kvinner og vogner, med ett mer sannsynlig at det har vært en kvinne også i graven. Men dette blir en antagelse. Hestene og deres usedvanlige oppreiste posisjon skal jeg komme nærmere inn på i kapittel 2.1.2.2.

Gokstad

Graven er datert til begynnelsen av 900-tallet, og skjelettet av en mann ble funnet i kammeret om bord i et skip. Det var ikke noen våpen i graven, muligens på grunn av gravrøvere (Brøgger og Shetelig 1951:81-82). Derimot ble det blant annet funnet sju senger, kjøkkenredskaper og spillebrett. Det ble også funnet en påfugl om bord i skipet (Brøgger & Shetelig 1951:86; Sjøvold 1957:53). Minst tolv hester og seks hunder ble funnet utenfor skipet, på begge sider fra stevn til akter. Hestene var alle drept med et slag i pannen (Sjøvold 1957:54). Av hesteutstyr ble det funnet seletøysbeslag og høvresbeslag. Det var også tre mindre båter og en slede i graven (Brøgger & Shetelig 1951:84-86; Gjessing 1943:62; Sjøvold 1957:71). Også her er en mannsgrav med utstyr for trekkhester, men her er det en slede med i graven. Dette stemmer mer overens med teorien om at vogner er forbundet med kvinner. Det er også tre mindre båter om bord i skipet. Disse fremstår som gravgaver i samme klasse som sledene og vognen i Oseberggraven. For en grundigere diskusjon, se kapittel 2.1.2.3.

Hedeby

I vikingtidsbyen Hedeby er det funnet en båt-kammer-grav som er fra mellom år 825 og 850. Båten i denne graven lå over gravkammeret istedenfor at kammeret var bygget ombord. I kammeret lå tre krigere med sverd, og i en grunnere grøft lenger øst lå tre hester. En av mennene lå for seg selv og var rikere utstyrt enn de andre. Ved ham lå det også sporer og et bittel av frankisk opprinnelse (Müller-Wille 1976; Shenk 2002:50-51). I og med at de har lagt skipet over graven, tyder dette på at det ikke har vært en fastsatt metode når det gjelder båter i graver. I forhold til antall mennesker i graver i det materialet jeg har valgt ut, er det bare to graver hvor det er flere menn gravlagt sammen. Det andre eksemplet er fra Bikjholberget som jeg kommer til lenger ned i dette kapittel. Det synes ikke å være en vanlig skikk. Dette kan være menn som har falt i strid, hvor det har vært mest effektivt å legge dem sammen. Fordelingen av utstyret tyder på at en av mennene var mer prominent. Å gravlegge ham sammen med de to andre kan ha vært for å gi mannen krigere til livet etter døden.

Ladby

Denne skipsgraven er datert til tidlig 900-tall. Fordi den har vært utsatt for gravrøvere, er det et noe sparsomt materiale, men funn av en spore og et spillebrett antyder at det har vært en grav for en høystatusperson. Om bord i skipet er det funnet elleve hester og fire hunder, som ytterligere understreker den dødes status. Det er usikkert hvordan disse ble tatt av live, men det ble funnet en liten øks ved en av hestene, og den kan muligens ha vært benyttet. Totalt ble det funnet fem sett rideutstyr innimellom dyrene, inkludert dekorerte bittel, stighbøyer og muligens en sal, samt halsbånd og lenke til hundene (Shenk 2002:52.53; Thorvildsen 1957:25-32). En av hestene lå et stykke unna de andre, nærmere gravkammeret. Den hadde fremdeles på bittel da den ble drept og gravlagt. Dette kan ha vært den dødes ridehest (Shenk 2002:54). Det kan tenkes at de resterende hestene var ofret i forbindelse med ritualer under begravelsen. Som jeg allerede har vært inne på, vil dette være et kraftig uttrykk for de tilstedeværende. Det kan være rimelig å anta at hestene symboliserte ulike ting. Hesten med bittel kan symbolisere herskermakt og rytterkrigeren, mens de resterende hestene kan være rituelle offer forbundet med hestens rolle innen mytologien.

Verne kloster

Sporer har hatt en funksjon som verdighetstegn, særlig i forbindelse med ridderskapet, hvor nyslåtte riddere fikk gyllne sporer som symbol på sin verdighet (Sundkvist 2001:135). Ved Verne kloster i Rygge i Østfold er det funnet en spore av 22 karat gull i høy handverksmessig

kvalitet. Sporen blir av moderne gullsmeder betegnet som et mesterverk. Utsmykningene er preget av Jellingstil, kjennetegnet av bl.a. små fuglehoder med krumt nebb og lang, slynget nakketopp (Asker 1958:65; Petersen 1951:38). Funnkonteksten er uklar, men jeg har valgt å ta den med under gravkapittelet. Denne sporen er et veldig godt eksempel på hvor stor betydningen av dekoren på gjenstander var ettersom den praktiske nytten av sporen overskygges av den utsøkte dekorasjonen.

Birka

På øya Björkö i Mälaren-regionen i Sverige lå vikingtidsbyen Birka. Her er det funnet minst 2300 graver fra vikingtid, hvorav 1110 er undersøkt. Av disse er det 119 kammergraver, og 20 av dem er begravelser med hest. Seksten var mannsgraver, tre var doble med en mann og en kvinne, og en var kvinnegrav. Alle mannsgravene inneholdt et eller flere våpen. (Gräslund 1980:4,39,41). Hestene lå utenfor selve kammeret, på en plattform i fotenden av alle gravene, foruten en. Der lå hesten på samme nivå som resten av graven. Denne graven skiller seg også ut ved at hesten var plassert i en form for stående posisjon, støttet opp av steiner (Gräslund 1980:41). Nesten alle gravene inneholdt bitt, og ni av gravene inneholdt i tillegg sporer og/eller stigbøyler. Bittene var ikke i nærheten av hestehodet, det lå nær ryggen, og har altså ikke vært på hesten da den ble begravd (Gräslund 1980:41). Tre av gravene hadde utstyr for kjøring. En av disse var en mannsgrav, de andre to var dobbeltgraver med begge kjønn. Det er interessant med tanke på de tidligere nevnte kvinnegravene i vognkasser. Kanskje betyr dette at kvinnen var den betydningsfulle i disse dobbeltgravene. Dessverre var det ikke mulig å avgjøre om den ene sikre kvinnegraven inneholdt utstyr for riding eller kjøring (Gräslund 1980:41).

Det er slående at hesten bare er funnet i 20 av 1110 graver. Og samtlige av disse er kammergraver som regnes for å være mest fornemme på Björkö. Denne gravplassen illustrerer meget klart hvordan det bare er mennesker fra det øverste samfunnslaget som får med seg hesten som gravgave.

Ved å legge hesten utenfor selve kammeret ligger den både i og utenfor graven. Dette kan ses i forbindelse med hvordan jeg i teorikapittelet var inne på at dyr både er en del av mennesker og samtidig utenfor oss (Jennbert 2006a:97; Tilley 1999:49 med referanser;). Hesten har fått en plass i graven, men er samtidig holdt utenfor. Det kan tenkes at denne distansen var nødvendig for at hesten kunne utføre sine oppgaver i forbindelse med overgangen til døden.

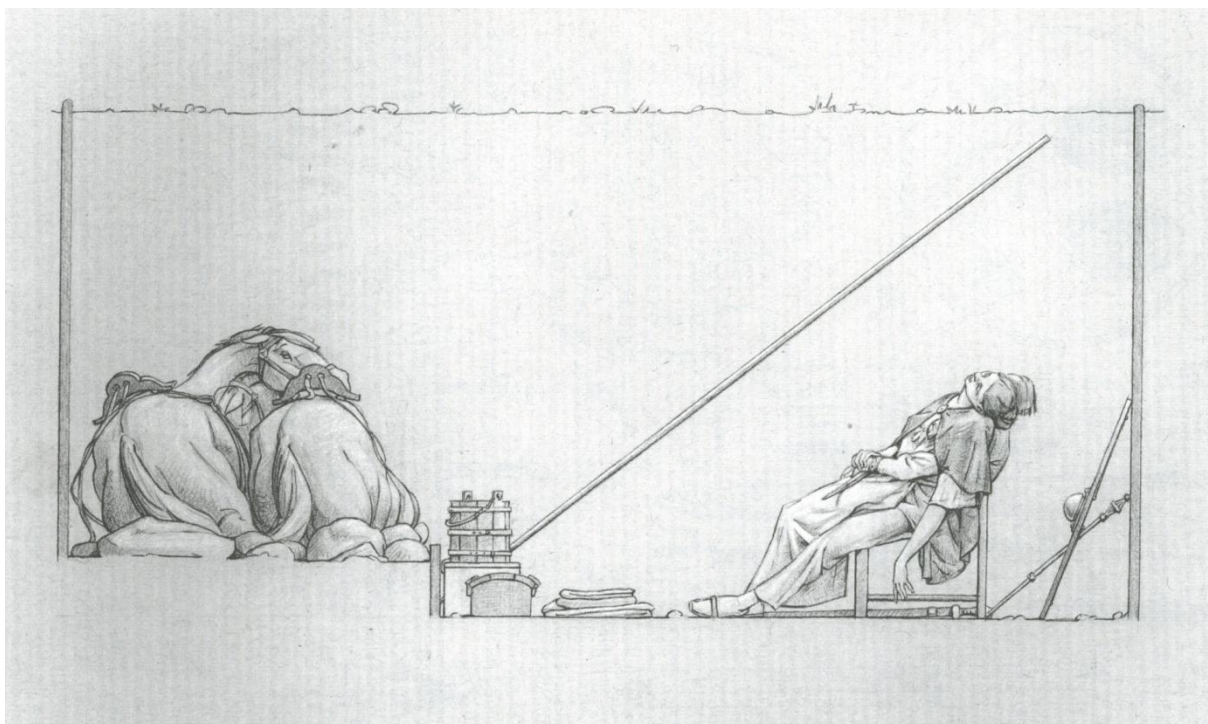

Fig. 2 Den doble graven Bj. 834 fra Birka. Her ser vi hvordan hestene ligger på en plattform utenfor graven (Price 2002:137, fig. 3.8b).

Bikjholberget

Ved den norske vikingtidsbyen Kaupang, ble det gravd ut et gravfelt som etter norske forhold var gjennomgående rikt utstyrt (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:17). Jeg skal undersøke sju graver herfra. De er alle beskrevet av Blindheim & Heyerdahl-Larsen. Alle gravene jeg tar for meg er båtgraver, men på gravfeltet forekommer også kiste- og kammergraver og graver uten gravgjemme (1995:11, 18-50, 128). Den første, K/II, er tolket som en kvinnegrav da den inneholdt en oval spenne og en trefliket spenne i tillegg til sigd og kniv. Her var det lagt ned to hestetenner. I K/III ble det funnet to menn. Den første lå i båten, og hadde fått med seg skjold, øks, kniv, sigd og snekkerredskaper. Den andre lå under båten sammen med en spydspiss og pilspisser. Under et steinlag på vestsiden av båten, ble det funnet et hesteskjelett. K/IV ble først tolket som et hus, men viste seg å være en båtgrav for fire personer. Under båten var det gravlagt en mann. I båten lå det en kvinne med smykker i hver stevn, og midt i båten lå det en mann med sverd, pilspisser, snellehjul, øse, øks og kleberkar. Sammen med denne mannen lå det en hest med bissel og jernstifter med bronsebelagte hoder ved mule og panne. Grav K/VIII var en mannsgrav, men den kan være blandet sammen med flere graver. Funnene omfattet blant annet sverd, spydspiss, øks, skjold, pilspisser, kniver. Her ble det funnet to tenner som trolig stammer fra hest. K/XI var også en mannsgrav med rester av

hestetenner. Graven inneholdt også mellom annet spydspiss, sverd, skjold og kniv. En av gravene, K/XXI, var for en hest alene, men kan ha vært en del av kistegraven K/XV. Denne er eldre enn de andre omkringliggende. Hesten lå på siden, manglet et av forbeina, og hodet var hugget av. Graven inneholdt dessuten et kostbart seletøy, blant annet et bissel som lå på en stein litt vekk fra hesten, og importert seletøybeslag. Det var også en tverrøks og pilspisser i graven. Denne gravplassen artet seg annerledes enn Birka. På Bikjholberget er det færre graver, og en større andel av de gravlagte har fått med seg hest eller deler av hesten i graven. Det kan bety at vi ser på et sted som var forbeholdt en elite. Dette støttes av at Blindheim & Heyerdahl-Larsen som påpeker at gravene på feltet er rikt utstyrt. Vi ser også at i flere av gravene er hesten representert bare med nedlagte tenner.

2.1.2.2 Beinmateriale

Materialet viser stor variasjonen. I noen graver er det mange hester, i andre er det noen få, andre igjen har bare en, og det er graver hvor bare deler av hesten er lagt ned. Det synes ikke som om det finnes noen felles konsensus om hvordan hesten skal representeres i gravene i vikingtiden. Dette kan bero på ulike tanker om hvorfor de har blitt lagt i gravene, eller det kan være variasjoner over et tema.

Tre av gravene skiller seg ut når det kommer til plasseringen av beinmaterialet. I Tune ble det, som tidligere nevnt, funnet en hest som hadde blitt støttet opp med leire slik at den sto oppreist inne i selve gravkammeret i skipet (Brøgger & Shetelig 1951:86), og Borre inneholdt to hester som var støttet opp med leire i stående posisjon. Her var det også en hest som lå på siden, nærmere gravkammeret, og hadde sal og bissel på (Brøgger 1916:4). Den siste er en av kammergravene fra Birka der hesten var plassert i en form for stående posisjon, støttet opp av steiner (Gräslund 1980:41). Her har man satt hesten på beina i graven. Dette må ha krevd en god del ekstra arbeid, og indikerer at det har vært en mening bak hestens stilling. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 4.

Det er også tre graver som skiller seg ut i forholdt til antall. I de andre vikingtidgravene som jeg har belyst, har det vært opp til tre hester, men Gokstad, Oseberg og Ladby inneholder alle et tosifret antall hester. I Gokstad ble tolv hester funnet utenfor skipet, på begge sider fra stevn til akter. Alle var drept med et slag i pannen (Brøgger & Shetelig 1951:88). Oseberg hadde 15 hester i graven. Minst ti hester lå i en stor haug i forskipet. Resten lå utenfor skipet

ved forstevnen på babord side. De var drept med et kraftig hogg over den øverste halsvirvelen (Brøgger og Shetelig 1951:91; Sjøvold 1957:11). Om bord i skipet i graven Ladby er det funnet elleve hester, alle om bord i skipet (Shenk 2002:52.53). Alle disse gravene har en voldsom fremvisning av økonomisk kapasitet. Det kan tolkes til at de som er begravd her, har hatt en særdeles høy posisjon i samfunnet. I kapittel 2.1.2.1 var jeg inne på teorien om at Oseberggraven kan ha vært for en kvinnelig kultleder. Muligens kan også Gokstad og Ladby tolkes slik. Det er ikke funnet våpen i disse to gravene, noe som er antatt å skyldes gravrøvere. Dersom dette ikke stemmer, og det i utgangspunktet ikke var våpen i gravene, ligner de svært på Oseberggraven. Materialet er spinkelt, men det er en tanke at gravene uten våpen, og med flere enn ti hester kan være forbeholdt kultledere.

Et annet fremtredende mønster i materialet er at hesten kan være i eller utenfor gravene. I avsnittet om Birka argumenterte jeg for at hestens plassering i graven, men utenfor kammeret kan symbolisere hestens transendente natur der den er både innenfor og utenfor. I Tune, Borre, Ladeby og en av gravene på Bikjholberget ble hestene funnet om bord i båten. I Gokstad og en av gravene fra Bikjholberget fant man hestene utenfor båten. I Oseberg var hestene plassert både i og utenfor skipet. Hedeby er litt annerledes da skipet ligger over graven, men hestene er utenfor selve gravkammeret. I denne sammenhengen kan gravene der hestene ligger utenfor skipet sammenlignes med de på Birka. Her er de både i graven, men samtidig utenfor. Det kan argumenteres for at hestene som er i båten, men utenfor gravkammeret også hører med her. Da vil også Oseberg, Ladby og Borre komme i denne kategorien. Jeg skal knytte dette til litteraturen i kapittel 4.

Fokus har blitt lagt på enkelte deler av hesten. I Gausel var det bare hestehodet og tenner som var lagt i graven, mens det i tre av gravene på Bikjholberget bare var tenner. Hesten i en grav for seg selv på Bikjholberget manglet et forbein. I tillegg hadde denne, og hestene i Oseberg blitt halshugget. Hestene i Gokstad var drept med et slag i hodet. Det kan dermed se ut som om hodet har hatt en spesiell betydning. På Island er det funnet 115 graver med hest, og i sju av disse er hodet kuttet av og ligger mellom beina på hesten (Loumand 2006:131), og fra Danmark og Gotland er det kjent flere graver som inneholder hode eller kjeve fra hest (Müller-Wille 1971:160). Dette kan bety at hodet var nok for å symbolisere hele hesten, men kan også tolkes til at hestens kraft befant seg nettopp her. Dette kommer jeg nærmere inn på i kapittel 4.

2.1.2.3 Oppsummering vikingtid

I vikingtid ser det ut til at hesten i graven er representert gjennom et større mangfold av skikker. Av den grunn har jeg valgt ut et større arkeologisk materiale, hvor de ulike skikkene kommer til uttrykk.

Vi kan se en større variasjon i antall hester, samt i hvordan de er plassert i gravene. Den mest kjente vikingtidsgraven fra Norge er uten tvil Oseberggraven; kvinnegraven med det berømte skipet og 15 hester. Gausel er en annen rikt utstyrt kvinnegrav fra perioden, men her finner vi bare et hestehode og hestetenner, samt et praktbissel. Jeg har argumentert for at Oseberg kan sees som graven til en kultleder, mens Gausel kan være graven til en kvinne med verdslig makt. Til grunn for dette legger jeg en teori om at hesten i seg selv symboliserer kult, mens kostbart rideutstyr kan symbolisere verdslig status. Dette kan også være gjeldende for Ladby hvor en av hestene har bissel på, mens resten er uten og ligger lenger vekk fra gravkammeret. Det er også et fellestrekk at graver med flere enn ti hester ikke inneholder våpen. Det kan tillegges at gravene har vært utsatt for gravrøvere, men det kan også tenkes at disse gravene i utgangspunktet var uten våpen, og den døde var en kultleder, ikke en kriger.

En annen ting jeg tar opp i forbindelse med Oseberggraven er vogner og at de synes å være forbundet med kvinner. Dette kan muligens tolkes dit hen at mennene red og kvinnene kjørte til dødsriket. Det var også fire sleder i graven, og for å utdype dette temaet belyser jeg to mannsgraver med sleder fra Jämtland. I den ene graven var det en hest med, i den andre var hesten i en egen grav ved siden av. Foruten å vise at også menn ble begravd med sleder, kommer det også frem at hestene var utstyrt med provisoriske bissel, mens mannen, som lå alene med hesten i egen grav ved siden av, hadde fått med seg praktfullt utsmykket hesteutstyr. Dette underbygger at hesteutstyret var mindre knyttet til selve hesten, og mer til personen og status. Det er også mulig at hestene med sine provisoriske bissel ble gravlagt fordi de var benyttet til transport av den døde, og deretter hadde blitt tabu for levende. Dette er en diskusjon jeg ikke vil komme nærmere inn på i oppgaven.

Hvor og hvordan hesten befinner seg i graven kan også være av betydning. Jeg har sett på hester som har blitt begravd stående, men har ikke trukket andre konklusjoner enn at dette har vært tidkrevende, og vil komme tilbake til dette i forbindelse med litteraturen i analysekapittelet. Det synes også som om hesten i mange tilfeller, særlig i Birka, har blitt holdt utenfor graven samtidig som den er med. Hesten ligger ofte utenfor skipene eller

gravkamrene. Dette mener jeg kan ha med hestens oppgaver i forbindelse med døden, og dette vil også bli grundigere gjennomgått i kapittel 4.

Vi kan også ane et nært forhold mellom hest og båt. Det er gjennomgående at hester finnes i båtgraver, og i Gokstad er det også lagt ned tre mindre båter i skipet, som om de har blitt ofret på samme vis som hestene i graven. Det er uten tvil en sammenheng mellom båten og døden. Dette kommer også klart fram ved at så mange er begravd i båter. Ole Crumlin-Pedersen (1995) foreslår at båtene hadde en religiøs signifikans som symbol på fruktbarhetsguden Frøy, da en av hans attributter er skipet Skibladne (Crumlin-Pedersen 1995:93-94). Også Gutorm Gjessing har sett skipene i gravene som Frøys attributt (Gjessing 1943:63). At båten har en religiøs betydning støttes av Martin Carver, men han legger til at båten, i likhet med hesten, er et ikon som kan transformeres og brukes som politisk legitimering for den rådende guden. Den trenger derfor ikke symbolisere fruktbarhet i forbindelse med gravene (Carver 1995:120). Carver trekker også frem at det kan ha vært spesielle situasjoner som gjorde båtgraver nødvendige, siden ikke alle er gravlagt på denne måten. Han mener et politisk imperativ ligger til grunn, der målet var å formidle et budskap til de sørgende og deres gjester. Ved å bruke skipet og hesten, kunne man signalisere viktige elementer i en felles norrøn kosmologi i en tid der kristendommen var begynt sitt inntog (Carver 1995:122). Båtbegravelser har i så henseende vært brukt for å symbolisere et fellesskap og en tilhørighet til den norrøne religionen.

2.1.3 Betydningen av hesten i graven

Analysen har tatt utgangspunkt i hester og hesteutstyr i rikt utstyrte graver. Som nevnt i starten av kapitlet, er det i disse gravene hesten hovedsakelig representert. Dette gjør seg gjeldende i så stor grad, at det kan ikke være tilfeldig (Turville-Petre 1975:57). Det er rimelig å trekke konklusjonen at selve hesten hadde høy status, og derfor var en ønsket del av gravgodset. Bakgrunnen for hestens status må ligge i dens symbolverdi for samfunnets øvre sjikt. I merovingertid kommer dette i hovedsak til uttrykk gjennom hester og/eller rytterutstyr i våpengraver, der hesten ser ut til å være en del av utstyret til en militær elite (Meling 2000:83). Dette fortsetter i vikingtid, men gravskikken blir mer uensartet. Det kan se ut som om hestens rolle blir mer mangfoldig, men det er også mulig at den samme rollen får komme til uttrykk på flere måter. Mannsgraver med våpen og hest er fortsatt vanlig, men der hesten i merovingertid er med på å skape et bilde av krigeren til hest, ser det i vikingtid ut som om

hesten i større grad dominerer bildet, istedenfor å være en del av det. I noen graver er det veldig mange hester, og i andre graver er det plasseringen av hesten som trekker oppmerksomheten mot den. To gode eksempler på dette er Gokstad og Ladby. Her er gravene dominert av et stort skip og en mengde hester. I Gokstad er det også andre gravgaver som med rette får mye oppmerksomhet, men hestene og skipet er det mest fremtredende i graven. Ladeby og Gokstad har vært ansett som graver for høvdinger. Selv har jeg foreslått at det kan være kultledere som er begravd. Det ene utelukker for øvrig ikke det andre, men det er ikke rytterkrigeren som blir uttrykt gjennom gravgodset. I stedet er det en oppvisning av ressurser som er gravenes sterkeste budskap.

Også Oseberg har den samme utstillingen av ressurser, det er med andre ord ikke bare krigeren som knyttes til hesten i vikingtiden. Oseberg er også tolket som graven til en kultleder. Jeg ser på Gausel, en annen kvinnegrav som en motsetning til Oseberg. Her er det bare lagt ned et hestehode, hesten er dermed ikke like dominerende. Samtidig finner vi et praktfullt bittelitt i graven. Dette kan bety at hesteutstyret i gravene kan betraktes som symboler for verdslig makt, mens selve hesten er forbundet med det kultiske. Også gravene fra Röstas styrker denne teorien. Hestene hadde på seg provisoriske bitt av lav kvalitet, mens den ene mannen hadde et kostbart ridesett som personlig utstyr. Vi har også gullsporen fra Verne kloster som viser hvor stor vekt man har lagt på ornamentikken til en gjenstand. Sporer ble gitt til riddere som tegn på deres verdighet, og ved å fremheve denne med oppsiktsvekkende utsmykning, fremhever man den symbolske verdien framfor den praktiske. Sporen er sterkere knyttet til ridderverdighet enn til sin funksjon som rideutstyr. Disse eksemplene viser hvordan utstyret i større grad enn hesten er knyttet til status.

Det har vært vanlig å tolke hesten i graven som et transportmiddel i livet etter døden (Meling 2000:105; Oma 2000; Shenk 2002; Sundkvist 2001 m.fl.). Dette har blant annet Else Roesdahl (1983) sett på. Hun ser på gjenstandene i gravene som transportmidler og reiseutstyr. De mange gravene med noenlunde sammenfallende gjenstandsmateriale med hest og våpen ser hun som en indikasjon på en krigersk innstilt overklasses felles hedensk-religiøse forestillinger om et bestemt dødsrike (Roesdahl 1983:43). Det krigerske uttrykket tyder på Odinkult blant krigereliten og konger (Hedeager 1999:85). Dette manifesterte seg i gravene og har også virket som en motvekt til kristendommen (Roesdahl 1983:47)

I vikingtid viser det seg at vogner begynner å opptre i kvinnegraver. Der ridehesten dominerer i mannsgravene, ser kvinner i større grad ut til å være forbundet med vogner. Dette er vanskelig å vise i graver som bare inneholder bittel, da det ikke er mulig å si sikkert om et bittel er benyttet til kjøring eller riding, og hølve i graver kan ha vært til sledekjøring. Vogner og vognkasser opptre hovedsakelig i kvinnegraver. Konklusjonen er at det finnes flere kvinner som har blitt begravd med vogner. Sleder ser ikke ut til å ha den samme tilknytning til kjønn, men her er det færre funn å basere seg på. En annen forskjell er at det er betraktelig flere menn enn kvinner som er begravd med hest. Dette kan henge sammen med at hesten først og fremst fremstår som et symbol på rytterkrigeren.

Både båtgraver og graver med hest er også kjent fra eldre jernalder, men populariteten til begge er størst i yngre jernalder og når et høydepunkt i vikingtid. Det er tydelig at det er en sammenheng mellom disse to, da det ofte er hester i båtgravene (Gjessing 1943:61-62). Dette vises også i oppgaven min. Da jeg gjennomgikk gravutvalget, var det veldig mange graver med hest som involverte båt. Sammen med hestene ser jeg båtene som et uttrykk for fellesskap og tilhørighet til den norrøne religionen.

Det er ikke alltid hele hesten er lagt ned i graven. Dette kan tolkes som fysiske rester etter ritualer i forbindelse med gravlegginger (Gjessing 1943:60). Det er også mulig å se det slik at det ikke var nødvendig med hele hesten. Hodet og tennene ser ut til å være de vanligste kroppsdelene. Jeg mener at ut fra gravmaterialet kan dette tolkes på to måter. Enten at det ikke var nødvendig med hele hesten, men at hodet kunne symbolisere den. Eller at hestens kraft satt i hodet, og det var derfor den viktigste delen å få med seg i gravene. Dette skal jeg komme nærmere inn på i kapittel 4.

2.2 Ikonografi

Foruten forekomsten av hester og hesteutstyr i graver, kan det ikonografiske materialet gi ytterligere innsikt i hestens roller. Lotte Hedeager skriver at ikonografi i forhistorien er en del av den kulturelle konstruksjonen. Bildene er valgt ut fra hva man vil fortelle om sosiale relasjoner, myter og etnisitet (Hedeager 1999:57).

I dette kapittelet skal jeg belyse pressblikk fra hjelmer, Osebergveven, billedsteiner og en runestein. Som forrige kapittel vil også dette være delt inn i merovingertid og vikingtid.

2.2.1 Merovingertid

Fra merovingertid skal jeg belyse hjelmblikk fra Vendel, Valsgärde og Sutton Hoo. Jeg skal dessuten diskutere de tidligste gotlandske billedsteinene fra gruppe A, B og C samt runesteinen fra Eggja.

Hjelmene

Hjelmen fra *Vendel I* har en bevart bord av pressblikk langs nedre kant. Her finnes det to ulike fremstillinger av en rytter. Begge fremstillingene viser rytteren med skjold og lanse. Hesten ris på løs tøyle og gir inntrykk av å være i bevegelse. På begge variantene er det dessuten avbildet to flygende fugler. På hjelmblikket Vendel I:1 står det en mindre figur med spyd og holder i hestens tøylar (Sundkvist 2001:150-151). På Vendel I:2 bruker rytteren lansen mot en slange som ligger foran hesten (Sundkvist 2001:151).

Bildene på hjelmen *Valsgärde 7* er mye mer fragmentariske enn de på Vendel I-hjelmen, og derfor vanskeligere å tyde. Også her dreier det seg om to hjelmblikk: 7:C og 7:D. De er i stor grad like. Hesten ser ut til å være i bevegelse, og rytterne synes å holde en lanse og et skjold. Under hesten ligger en person som stikker sverdet sitt opp i hestens buk. På hesteryggen, bak rytteren, er det en liten mann med horn som holder i spydet (Sundkvist 2001:151-154).

Hjelmblikket på *Valsgärde 8* ligner i stor grad på Valsgärde 7D med hest og rytter i samme posisjon, og det er også her en mann som ligger under hesten og stikker et sverd opp i buken dens, samt en liten mann med horn bak rytteren, og en som holder hesten i tøylene (Sundkvist 2001:154).

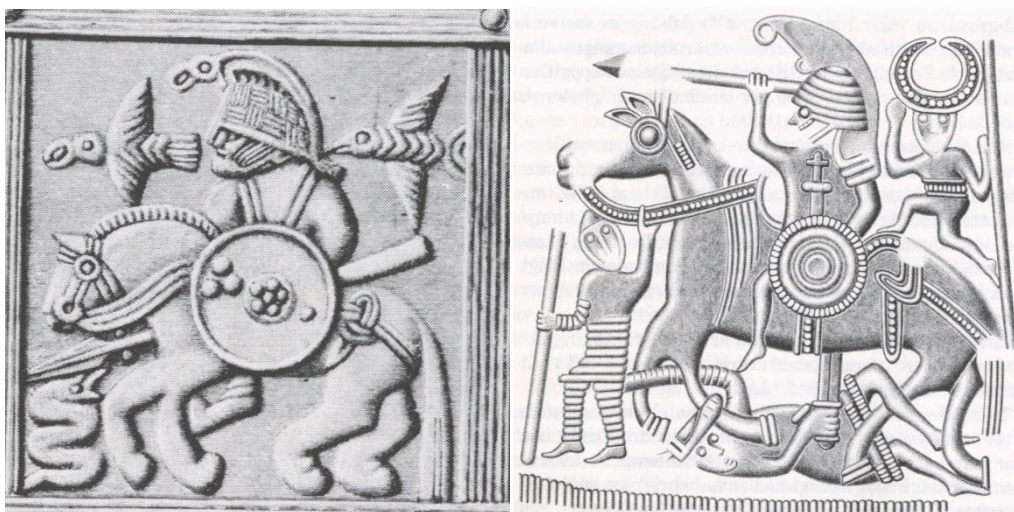

Fig. 3 Hjelmblikk Vendel 1:2 og Valsgärde 8 (Arbman 1980:26; Arwidsson 1980:58).

Selv om det er ulikheter i mellom de ulike pressblikkene, er hovedmotivet, hesten og rytteren, det samme. I tillegg er noen motiver brukt gjentatte ganger. Disse er: to fugler parvis, figuren som holder tøylene, figuren bak rytteren og personen under hesten. Rytteren på hjelmen fra Vendel I er tolket til å være Odin på grunn av de to fuglene som flyr over ham, som kan være Odins Hugin og Munin. I tillegg bærer han et spyd, som er en Odin-attributt (Gjessing 1943:90-91; Shenk 2002:26). Et annet syn fremsettes av blant annet Olof Sundqvist (2002), som ser bildene i tråd med den heroiske tradisjonen (Sundqvist 2002:107). Denne teorien mener jeg støttes av bildenes oppbygning. Jeg har sett på figuren som holder tøylene og den som står bak på hesten. Jeg mener figuren bak på hesten framstår som en støtte og veileder slik han holder i rytterens spyd, og tolker ham til å være bilde på en av gudene. De tre store krigsgudene Odin, Tor og Tyr, har hvert sitt område innenfor strid (Bækested 1984:105). Det er lite trolig at det er Tor. Han er guden for den primitive og hensynsløse styrken (Bækested 1984:105). Det kan være Odin ettersom spydet er en Odin-attributt, og figuren også holder et eget spyd. Odin er gud for stridens ekstase og raseri (Bækested 1984:105). Jeg holder det likevel for mest sannsynlig at det er Tyr vi ser. Tyr ble påkalt i strid, for han skjenket mot og tapperhet, og han har også innflytelse på seier i kamp (Bækested 1984:72, 103, 105). Han er i tillegg guden som sørger for at kampen holder seg til reglene slik at utfallet kan betraktes som gudenes gyldige kjennelse (Hedeager 1999:68). Dersom Tyr styrer spydet ditt har du hans velvilje og vil vinne striden. Figuren som holder i tøylene, kan på samme måte være en veileder som sikrer at hesten kommer dit den skal. Jeg ser for meg at det kan være bilde på hvordan rytteren, en kriger i strid, har kontakt og støtte hos gudene gjennom hesten. Hestene blir stukket med sverd av personen den løper over, men det ser ikke ut til at dette plager den nevneverdig. Oma tolker dette som et mulig bilde på at døden ikke biter på hesten, eller at den er på vei til dødsriket (2004:73).

I England ligger gravfeltet Sutton Hoo, med flere graver som trolig kan beskrives som graver for unge aristokratiske menn, basert på gravgavene. Flere av dem har blant annet hest som en del av gravgodset (Carver 1998:110). *Grav 1*, datert til tidlig 600-tall, skiller seg fra alle de andre gravene på gravstedet i sin fremvisning av rikdom gjennom mengde og karakter på gravgavene. Foruten kjøkkenredskaper, utstyr for å reparere skipet, og kostbare personlige eiendeler, var det våpen som nærmest må betraktes som paradeutstyr. Det var et sverd med tilhørende slire og belte der spennen var i gull, en brynje, sju spyd, tre kastespyd, skjold og hjelm (Carver 1998:121-128). Sverdet hadde mønstersmidd blad, og sliren og beltet var dekorert med intrikate ornamenteringer. I samme stil finner vi et skulderbelte med spenner og

fester i gull, og med veske dekorert med detaljer i gull som inneholdt 37 gullmynter (Carver 1998:128). Det som virkelig taler om høy rang er funnet av et septer og en vimpelholder, som er ting vi må betrakte som regalia, utstyr for en konge (Carver 1998:169-170). Graven inneholder ikke hest, men jeg har valgt å se nærmere på den fordi dekoren på hjelmen som var i graven utgjør en relevant parallell til dekorasjonen på hjelmene i Vendel og Valsgärde. Likheten er så stor, at den som har lagd dekorasjonen til Sutton Hoo-hjelmen, som er yngst, må ha kjent til, liketil sett, pressblikkene fra Sverige. Motivet er i hovedsak det samme som på Valsgärde 7:D og 8 med en rytter som rir over en mann som ligger på bakken og stikker sverdet i hesten (Sundkvist 2001:155). Graven inneholder gjenstander som er lik de norske og svenske gravene: båt, våpen og hjelmen. Dette kan indikere et likt ideologisk grunnlag i et større område. Som vi så i kapittel 2.1.1 har stiluttrykk blitt tatt opp omtrent samtidig på så forskjellige steder som Øst-Sverige og Trondheim. Nå kan vi legge til England i denne listen.

Septeret og vimpelholderen som ble funnet i Grav 1, indikerer at mannen i graven har vært en konge. Dette kan implisere at også de svenske gravene er kongegraver, siden hjelmene gir oss en forbindelse. De to svenske gravfeltene ligger relativt nær hverandre. Det må da ha vært småkonger med kontroll over små landområder, derfor virker det mer sannsynlig at vi ser to slekter som har hatt en rolle i forbindelse med en kongelig, for eksempel som ledere for hirden.

Gotlandske billedsteiner

På Gotland i Østersjøen ble det i fra ca 400 til 1100 laget billedsteiner som ble benyttet i forbindelse med døds kult og gravskikk. Det er funnet 379 hele eller deler av steiner som er hogget ut og dekorert, hvorav 44 har hesten inkludert i motivet. De eldste steinene er satt på gravfelt, mens de yngste står ved ferdselsårer og offentlige plasser (Ellmers 1995:165; Nylén 1978:9; Oma 2000:69). Flere av steinene er gjenbrukt i senere graver og i kirkebygg (Nylén 1978:12). Steinene deles inn i grupper etter typologiske og stilistiske trekk. Jeg benytter meg av Sune Lindqvists inndeling slik den er beskrevet hos Nylén (1978). I merovingertidskapitlet belyser jeg A-, B- og C-gruppen.

A-gruppen er fra 400- og 500-tallet, altså fra folkevandringstid og utenfor tidsrammen. Jeg tar likevel med et eksempel på en stein som viser en hingstekamp. Steinene er store, rektangulære og velhuggede med virvelhjul og spiraler som hoveddekor. Flere av disse har avbildninger av to hester som er vendt mot hverandre. På steinen Havor I, Hablingbo (Nr.91 i katalog i Nylén

1978; fig. 18 i Lindqvist 1941) finner vi et slikt bilde. Oma mener aggresjon kommer til uttrykk ved at hestenes overlepper er vrent oppover og at de har det ene frambenet høyt løftet (Oma 2000:70).

B-gruppen er steiner fra 500-600-tallet. Disse er mindre og utsvingt i toppen. Stiliserte skip og dyr er hovedmotiv. I gruppe B er det særlig to hestemotiver som skiller seg ut. Det ene er en hest med rytter som er avbildet nederst på *Etelhem, Järnvegen* (Nr. 55 i katalog i Nylén 1978; fig 64 i Lindqvist 1941). Ridentilen er typisk for ritt uten stigbøyler der man lener seg bakover med føttene framover, og hele bildet utstråler fart.

Det andre motivet er på en fragmentert stein, *Broa XV, Halla* (Nr. 115 i katalog i Nylén 1978; fig 68 i Lindqvist 1941), der det eneste vi ser er en hest som med bøyde forbein ser ut som om den kneler. I munnen har den noe som kan være en spisset stokk. Oma tolker dette som en avbildning av et offer (Oma 2000:71).

Uten andre synsvinkler er det vanskelig å trekke tolkningene omkring disse tre steinene lenger, men jeg har tatt med eksemplene fordi det har paralleller til andre kilder, og jeg skal komme tilbake til steinene i kapittel 4.

Fig. 4 Halla Broa XV (Lindqvist 1941 Fig. 68).

C-gruppen dateres til 700-tallet og kjennetegnes av store steiner med form av kløvde sjampinjonger. Her finner vi en realistisk bildestil der skipet er i fokus i nedre del og den øvre er fylt med figurer, gjerne en rytter som blir møtt av en kvinne med drikkehorn (Nylén 1978). På *Tängelgårda I, Lärbro* (Nr. 189 i katalog i Nylén 1978; fig 86 i Lindqvist 1941) finner vi en slik hilsningsscene. Denne steinen består av fire lag av figurer. I det nederste laget er det et skip, og i laget over, finner vi hilsningsscenen. Rytteren har skjold og rir en firebeint hest, og bak ham kommer fire menn med sverd i beltet og ringer i hendene. I laget over hilsningssenen er det en hest med et spesielt hode, muligens med horn. Et tilsvarende motiv kjenner vi fra folkevandringstid: på Hågebysteinen fra Uppland, datert til ca år 500, er det avbildet en hingstekamp der hestene oppildnes av to personer som står bak hver sin hest med stenger i hendene. De to hestene har begge halvmåneformede horn (Stylegar 2006:213-214). Hesten på Tängelgårda I kan derfor muligens knyttes til hingstekamp. I samme lag er det også en mann som ser ut til å sveve over hesten, og tre menn med sverd som går vekk fra hesten. I det øverste laget blir en hest leid av en mann med sverd, og den trækker på en mann som ligger på bakken. På ryggen sitter en fugl. Det er i tillegg tre andre fugler avbildet, samt flere menn med sverd, og to menn som ser ut som om de flyr.

Steinen *Broa IV, Halla* (Nr. 104 i katalog i Nylén 1978; fig 105 i Lindqvist 1941) har færre billedscener enn den forrige. Her er det kun rytteren og kvinnen med et skip under. Hesten har fire bein, og rytteren er forseggjort med posete bukser med skjold og sverd

Det er delte meninger om hvorvidt det er Odin vi ser på hesten, eller om det er tale om en avbildning av de som har blitt begravd og som steinen er reist til minne over. Gjessing argumenterer for at rytteren er Odin med sin attributt, spydet, i hånden. Dette styrkes av at hesten noen ganger er åttebeint på steiner fra vikingtid, og kan derfor tolkes som Sleipner, se kapittel 2.2.2. Dette hevder han blir ytterligere styrket når han finner flere steiner der hestene har bein knyttet sammen i valknuten, et Odin-symbol (Gjessing 1943:78-82).

Fig. 5 Lärbro Tängelgård (Sundqvist 1941 Fig. 86).

Detlev Ellmers støtter teorien om at det er den døde som rir på hesten (Ellmers 1995:166). Han har flere argumenter for dette. Dels sier han at velkomstscenen bare gir mening når den svarer på spørsmålet om hva som skjer med den døde i etterlivet, fordi det er et situasjonsspesifikt monument som skal hedre den døde. Dels trekker han fram de to steinene hvor vi finner navn på de avdøde. En av billedsteinene har en runeinskripsjon som sier steinen er reist over en ved navn Jurulv. Her er det én mann i velkomstscenen. I Östergötland finnes det en lignende velkomstscene med to krigere, riktignok ikke til hest. Inskripsjonen på denne steinen sier at den er reist over Torgöt og Gunna. Antallet navn i de to eksemplene vi har, tilsvarer altså antallet krigere avbildet i velkomstscenen. Ellmers sier også at i runeinskripsjonene står det at mennene ble drept, de er krigere som har gjort seg fortjent til å komme til Valhall. Det kan vi også se på bildene. Rytterne er væpnede krigere. Noen av kvinnene som møter dem med drikkehornet er avbildet med vinger. Dette mener Ellmers kan bety at de er valkyrjer. Et annet argument for hans synspunkt er husene som er avbildet på noen av steinene. De har så mange dører som det er stilmessig mulig. Dette kan være Valhall som er kjent for å ha flere dører enn noe annet hus. Slagscenene på steinene kan også knyttes til Valhall, der krigerne trener til den siste slaget. Til sist trekker Ellmers fram at den åttebeinte hesten kan vel være Sleipner. Det finnes en nedtegnelse om vikingkongen Harald Klak som besøker keiseren Louis the Pious i Ingleheim, og får låne keiserens egen hest for å ri fra skip til palass som et tegn på respekt. Odin kan altså ha lånt Sleipner til nyankomne krigere (Ellmers 1995:167-169). Som argument for Ellmers tolkning vil jeg trekke fram at hester og båter opptrer i graver fra yngre jernalder, blant annet Storhaug, Oseberg Gokstad m.fl. (jfr. kap. 2.1). Her er disse objektene knyttet til den døde, ikke Odin.

Eggja-stenen

Eggja-stenen er fra Sogndal i Sogn og Fjordane, og blir datert til ca 600. Steinen lå opprinnelig over en mannsgrav. På flaten som vendte ned mot bakken var det risset inn runer, samt hodet og nakken til en hest (Oma 2000:75; Spurkland 2001:65). Inskripsjonen er tolket på flere vis, men forskere er enige om at det dreier seg om en form for religiøst dikt (Grønvik 1985:165; Spurkland 2005:54-71; Østmo & Hedeager 2005:242). Hesten er, i likhet med hestene på de gotlandske billedsteinene, risset inn på et gravmonument, men innskriften og bildet var vendt ned mot graven og steinen har altså ikke fungert som en minnestein på samme måte som de gotlandske. Gjessing mener inskripsjonen er av magisk art (Gjessing 1943:100). Fra andre graver har vi sett at bare hestehodet kan være en del av gravgodset (jfr. kap. 2.1.2.1), og dette er ikke på grunn av bevaringsmessige forhold (Gjessing 1943:60). Jeg

tolker dette slik at hestens betydning i forbindelse med døden ikke nødvendigvis krevde nærværet av en hest i kjøtt og blod, men kunne symboliseres gjennom en avbildning, på samme måte som vi bare finner hesteutstyr eller deler av hesten i noen graver. Bildet av hesten kan ha vært en måte å gjøre hesten nærværende i forbindelse med denne graven.

2.2.2 Oppsummering merovingertid

Fra merovingertid finner vi hesten i flere ulike motiver. Hesten og rytteren, her sett som krigeren, opptrer på hjelmblikkene og på gotlandske billedsteiner. På en runestein er det avbildet et hestehode, og på de gotlandske billedsteinene finner vi også hingstekamper og et motiv som er tolket som avbildningen av et offer.

Rytterkrigeren på hjelmene synes å være i strid. Andre figurer på hjelmblikkene har jeg tolket til å symbolisere gudene og deres støtte til krigeren. Hesten blir stukket i buken med et sverd. Dette kan tolkes som at den kunne utføre sin misjon, også som død. Dette kan sees i sammenheng med hester som ble ofret i gravene (jfr. kap. 2.1). Dette motivet er også kjent fra hjelmblikk fra Sutton Hoo i England. På billedsteinene er rytteren en del av en velkomstscene. Han blir hilst av en kvinne med et drikkehorn. Dette er tolket som ankomsten til Valhall.

Eggja-steinen med hestehodet kan være en indikasjon på at, slik som i blant annet Gauselgraven, kan det være tilstrekkelig med bare hodet representert (jfr. kap. 2.1).

2.2.3 Vikingtid

Fra vikingtid skal jeg belyse gotlandske billedsteiner fra gruppe D og E og Osebergveven.

Gotlandske billedsteiner

Gruppe D er datert til slutten av 700-tallet og fram til ca 1000-tallet. De ligner i stor grad på gruppe C, som ble beskrevet i forrige kapittel. De er store steiner i sjampinjongform, og også her finner vi en realistisk bildestil med skipet og hilsningsscenen (Nylén 1978). Motivet på *Tjängvide I, Alskog* (Nr. 4 i katalog i Nylén 1978; fig 137 i Lindqvist 1941) viser en hest med åtte bein og en rytter som ser ut til å ha en skål i den ene hånden. Kvinnen holder tilsynelatende noe mer, kanskje en nøkkel, i tillegg til drikkehornet. Under dette motivet kan vi se et skip.

På *Bote, Garda* (Nr. 68 i katalog i Nylén 1978; fig 144 i Lindqvist 1941) har hesten bare fire bein, og rytteren holder et spyd eller en lanse. Mellom rytteren og kvinnen er det avbildet en stjerne. I laget under er det en rekke personer i hva som kan ses som en prosesjon, og nederst er det hugget inn et skip.

E-gruppen har samme form som gruppe C og D, men kanten er ofte en bord med runer, og det blir vanlig med et stilisert kors øverst. Disse steinene kan dateres fra ca 1000 og fram til 1100. *Bosarve, När* er en mindre kompleks stein (Nr. 199 i katalog i Nylén 1978; fig 174 og 175 i Lindqvist 1941). Her er bare en rytter på en firbeint hest og en figur med drikkehorn avbildet. Personen med hornet ligger på rygg foran hesten. Steinen er knekt, så det kan ha vært andre bilder som nå er tapt. På kanten av steinen, på begge sider, er det en bord med runer. Det er et motiv på baksiden også, men det er delvis borte. Det ser ut til å ha vært et mønster med streker som slynger seg rundt hverandre.

I gruppe E finnes det også avbildet slede- og vognkjøring. Disse er *Alskog K* (Nr. 2 i katalog i Nylén 1978; fig 135 i Lindqvist 1941), *Levide* (Nr. 167 i katalog i Nylén 1978; fig 176, 178 i Lindqvist 1941), og *Ekeby* (Nr. 51 i katalog i Nylén 1978; fig 180 i Lindqvist 1941). Også *Barshaldershed, Grötlingbo* (Nr. 81 i katalog i Nylén) viser en vogn, men her er dateringen usikker da steinen er hugget opp og sekundært anvendt i grav.

På to av steinene, *Levide* og *Barshaldershed, Grötlingbo* ser føreren ut til å være en kvinne, de andre steinene er såpass utydelig at det er vanskelig å se. Som tidligere nevnt, er vogner assosiert med kvinner. Her kan vi trekke inn Oseberggraven, se kapittel 2.1.2.1. Det er derfor ikke utenkelig at steinene med vogner er reist over kvinner (Ellmers 1995:170; Shenk 2002:33).

Steinene i gruppe C fra merovingertid skiller seg i liten grad fra gruppe D og E, og kunne nok blitt belyst sammen med disse. Jeg har likevel valgt å holde meg til den periodiske inndelingen for å se om det var noen nyanser å fange opp. De steinene jeg har valgt ut illustrer to ting. Først at den åttebeinte hesten er funnet på steiner fra gruppe D, og at vognene er funnet på steiner i gruppe E. Dette gjelder for alle steinene fra Sune Lindqvist 1941. Vi kan tenke oss at det er Sleipner som er avbildet, men hvorfor den åttebeinte hesten bare opptrer på steiner i gruppe D er usikkert. Vognene finner vi bare på de yngste steinene. Dette kan bety at vogner var blitt vanligere, kanskje på grunn av flere og bedre veier. Det kan også tenkes at tanken med kvinners tilknytning til vogn ble etablert på Gotland på denne tiden. Dette er

mindre sannsynlig, da vi tidligere har sett hvor raskt stil på utsmykning har spredt seg over store områder.

Osebergveven

I Osebergskipet ble det funnet flere deler av billedvever med avbildninger av figurer, hvorav mennesker og hester er det hyppigste motivet. To av de største tøyestykkene hører tydelig sammen, og viser et opptog. Der er det hester, kjøretøy, mennesker, fugler, piler og geometriske figurer, men til tross for at det er en mengde figurer på en liten flate fremstår komposisjonen av billedveven som sikker. Hestene, som er det dominerende motivet, er så fremhevet at prosesjonen ser ut til å bestå av bare to rekker, der det i virkeligheten er det fire, da det er to rekker med mennesker også (Hougen 1940:94-96). Toget av hester, vogner og fotfolk beveger seg mot en overdimensjonert person i venstre hjørne. Aller fremst, midt i prosesjonen er det en overdimensjonert rytter på en hvit hest. To store fugler flyr opp over ham. Under denne er det en hest som trekker en vogn med to mennesker ombord. De er av Anne Stine Ingstad tolket som to kvinner (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:235). Videre i prosesjonen går det to hester som trekker hver sin vogn dekket av tepper. Bak den nederste av disse er enda en hest, men her er bakparten borte. Den trekker sannsynligvis også en vogn, da den har et høvre på nakken.

Ingstad har tolket dette som et fredelig opptog, der den fremste overdimensjonerte rytteren er en konge. Ingstad mener at prosesjonen kan settes i forbindelse med Frøya og fruktbarhetskult (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:232-237). En rød hest med knuter i halen, mener hun kan brukes som belegg for dette. Rødt er kjærlighetens og seksualitetens farge, og knuter skulle sikre evig kjærlighet. Begge deler knyttes til Frøya. Vognene dekket av tepper tror hun kan inneholde gjenstander så hellige at de ikke kunne vises frem (Ingstad 1995:141). Shenk påpeker imidlertid at bevisene for at prosesjonen er knyttet til Frøya, er for usikre til at vi kan trekke noen konklusjoner (Shenk 2002:38). Det er derimot rimelig å anta at det ikke er en dagligdags hendelse som er avbildet i en slik prosesjon. Med tanke på den tidligere omtalte vognen som ble funnet i graven, tolker jeg veven som en fremvisning av bilder av ritualer. Jeg utelukker ikke at de kan være knyttet til Frøya, men kan ikke se noen bevis som er klare nok til å overbevise meg om dette. Jeg vil derimot trekke den slutning at hesten var en viktig del av disse ritualene, da de er det dominerende motivet, og så veldig tilstedeværende på veven.

I Oseberggraven er det funnet flere fragmenter av denne eller lignende vever. Jeg vil trekke fram to av disse. Det første viser en slagscene hvor en av figurene er en hest og rytter med skjold (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:244-245). Dette motivet har klare likheter med både hjelmene fra merovingertid og billedsteinene Broa VI, Halla og Tängelgårda I, Lärbro (jfr. kap. 2.2.1). Mannen, skjoldet og hesten går igjen i flere ulike kontekster. På hjelmene kan han tolkes som en med kontakt til gudene i kamp. Billedsteinene viser ankomsten hans til Valhall. Et trekk som finner gjenklang i forekomsten av hesteskjeletter og hesteutstyr i gravene (jfr. kap. 2.1). Derfor tolker jeg krigeren på Osebergveven inn i den samme rollen. Dessverre er fragmentet så lite at det er vanskelig å bedømme situasjonen omkring rytteren og slagscenen han er en del av. Siden de andre fragmentene blir tolket i forbindelse med ritualer og norrøn mytologi, er det rimelig å trekke slutningen at det ikke er et ordinært slag, men at det har en forbindelse med mytologien.

På et annet fragment ser vi menn som er hengt i trærne. Det er også forparten av en hest under treet, men fragmentet slutter her, så vi kan ikke se bakparten dens, og det er ikke mulig å si hva den gjør der (Christensen, Ingstad & Myhre 1992:243). Denne scenen skal jeg komme tilbake til i kapittel 4.

2.2.4 Oppsummering vikingtid

De gotlandske billedsteinene fra vikingtid skiller seg ikke videre fra gruppe C fra merovingertid. Det dukker imidlertid opp to nye elementer. D-gruppen viser hester med åtte bein, dette er trolig Sleipner, og E-gruppen har avbildet vogner.

Osebergveven viser det som kan være en prosesjon, der hestene tydelig har fått en fremtredende rolle, basert på hvor fremhevet de er. Det har vært foreslått at denne prosesjonen kan ha med dyrkelse av Frøya, men dette kan jeg ikke se noen klare argumenter for. På en annen tekstildel fra Oseberg, kan vi se en kriger til hest. Dette kjenner vi fra kapittel 2.1 der vi finner rytterkrigeren i flere graver, blant annet Storhaug, Torgård, Hedeby m.fl. Også i kapittel 2.2.1 har vi eksempler, her på hjelmblikkene fra Vendel, Valsgärde og Sutton Hoo. Den siste biten av vever fra Oseberg viser menn som henger i trærne. Dette kan knyttes til litteraturen og skal belyses nærmere i kapittel 4.

2.2.5 Betydningen av hesten i ikonografien

Bilder av hesten opptrer på ulike typer gjenstander i yngre jernalder. Fra merovingertid finnes hjelmblikkene og en runestein, og fra vikingtid har vi Osebergveven. Billedsteinene med hestemotiv finner vi i begge periodene.

Krigeren går igjen, også i ikonografien. Den er på hjelmblikkene, billedsteinene og billedveven. Rytterkrigeren var dominerende i gravene, se kapittel 2.1, og dette går igjen i bildene. Både på hjelmblikkene og Osebergveven ser det ut til at rytteren er i strid, dette er altså et motiv som holder seg i perioden. Billedsteinene er tolket som ankomsten til Valhall. Dette gjelder både for merovingertid og vikingtid. De tidligste billedsteinene viser hingstekamp og hestoffer. Dette finner vi ikke på steinene fra vikingtid.

Eggja-stenen med sitt magiske vers og hestehode er unik. Her er bildet av hodet tolket til å symbolisere hele hesten.

2.3 Deponeringer

Depoter kan deles inn i funn fra våtmark, og funn fra bebyggelse. Dyrebein, heriblant hestebein, ble nedlagt i ganske stort omfang i eldre jernalder (Mansrud 2004a:91, 98). I Skedemosse på Öland ble det i romertid deponert mennesker, dyr og våpen, blant annet hundre hester, og i krigsbytteofringer slik som Nydam og Illerup Ådal ble det lagt ned hester i yngre romertid (Andrén 2006:80; Stylegar 2006:207). Denne type depoter ser ut til å forsvinne i løpet av folkevandringstid, og det er ikke funnet mange depoter fra yngre jernalder der hesten er representert. Dette kan skyldes endringer i samfunnsstrukturen. Dette skjer parallelt med at hesten blir mer og mer vanlig i gravene, noe som indikerer at høvdingene ville manifestere makten (Nilsson 2003:288; Näsström 2001:82). Jeg har valgt å se på yngre jernalder under ett, istedenfor å dele inn i perioder. Dette fordi det er et lite materiale med bredere dateringer. Det egner seg derfor ikke like godt for en sammenligning av merovingertid og vikingtid.

2.3.1 Våtmark

Jeg vil her presentere tre eksempler; et fra Gotland, et fra Öland og et fra Skåne.

På Gotland er det funnet skallen, hovene og halen av hester i myren Gudingsåkrarna (Shenk 2002:17). Funnene er datert til 700-1000-tallet, men de fleste stammer fra 800-900-tallet (Stenberger 1943:22). Det er også funnet en rekke andre gjenstander, blant annet fem sverd, 16 økser, 14 kniver, samt andre småting. Foruten hestebein, ble det også funnet sju bissetranser, to sporer, en stigbøyle og en hestesko, sistnevnte må være av nyere dato. Det mest slående er likevel 436 spydspisser, flere av dem stukket i ringformasjoner i bakken.

Det andre eksemplet er et vannhull utenfor ringfortet Eketorps borg på Öland. Dateringene herfra viser at funnene er fra en lang periode, fra år 0 til 1100. I vannhullet ble det funnet flere hassel-kjepper og en mengde hestebein. Det var også bein av geit, sau, gris og storfe. Bare ekstremitetene fra hester er funnet, og det ene hodet av en hest bærer spor av å være brutalt hugget av (Nilsson 2003:289). Dette kan bety at noen deler var mer relevante i forbindelse med offer. Det samme kunne vi se i gravmaterialet der det noen steder var lagt ned bare et hestehode eller hestetenner.

besøke

På Järrestad i Skåne ble det avdekket et gårdskompleks. Her ble det funnet mye dyrebein, og en stor del av dette lå i brønner som var bygget opp av trekonstruksjoner eller stein. Disse er datert til 850-1000. Beinene var i hovedsak av kyr, hest, svin og sau/geit. De aller fleste hestebeinene var kranier og underkjever. Resten av hestebeina var av kjøtttrike deler og hadde slaktespor. Av svinebein var det underkjevene som dominerte. Resten av dyrene var i mindre grad representert med skaller og kjever (Nilsson 2003:293). Mengden hestebein i brønnene har blitt sammenlignet med bein fra de omkringliggende gårdshusene, og det var betraktelig mer i brønnene (Nilsson 2003:300). Når vi ser på de tre eksemplene er det tydelig at hestehodet har en særegen plass innenfor ofringen i vann. Hodets plass i kulten har jeg tidligere vært inne på i forbindelse med graver og ikonografi. Jeg skal diskutere det ytterligere i kapittel 4.

2.3.2 Bebyggelse

Det er også funnet depoter i forbindelse med bebyggelser. Jeg skal belyse to steder som blir tolket som kulthus, funn fra fire boplasser, samt et husoffer.

Gården Borg, vest for middelalderbyen Norrköping i Östergötland ble etablert en gang i det 7. århundre. Et av byggene fra gårdsanlegget er tolket som et kulthus, da det er funnet få

gjenstander som er vanlige i forbindelse med bolighus. Istedenfor har vi en mengde amuletringer og 75 kg dyrebein. Dette lå utenfor huset. Innendørs ble det bare funnet to amuletringer (Nielsen 1997:375-381). 50 kg av beinmaterialet er analysert, og det bestod i stor grad av bein fra hest. Det kunne også konstateres at det var en overvekt av skaller og kjevebein (Andrén 2006:81; Hultgård 1997:33; Jennbert 2006a:98; Nielsen 1997:384). Det var også mye bein fra kyr og hund, samt noe bein fra vanlige husdyr: sauer, gris og kyr. I tillegg fant man bein fra andre dyr som er uvanlig å finne; katt, hjort, gås, laks, rev og grevling (Jennbert 2006a:98; Nielsen 1997:385). Flere av beinene bærer spor av voldsomme hugg og slag (Jennbert 2006a:98). Hester og kyr hadde blitt slått med øks i baksiden av bakbeinet, og dette har ikke noe med vanlig slakt å gjøre (Nielsen 2006:245). I likhet med depotene i våtmark er det hodet til hesten som dominerer. Det kan tenkes at hodet ble benyttet som offer, mens resten av dyret ble spist.

Et annet sted som er tolket som kultsted er Frösö kirke. Gulvet i kirken ble fjernet ved rehabilitering i 1984, og det ble foretatt en utgravning under det. Det ble funnet en stubbe av et stort tre, og rundt stubben lå det en mengde dyrebein i et kulturlag av kull og sot. Kulturlaget ble datert til vikingtid (Iregren 1989:119). Beinene var fra unge dyr, hjort, elg og hund. Det ble også funnet et hestebein (Iregren 1989:120; Jennbert 2006a:99). Her har vi en offerkontekst knyttet til et tre. To eksempler er ikke grunnlag nok for å dra noen slutninger, men det faktum at det er vanskelig å finne dokumentert depoter med hestebein fra yngre jernalder, kan tyde på at hestens popularitet i offerdepoter har sunket.

I Norge finnes det få boplasser med organisk materiale bevart, men de som er undersøkt viser samme tendens. Beinmaterialet er i hovedsak fra tamdyr. I Modvo i Sogn finner vi mest storfe, og ellers sau, geit og gris. Det er også noen få fragment av hare og fugl. På Kaupang i Larvik er det gris som dominerer (Mansrud 2004b:26). I Sverige er det størst andel av storfe, småfe og gris, men det finnes også bein av katt, høns, hund og hest (Iregren 1989:123). Beinmaterialet som kom frem ved utgravingen av vikingtidsbyen Birka i 1990-1995 har blitt grundig analysert. Det viser seg at det er helt klart minst hestebein. Hest, hund og kattebein utgjør under 0,2 prosent av det analyserte materialet. Det er identifisert 50 beinfragmenter fra hest, og dette er kranier og ytre ekstremiteter som er lite kjøttrike. Det er lite trolig at dette var til matauk (Wigh 2001:37115). I Hedeby i Tyskland ble det funnet 220.000 bein, og av disse var det kun 737 hestebein. Disse kunne settes sammen til minst 58 individer, der skulderblad og deler av beina var de vanligste delene. Noen bein har merker karakteristiske for slakt

(Hüster 1986:47-48). Boplasser fremviser en bemerkelsesverdig liten mengde hestebein med tanke på at hesten var et husdyr, og i så måte kunne regnes som en matressurs. Dette kan tyde på at hesten ikke ble alt opp for føde, samt at de hester som ble benyttet som ridedyr ikke ble spist i særlig stor grad.

En annen form for deponeringer i forbindelse med bebyggelse er husofferet. Jeg har bare funnet et eksempel som er relevant for min tidsperiode, men da det finnes en rekke tidligere og senere funn av hest i hus som er tolket som husoffer, kan vi anta at det finnes flere, også fra yngre jernalder. I vikingtidsbosetningen Norra gårdet ble det funnet kjevebein fra hest og hund, samt andre bein fra hest i stolpehull. Husoffer er tolket som et offer for å oppnå beskyttelse over huset (Sundqvist 2002:230).

2.3.3 Betydningen av hesten i deponeringer

Vi kan altså konkludere med at til tross for at hesten er det vanligste dyret i offerfunn i eldre jernalder, forsvinner den nesten helt i overgangen til yngre jernalder. Likeens er funn av hesteknokler i forbindelse med slakteavfall fra boplasser er påfallende sjeldent (Mansrud med referanser 2004b:82). Dette underbygger en antagelse om at fortæring av hestekjøtt var forbeholdt spesielle anledninger (Mansrud 2004b:82). Det er også slående at hodet, og noen ganger bein og hale er de delene av hesten som opptrer i forbindelse med depoter i yngre jernalder.

3 Skriftlige kilder

3.1 Oversikt over de norrøne kildene

For ytterlige å belyse hestens rolle som metafor, vil jeg benytte litteratur, primært den norrøne, som en kilde. Jeg skal redegjøre for hvilke aspekter av hesten som blir vektlagt i litteraturen. De to analysene vil siden bli sammenstilt i kapittel 4.

Norrønt er en betegnelse på språket, kulturen og litteraturen som var felles for Norge og Island fra landnåmet på slutten av 800-tallet, og fram til 1400-tallet (Haugen 2004:21-22). Innenfor samlebegrepet norrøn litteratur finnes flere sjangere: sagaer, poesi, lærdomslitteratur, lover og diplomer. Jeg skal bruke et utvalg av sagaer, eddadiktene i *Den Eldre Edda*, lærdomslitteraturen i *Den yngre Edda* og de islandske lovene i *Grågås*. I de følgende avsnitt skal jeg redegjøre for de ulike sjangerne og diskutere de kildekritiske problemene som reiser seg ved bruken av de norrøne kildene. Et problem med de litterære kildene i denne oppgaven er hvorvidt de er relevante tidsmessig. Bare en av tekstene er skrevet innenfor yngre jernalder, Ibn Fadlans reisebeskrivelse, de resterende er nedskrevet i middelalderen. Et annet problem gjelder historisiteten, og om litteraturen kan benyttes som en historisk kilde. Derfor vil jeg diskutere om den norrøne litteraturen kan anvendes som kilde til jernalderen. Jeg skal også velge ut noen tekster, da materialet er for omfattende til å studeres i sin helhet, og begrunne det utvalget jeg har gjort.

3.1.1 Sagaene

Sagaene er inspirert av en europeisk tradisjon hvor man skrev ned legender, men de norrøne forfatterne har formet fortellertradisjonen og skapt en egen og unik stil (Mundal 2004b:267; Steinsland 2005:60). Fremstillingen er alltid kronologisk, men ikke i en jevn rytme. Teksten veksler mellom stillestående framstilling, kortfattet referat, fyldig referat og dramatisering, der drømmer og spådommer er brukt som fortellerteknisk grep for å binde historien sammen og få opp forventningene hos tilhørerne (Mundal 2004b:297-298). Tekstene har en objektiv framstillingsform, som om forfatteren ser hendelsene utenfra. Han verken dømmer eller vurderer situasjonene og karakterene. Vi får likevel en klar oppfatning om hvem som er helten ut fra hvem som plasseres i sentrum for oppmerksomheten (Mundal 2004b:299-300).

Sagalitteraturen er delt inn i ulike typer. Fornaldersagaer, også kalt "lyge-sagaer", ble skrevet som ren underholdning, og forteller om helter som levde før landnåmet på Island.

Islendingesagaer er ættesagaer som henter handlingen sin fra perioden 870-1030.

Kongesagaene er kongenes historie. Det er i hovedsak de norske kongene som har fått nedskrevet sin historie. Bispesagaer beretter om biskopene og kristningen. I tillegg har vi totter, som er små fortellinger som er kortere og har enklere struktur enn de andre sagaene. De forteller om enkelte episoder, mens de andre sagaene handler om hele livsløp (Mundal 2004b:284-295; Steinsland 2005:60;).

Sagalitteraturen ble fram til omkring 1700-tallet betraktet som autentiske historiske skrifter. Forskerne var inneforstått med at de ble nedskrevet opp til flere hundre år etter at hendelsene angivelig hadde funnet sted, men betraktet historiene som muntlige overleveringer som var nedskrevet uten særlige endringer (Mundal 1977:9; Steinsland 2005:37). Denne bruken av sagaene som historiske kilder ble etter hvert kritisert, og på 1900-tallets begynnelse mente mange litteraturforskere at sagene var helt uten historisk verdi. Tidsforskjellen mellom hendelse og nedskriving ble vektlagt sterkt i denne argumentasjonen (Gansum 1999:442). Striden sto mellom de to synene bokprosa og friprosa. Bokprosaistene mente at sagaene ikke hadde en muntlig form forut den skriftlige, men at fortellertradisjoner, sammen med en rekke andre kilder, ble benyttet av forfattere som råmateriale til sagaene. Sagaene var derfor helt uten historisitet. Friprosaistene derimot sto for det gamle synet, at den muntlige tradisjonen kunne ha gått over til skriftlig form med svært små endringer. I denne debatten var det bokprosa-synet som var det dominerende (Fidjestøl 1996:80-81; Gansum 1999:443; Mundal 1977:141-142, 266 og 2004b:279-280; Steinsland 2007:61). Dette betyr at sagaene ikke ble sett på som brukbare kilder til fortiden, bare et resultat av forfatterens diktning som i beste fall kunne si noe om den perioden de ble skrevet i.

De siste tiårene har man likevel fått et mer positivt syn på bruken av sagaene. De betraktes fortsatt som litterære produkter fra middelalderen, men forskere antar at de likevel kan si noe om det samfunnet de forteller om. Sagaene kan bygge på svært gamle tradisjoner og viser forfatterens ide om forhistorien, der hendelsene ikke trenger å ha utspring i virkeligheten for at vi skal kunne benytte dem som kilder. Ved å se på mønstre i sagaene kan man finne eksempler på tradisjonsforhold, mentalitet og religion fra jernalderen (Fidjestøl 1996:81; Gansum 1999:445; Mundal 1977:218 og 2004:280; Steinsland 2005:54).

Terje Gansum ser sagaene som middelalderens samtidskilder som blir projisert bakover i tid. Han mener overgangen til en ny religion, samt nye styringsformer i samfunnet er for store til

at historien kan sees som en kontinuerlig endringsprosess, og er derfor kritisk til å trekke slutninger om norrøne forhold basert på middelalderkilder (Gansum 1999:444). Likevel hevder han at verkets alder ikke nødvendigvis er den samme som alderen på myten verket handler om. Dersom man ikke ser kilden som belegg for en historisk hendelse, kan den gi innsyn i mytiske elementer og ideologiske forklaringer på hendelser og handlemåter (Gansum 1999:445; Meulengracht Sørensen 1991:222).

Språkhistoriker Knut Liestøl har foretatt undersøkelser omkring muntlige historiers evne til å holde på en historisk kjerne, og et vel underbygget resultat viser at historisiteten i muntlig overleverte fortellinger kan være svært god (Mundal 1977:237, 241). Undersøkelser på norske sagn viser at det er ikke avgjørende hvor lenge historier overføres muntlig (Hodne 1973:182). Derimot er innholdet av avgjørende betydning. Dersom historien gjengir eller reflekterer allmennmenneskelige problemer, emner og motiver som mennesker kan identifisere seg med, er stabiliteten stor (Hodne 1973:189). Det som vil bevares lengst er de handlingsbærende elementene, slik som motiv og utfall (Hodne 1973:187). En annen språkhistoriker som har sett på sagaer er Bjarne Fidjestøl. Han har påpekt at sagaene viser selv til en muntlig tradisjon gjennom setninger som ”No er det fortalt...”. Selv om dette kan være fortellertekniske grep, blir slike utsagn meningsløse dersom det ikke fantes muntlig fortellertradisjon i samfunnet. Han mener forfatterne strebet etter å gi en pålitelig framstilling av fortiden sett med deres øyne (Fidjestøl 1996:81).

Det er som vi ser en generell optimisme når det gjelder bruken av sagaer som kilde. Med dette som grunnlag er det mulig for meg å benytte dem, da jeg ikke skal se litteraturen som historisk korrekte beskrivelser av hendingsforløp. I analysen skal jeg derimot lete etter mønstre vedrørende bruk av hesten.

Jeg har i hovedsak valgt ut en rekke islandske ættesagaer til analysen: *Egilssoga* er trolig eldst, antatt nedskrevet mellom 1200-1280 (Mundal 2004b:291). *Njålssoga*, *Sagaen om Gunnlaug Ormstunges* og *Sagaen om Ravnkjell Frøysgode* tror man stammer fra perioden 1240-1310 (Mundal 2004b:291). *Soga om Grette Åsmundsson* er den yngste ættesagaen jeg har valgt ut. Den er datert nedskrevet i tiden 1300-1450 (Mundal 2004b:291). Disse handler om vanlige menneskers liv på Island, og herunder berøres også deres forhold til hesten. Av fornaldersagaer har jeg valgt *Volsungane*, der handlingen kommer fra heltediktene i sagnkretsen om Sigurd Fåvnesbane, se kapittel 3.1.2 (Mundal 2004b:293). Jeg skal også

bruke deler av *Sagaen om Hervar ok kong Heidrek*. Av kongesagaer trekker jeg fram tre; *Ynglingesagaen*, *Håkon den godes saga* og *Olav den helliges saga* fra *Heimskringla* da også disse tekstene gir et innblikk i en rekke aspekter av hestens roller i samfunnet. Til slutt vil jeg belyse en litt, *Volsetotten*, som handler om ritualer omkring hesteoffer. Å se på alt av norrøn litteratur har ikke vært mulig innenfor tidsrammen. Dette utvalget er delvis gjort på grunnlag av en gjennomlesning av *Motif-index of early Icelandic literature* (Boberg 1966), hvor det står listet i hvilke sammenhenger vi finner hesten i den norrøne litteraturen. Delvis har jeg undersøkt hvilken litteratur religionshistorikere har benyttet. Utvalget jeg satt igjen med ble deretter ytterligere begrenset av hva som var oversatt og tilgjengelig. Av de jeg satt igjen med, valgte jeg ut noen få jeg ville konsentrere meg om.

3.1.2 Norrøn poesi

Norrøn poesi omfatter skaldedikt og eddadikt fra *Den eldre Edda*. For å begrense materialmengden skal jeg kun ta for meg Eddadiktene. Eddadiktene er anonyme, forstått på den måte, at vi har ikke noen forfatter å forholde oss til. Det eldste kjente manuskriptet vi kjenner er *Codex Regius*, datert til ca 1270. Manuskriptet er en avskrift eller avskrifter avskrift av et eldre eksemplar. Dette kommer frem da det er referert til *Den eldre Edda* i skrifter eldre enn 1270. Skalden Øyvind Finnsson siterer fra *Hávamål*, et av diktene i Edda like etter 960, og Snorre Sturlason brukte Edda da han skrev *Den yngre Edda*, rundt 1220. Forskere mener også at Edda-diktene har levd i en muntlig tradisjon før de ble skrevet ned (Mundal 2004a:215; Steinsland 2005:47).

Diktene er delt inn i gudedikt og heltedikt. Gudediktene er, som navnet tilsier, dikt om gudeverdenen. Her er en oversikt over den mytiske historien, kunnskapsstoff, episke gjenfortellinger av myter og ”senna”, dikt bygget opp som tretter mellom gudene (Mundal 2004a:216; Steinsland 2005:48). Heltediktene inneholder også kunnskapsstoff og tretter, men alt foregår i en episk ramme. De fleste heltediktene tilhører en sagnkrets om helten Sigurd Fåvnesbane og stammer fra historiske hendelser på kontinentet mellom 3. og 6. århundre. De andre diktene handler om Helge Hundingsbane, og har grunnlag i nordisk sagnstoff (Mundal 2004a:217; Steinsland 2005:46).

I motsetning til sagalitteraturen er diktene i Den eldre Edda skrevet på vers. Verseformen gjør det lettere å huske ordrett, og sannsynliggjør en mer nøyaktig muntlig tradisjon (Fidjestøl

1996:54). Preben Meulengracht Sørensen (1991) presenterer to argumenter for at diktene representerer en genuin førkristen forestillingsverden. For det første har ingen av diktene noen eksplisitt referanse til kristendommen eller kristen moral. For det andre ble de betraktet som hedenske av dem som skrev dem ned. Som Meulengracht Sørensen selv påpeker er ikke dette holdbare bevis for at mytologien i diktene er gammel, men sikre bevis finnes ikke (Meulengracht Sørensen 1991:225). Steinsland legger vekt på at stoffet i Den eldre Edda ble betraktet som en pålitelig kilde av Snorre. Hans interesse, til tross for hans kristne tro, var akseptabel. Den norrøne religionen ble betraktet som en foreløpig og utilstrekkelig forløper som menneskene hadde kommet fram til mens de ventet på den åndelige visdommen kristendommen ville bringe (Steinsland 2005:52-55). Snorre skrev i Den yngre Edda at man ikke må tvile på at mytene rommer forfedrenes tro. Samtidig oppfordrer han leseren til at de ikke må tro på det de forteller (Meulengracht Sørensen 1991:225). Det faktum at vi finner rester av kontinentale hendelser fra 3. til 6. århundre i diktene, taler også for at de kan ha bevart elementer av fakta (Mundal 2004a:220).

3.1.3 Den yngre Edda

Den yngre Edda ble skrevet av Snorre Sturlason rundt 1220. Den hører til kategorien lærdomslitteratur, og er skrevet som en lærebok for skalden. Samtidig er den en systematisk framstilling av den norrøne mytologien. Boka er delt i fire deler: fremst står *Prologen* som gir innblikk i de kilder, metoder og teorier som Snorre benyttet seg av (Steinsland 2005:54). Del to er *Gylfaginning* der den norrøne mytologien blir presentert som en sammenhengende gudelære. Her bruker Snorre stoff fra gudediktene i *Den eldre Edda*. Del tre handler om dikterspråket, som også er navnet på kapittelet, *Skaldskaparmål*. Det fortelles hvordan dikterspråket ble til, og det gis eksempler på ytringsformer. Siste del, *Håttatal*, presenterer hundre ulike verseformer som dikterne kunne velge mellom og det er formet som et hyllingsdikt til Håkon Håkonsson og Skule Jarl (Steinsland 2005:53-54). Det viktigste argumentet for at Den yngre Edda kan benyttes som kilde er Snorres egen uttalelse som jeg allerede har trukket fram. Snorre betraktet selv de mytene han skriver om som overlevinger fra den gamle åsa-troen. Hans interesse var å bevare det gamle skaldespråket og dets grunnlag, den førkristne mytologien. I tillegg kan det trekkes fram at teksten er fri for kristen demonisering, og fremstår som fordomsfri.

3.1.4 Grágás

Lovverket *Grágás* ble, i følge *Islendingebok*, nedskrevet vinteren 1117-1118 (Steinsland 2005:64). I lovverket finnes paragrafer som omhandler hest og hestehold. De to hovedhåndskriftene er *Konungsbók* og *Staðarhólsbók* (Kværness 1996:17), og begge er benyttet i den oversettelsen jeg har benyttet. Kildeverdien til middelalderlovene er diskutert av flere forskere, og regnes for å være sikrere kilder til kulturelle forhold enn de foregående. Det skal være mulig å trekke slutninger fra lovgivningen til den virkelighet lovene er reaksjoner på (Kværness 1996:22, for en oppsummering av diskusjonen omkring dette, se Kværness 1996:13-41).

3.1.5 Annen litteratur

Ibn Fadlan

Ibn Fadlan var en rettslærd i islam. Han ble på vegne av den regjerende kalifen sendt fra Bagdad til Volgabulgarernes konge som hadde ønsket seg rettslærde, hjelp til å føre opp en moské, samt finansiell støtte. Ibn Fadlan tilbrakte sommeren 922 hos bulgarerne, og han nedtegnet omhyggelig sine opplevelser. Mens han var ved Volga traff han et folk han kalte *Rus*, som er det ordet arabiske geografer brukte om vikinger. Dette var et fremmedartet folk som fasinerte ham, og han beskrev dem i sin beretning (Simonsen 1981:9,36,46). Han fikk anledning til å overvære en begravelse av en viking, og hans beretning om skikkene i forbindelse med begravelsen kan kaste lys over det arkeologiske gravmaterialet.

Ibn Fadlans reisebeskrivelse har vært diskutert med tanke på dens verdi som historisk kilde. Denne diskusjonen blir presentert av Jørgen Bæk Simonsen som har resymert, deloversatt og kommentert teksten i boka *Vikingerne ved Volga: Ibn Fadlāns rejsebeskrivelse* (Simonsen 1981). Han stiller seg positiv til sannhetsinnholdet i Ibn Fadlans tekst og har to hovedargumenter. For det første er det tydelig hvor i teksten Fadlan beskriver det han ser, og hvor han gjengir noe han har blitt fortalt. For det andre gjorde ikke Fadlan noe omvendelsesforsøk, men viste interesse for et fremmed levevis. Konklusjonen hans er at Ibn Fadlan har en troverdig beskrivelse av hendelsene, men hans tolkninger av dem kan være mindre riktige (Simonsen 1981:46-51).

Adam af Bremen

En annen forfatter jeg vil belyse er Adam af Bremen. Han var en tysk klerk som rundt 1070 skrev *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, en krønike om erkebispesetet Hamburg-

Bremen. Her finnes også en del om Skandinavia, blant annet beskrivelsen av et hedensk blot i Uppsala (Steinsland 2005:63). Denne har blitt kritisert for å være avskrift av Thietmar av Merseburg som har skrevet om ofring på Leire på Sjælland. Adam af Bremen besøkte nemlig aldri Uppsala selv. Näsström møter denne kritikken med å vise til det spesifikke nordiske som Adam beskriver (Näsström 2001:77-78). Hans interesse var i hovedsak å få finansiert og utført et misjonsfremstøt mot Norden, og det en mulighet for at han overdrev for å styrke argumentasjonen for misjoneringsbehovet (Steinsland 2005:63). Også andre kilder forteller om Uppsala som kultsted, og forskere er enige om at dette nok stemmer, selv om andre deler av Adams beretninger er mindre sikre (Hultgård 1997:43; Solli 2002:157). For en oppsummering av diskusjonen omkring dette, se Solli 2002:156-159).

3.1.6 Annen kildekritikk:

Det er en fare for sirkelslutninger når man kombinerer arkeologisk materiale og skriftlige kilder. Man benytter arkeologisk bevis for at skriftlige kilder har relevans. Deretter bruker man de skriftlige kildene i tolkning av materialet. Når kildene underbygger hverandre på denne måten, ender man opp med sirkelslutninger (Fuglevik og Gundersen 2007:5).

Det er nødvendig å sette seg inn i filologiske analyser av de relevante verkene for å forstå de kriterier som ligger til grunn for tekstens form. Oversatte kilder kan ikke leses direkte, men må forstås ut fra sin kontekst. Det må gjøres rede for hvilken funksjon de hadde da de ble nedskrevet (Fuglevik og Gundersen 2007:12). Dette har jeg sett på i de foregående delkapitler. Oppsummerende kan jeg si at en tradisjon fra kontinentet med å skrive ned myter og sagn også gjorde seg gjeldende for de norrøne forfatterne. Interessen for å bevare dette på papiret ses på som hovedårsaken til forfatterskapene (Mundal 2004b:267; Steinsland 2005:60;). Hedeager trekker fram kongesagaene og deres betydning for politisk legitimering av de norske kongenes herredømme som årsaksforklaring på hvorfor de ble nedskrevet. Dette kan også ses som et argument for at det som ble skrevet ikke har endret særlig form fra den muntlige tradisjonen. Dersom kongeslektens guddommelighet var et argument for å beholde arverekken, kunne man ikke endre eller manipulere kildene. De ville miste sin troverdighet (Hedeager 1999:30, 37).

Et annet kildekritisk perspektiv er at jeg har ikke mulighet til å lese litteraturen på originalspråk fordi jeg ikke behersker norrønt, latinsk eller arabisk. Hvilken oversettelse jeg

benytter har også en betydning. Det er viktig å velge en god utgave da det kan være store forskjeller mellom ulike oversettelser. Gode utgaver kjennetegnes ved at de forteller om håndskriftsgrunnlaget og følger dette, samt forteller om lesemåter fra andre håndskrifter hvis det finnes (Haugen 2004:95).

3.2 Hesten i litteraturen

I dette kapitlet skal jeg analysere hvordan hesten fremtrer i litteraturen. Jeg har argumentert for bruken av norrøne skrifter som kilde i denne oppgaven, og konkluderer med at de kan brukes. Det er flere fallgruver man må være klar over, men til tross for dette, mener jeg at man kan hente ut informasjon som kan belyse hestens roller som metafor. Jeg skal belyse ulike sider av den praktiske bruken, hvilket utstyr som beskrives, samt mytologi knyttet til hesten. En dybdelesning av kildene med fokus på hestens roller viser at flere aspekter kan utredes. Jeg har funnet frem til og skal belyse følgende: ridehesten, ridehestens transendentale egenskaper, arbeidshesten/trekkhesten, hesten som metaforisk aspekt, hingstekamp, offerhesten, hesten i gravskikk og hesten som magisk gjenstand.

3.2.1 Ridehesten

I litteraturen er det hesten som ridedyr som dominerer. I *Egilssoga* finner vi 71 setninger som direkte forteller at hesten benyttes til ridning, og i *Njålssoga* er det hele 440 setninger av denne typen. Påfallende ofte fortelles det at personer *red* der det hadde vært tilstrekkelig å bruke ord som *reiste* eller *dro*. Dette kan neppe være tilfeldig. Jeg tolker dette som et uttrykk for at hesten hadde betydning ut over sin funksjon som ridedyr. Det kan se ut som om dette i hovedsak gjelder menn. Hensikten med å understreke at mennene *red*, kan ha vært å antyde noe om den status man hadde. En slik tolkning støttes av *Rigstula* i *Den Eldre Edda*. Her beskrives de ulike samfunnslagene. Klasseforskjellene var reelle i samfunnet, og dette diktet sier noe om hvilke ressurser de ulike menneskene hadde til rådighet. De siste versene handler om de rikeste i samfunnet, og det er først her hesten blir nevnt. I vers 32, 37, 42 og 43 fortelles det om jarler og konger. Disse driver med våpen, fysisk trening og temmer og rir på hester. Dersom hesten var forbeholdt frie menn med en viss sosial status, kan ordet *å ri* i en setning inneha en mening utover den rent praktiske betydningen, og på en meget kortfattet måte, si noe om hvilken sosial status rytteren hadde.

Hesten brukes også i forbindelse med krigere. I *Rígstula*, vers 45 er det beskrevet hvordan en mann ved navn Kon ung er i strid til hest med skjold, spyd og sverd. Det er åpenbart at det er kongen det siktes til her. Andre steder beskrives menn med hest og våpen (*Njáls saga*, kapittel 36 og 54).

Også kvinneskikkelser i gudeverdenen bruker hesten til å ri på. Frøya rir til slagvollen hvor hun kan velge halvparten av de falne, de kommer til hennes hjem Folkvang (*Gylvaginning*, *Frøya og Frøya*). Valkyrjene nevnes som ypperlige ryttere, og red gjennom luften både natt og dag (Steinsland 2005:255). De skulle ri i strid og velge ut hvem som skulle dø der, for så å bringe disse til Odin (Price 2002:331; Steinsland 2005:177-178, 255). En annen kvinne er Åsynjen Gná, hun rir på hesten sin, Hovvarpne, gjennom sky og sjø for å utføre ærend for Frigg (*Gylvaginning*, *Åsynjene*).

Det utstyr som oftest nevnes i forbindelse med ridning er salen, blant annet i *Egilssaga*, kap. 58, 78 og 81. Noen steder står det at personene steg opp i eller ned fra salen (*Njáls saga* kap. 12, 69 og 75). Et annet ord som benyttes er ridestell (*Njáls saga* kap. 101). Dette referer trolig til både sal og hodelag. Av utstyr beregnet på hestens hode, leser vi om bissel og tøyler (*Njáls saga* kap. 22, 45 og 117). Sporer er også relatert til ridning, men de opptrer langt sjeldnere i tekstene (*Njáls saga*, kap. 53; *Soga om Grette Ásmundsson*, kap. 68).

Et annet aspekt ved ridehesten finner vi i lovene. I *Grágás* finnes flere lover som på ulikt vis omhandler hesten. Alle disse lovene sier noe om hvor viktig hesten var på Island, da den var godt beskyttet, ikke bare regnet inn under eiendeler, men trukket fram i egne kapitler. Noen lover involverer hesten på en indirekte måte. Blant rettighetene til de som ble stevnet til tings står det at de som blir innkalt har rett til å forlange hest og mat og alt de ellers skulle trenge på tinget. Den stevnede kan også forlange at en god ridehest bringes hjem til ham, slik at han kan ri til tings (Grágás II 1980:118). Andre lover omhandler hesten direkte. De finner vi i avsnittene ”*On horse-riding*”, ”*On use of horses*” (Grágás II 2000:82-86,174). Her finner man forklart hvem som har ansvaret for hesten, og hvem som kan kreve erstatning dersom det skulle oppstå skade eller død.

3.2.2 Ridehestens transendentale egenskaper

Gudene benyttet også ridehester. Disse er også et aspekt av hesten som ridedyr, men her ser ridningen ut til å ha et mer symbolsk innhold. I *Gylvaginning* fra *Den yngre Edda* og *Grimnesmål* fra *Den eldre Edda*, kapittel 30 beskrives hvordan gudene rir til tings. Hestene nevnes med egennavn, et forhold som blir utdypet i kapittel 3.2.6.

I *Grimnesmål* regnes ikke Odins hest opp sammen med de andre. I stedet for finner vi ham i kapittel 44. Her står han sammen med blant annet Yggdrasil og Odin i en oppramsing av de ypperste i ulike kategorier. Han heter Sleipner, har åtte bein, runer risset på tennene, og er den raskeste hesten som finnes. Opphavet til Sleipner er uvanlig. I *Gylvaginning* fortelles det om hvordan en håndverker ble lovet Frøya i gifte, dersom han i løpet av en vinter kunne bygge en mur rundt Midgard. Til å hjelpe seg hadde håndverkeren hingsten sin, Svadilfare.

Handverkeren lykkes nesten, og guden Loke forvandler seg til en hoppe, for å lokke til seg Svadilfare og slik forstyrre arbeidet. Resultatet av møtet mellom Svadilfare og Loke, var at Loke senere fødte Sleipner.

Brit Solli tar for seg denne type handlinger, som blir kalt *ergi*, og mener dette ble regnet for å være den verste form for nid. Å anklage noen for å være forvandlet til et hunndyr, en passiv part, som ble utsatt for seksuelle handlinger blir brukt som fornærmelser i sagaene. Det ble sett på med forakt, og slike beskyldninger var dypt ærekrenkende (Solli 2002:140-143). Loke skifter ved flere anledninger kjønn (Solli 2002:43), og det kan virke som om dette nidet ikke var et problem for hans skikkelse i mytologien. Kanskje var det en forutsetning for Slepnes egenskaper at han hadde to fedre. Solli påpeker at sjamanens kraft forutsetter at sjamanen er androgyn og har en evne til å krysse kjønnsgrenser (Solli 2002:164-167). Dette gjør at jeg tolker Sleipners uvanlige opphav som en forutsetning for å gi ham de transendentale egenskapene jeg skal se på i det følgende avsnittet.

Sleipner har en helt unik egenskap, nemlig at han kan krysse grensen til dødsriket. Da guden Balder dør og havner i dødsriket Hel, bruker Hermod den kvate Sleipner for å ri til Hel hvor han forsøker å få Balder tilbake fra døden (*Gylvaginning*, *Hermod på Helferd*). Oma (2000:86) ser på Sleipners reise til dødsriket som kryssing av liminale soner, og viser også til andre steder i *Den eldre Edda* der hesten gjør det mulig å overskride grenser. I *Balders Draumar* blant gudekvadene i *Den eldre Edda*, er det Odin som bruker Sleipner for å ri ned til Nivlheim og til Hel (kapittel 2-4, 14). I *Det andre kvedet om Helge Hundingsbane* rir Helge

og mennene hans ut fra gravhaugen sin (kapittel 39-41). Og når Hermod reiser til Hel i *Gylvaginning* sier vokteren av Gjallarbrua som ligger på veien til dødsriket at: ”*førre dagen reid det over brua fem fylkingar med daude menn*”. Hesten generelt, ikke bare Sleipner, kan sies å være forbundet med død og transport etter døden. Det som må være særegent i Sleipners tilfelle er at han lar levende ryttere passere denne grensen og returnere igjen. Hesten lar også ryttere passere andre grenser enn den mellom liv og død. I *Skaldskaparmål* fortelles det hvordan Sigurd rir gjennom ild på Grane.

Tilknytningen til hester ved passering mellom ulike sfærer eller tilstander er påpekt av flere forskere (Loumand 2006:132; Oma 2000:92; Price 2002:99; Solli 2002:136). Denne egenskapen kan ses i sammenheng med hestens rolle i den sjamanistiske tradisjonen. Den åttebente hesten regnes som sjamanens hjelper, par excellence, og opptrer i relasjon til sjamanens ekstatiske erfaringer. Som det sterkeste kraftdyret hjelper det ham å finne veien når han er i transe. Forestillingen om dette finner vi også hos dagens sibirske stammer (Hedeager 1999:77,83-84; Solli 2002:136,154).

Sjamanisme finner vi også spor av i de norrøne mytene. I sentrum av verden ligger Åsgård, gudenes hjem. Og midt i Åsgård står verdenstreet Yggdrasil. Yggdrasil betyr ”Odins hest”, og i *Håvamål*, vers 138 står det at Odin henger seg i treet for å oppnå kunnskap og viten om runene (Solli 2002:29,163). Vi kan se dette som om Odins ”hest” i overført betydning, hjelper ham avsted på en åndelig reise hvor Odin oppnår ny kunnskap, han lærer om runene. Tilsvarende peker Turville-Petre på at skaldene refererer til galgen som hest. Som regel benyttes navnet Sleipner eller Sigar, som i Sigars hest, *Sigars jór*. Sigar var en mann som hengte sin datters elsker. Turville-Petre påpeker også at verbet *riða* kan bety både å ri og å svinge, slik som døde svinger i en galge. Skalden Sigvat sier derfor i St. Olavs minnekvad: ”*riða...til Heljar Sigars hesti*”, ”menn rir/svinger til dødsriket på Sigar’s hest” (Turville-Petri 1975:48). Både Yggdrasil og galgen fremstilles som ”hester” som frakter guder og mennesker over i andre verdener. Dette betyr at også i overført betydning knyttes hesten til forbindelsen til dødsriket.

3.2.3 Arbeidshesten/trekkhesten

I forhold til de mange referansene til ridehesten, er det påfallende få steder i sagaene vi finner trekkhesten nevnt. I forbindelse med kjøring av vogn har jeg funnet et eksempel. I

Volsungane, kapittel 34, heter det at kvinnene blir satt i vogner, mens mennene rir. Gudinnen Frøya kjører en vogn, men den er trukket av katter (*Gylfaginning*, *Balders bålferd*). I *Den eldre Edda* finner vi historien om hvordan Brynhild legges i ei vogn og brennes etter sin død. Denne vognen, som var kledd med staselige tepper/forheng, kjørte hun på helveien (*Brynhild på helferd*). Som vi ser er det kvinnene som knyttes til kjøring av vogn, også i forbindelse med transport til dødsriket.

Sleder blir også benyttet. I *Egil saga* (kapittel 71 og 75) og *Njålssoga* (kapittel 96) anvendes sleder for å reise med hest på vinteren. I *Egilssoga* er det menn som kjører, mens i *Njålssoga* er det både mann og kvinne på sleden uten at det spesifiseres hvem som kjører. Hester blir også nevnt i forbindelse med gårdsarbeidet (*Sagaen om Ravnkjell Frøysgode*, kapittel 15). Det er rimelig å anta at hesten ble mindre brukt til trekking enn ridning ut fra antallet referanser i sagalitteraturen.

I Eddadiktene finner vi den mytologiske trekkhesten. De sørget for at døgnet gikk sin gang ved å trekke vognene til Natt, Dag og Sol. Disse tre beskrives som personer som gudene har satt opp på himmelen. Natt kjører hesten Rimfakse. Den dugger jorden med skum fra bisselet sitt. Dag kjører Skinfakse som lyser opp verden med fakset sitt. Sol kjører Årvak (den tidlig våkne) og Allsvinn/Ovsnøgg (den svært raske). På Årvaks øre og på Allsvinns hov er det risset runer (*Sigerdrivemål*, kapittel 21), og de har vindbelger under bogene sine for at de ikke skal bli for varme. Her har øret og hoven blitt viet ekstra oppmerksomhet ved merking med runer. I kapittel 3.2.2 ble Sleipner beskrevet. Han har runer på tennene. Gjennom jobben med å trekke disse vognene har hesten vært ansvarlig for å opprettholde den regelmessige inndelingen i natt og dag i den norrøne mytologien. Slik blir hesten også en opprettholder av den kosmiske ordenen (Oma 2000:88 og 2001:44). Hesten har gjennom mytologien fått en rolle som en strukturerende makt.

3.2.4 Hesten som metaforisk aspekt

Ordet hest blir brukt på andre ting enn dyret. Dette er en poetisk omskriving og kalles en kenning (Mundal 2004a:231). Kenninger tilfører et assosiasjonsinnhold, de skaper et bilde som kan gjøre det lettere å huske strofer (Mundal 2004a:257). Oftest er ulike ord for hest brukt som benevnelse på skipet. I *Olav den helliges saga* benyttes ordene *havhest* og *havets hester*. I *Volsungane*, kapittel 21, finner vi *seglhest*. Det første kvadet om *Helge*

Hundingsbane, fra vers 29 og 30 innehar ordet *sjøhest*. *Njålssoga* bruker *stavn-blakken* og *stavnhest*. Og i *Reginsmål*, vers 16 og 17 benyttes *sjø-marom*, *Rævils hestom*, *folar* og *stamnfolar*. I *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge* brukes rett og slett ordet hesten i kapittel 8. Denne sammenhengen med skipet kan være oppstått fordi både hesten og skipet var de mest egnede transportmidlene i hvert sitt element.

Odin gikk under flere alternative navn, hvorav flere er knyttet til hesten. Disse navnene belyser ulike sider av Odin. Altridr betyr ”en som rir til angrep”, og finnes i *Grimnesmål* kapittel 48, *Gylfaginning* kapittel 20 og *Odins nofn*. Altrid er et naturlig valg siden Odin er en krigsgud. Fraridr betyr ”en som rir bort”, det er hentet fra *Odins nofn*. Fraridr er vanskeligere å få grep om, da det ikke fremgår hva han rir fra. Jalkr, Jalgr betegner en vallak. Det er fra *Grimnesmål* kapittel 49, 54; *Gylfaginning* kapittel 20 og *Odins nofn*. Dette navnet framstår som et merkelig navnevalg for den herskende krigsguden Odin. Han er jo ellers i høyeste grad en potent gud. Dette kan sees i forbindelse med ergi som jeg har vært inne på i forbindelse med Sleipners opphav i kapittel 3.2.1. Odin var en gud med sjamanistiske egenskaper, og disse forutsetter en grad av kvinnelighet. Det er mulig at dette navnet spiller på disse sidene ved Odin. Det siste navnet, Hrosshargrani kan oversettes til ”en med hestehårsbarter” og finnes i *Odins nofn* og *Gautreks saga* (Simek 1993:161,177). Dette er en beskrivelse av hans fysiske utseende.

Gylfaginning og *Grimnesmål* forteller oss at gudene, i likhet med menneskene, benyttet hester som ridedyr, og ramser opp navnene deres. Hestene er et av de få dyrene som nevnes ved egennavn. Dette understreker hvor viktige de var (Price 2002:50). Navnene understreker de kvaliteter de besitter, og de er enten rettet mot hestens utseende, eller mot deres fysiske evner, slik som *Sleipner*: den som glir, *Glad*: glad/lys, *Gylle*: den gullfargede, *Glen/Gler*: den lyse, *Skeidbrime*: den som skinner i konkurranse, *Sylvrintopp*: sølvman, *Sene*: den senesterke, *Gisl*: den skinnende, *Falhóvne*: den med de blakke hovene, *Gulltopp*: gullman og *Lettfete*: lettfot (alle navneoversettelsene er fra Simek 1993 og Lind 2005).

Navnene som forteller om utseendet er like på det vis at de beskriver hestene som lyse og skinnende, gjerne gull eller sølvfarget, og de som beskriver egenskaper fremhever styrke og hurtighet. Jeg mener hestens navn brukes aktivt for å få frem hvordan de er skinnende og vitale. De stråler opp, og kan sammenlignes med gjenstander i edelmetall. Hestens utseende er på denne måten knyttet til rollen som statusobjekt, slik som jeg tidligere har vært inne på i

forbindelse med ridehesten. I denne sammenhengen er Sleipner et unntak. Navnet hans kan ikke sies å være positivt på samme måte som hos de andre hestene. Der de betegnes som staselige og flotte, framstår Sleipner som mer uhåndgripelig. De andre hestene kan sies å stå i kontrast til det som er mørkt, mens Sleipner er grå (*Gylvaginning*, *Sleipner*), og navnet hans, den som glir, peker på andre egenskaper enn hos de andre hestene. I følge Vera Henriksen viser gråfargen at Sleipner hører til i en annen verden (Henriksen 1993:106). Som vi tidligere har sett, er Sleipner satt i forbindelse med overskridelse av ulike grenser, særlig den mellom liv og død. Navnet og utseendet hans er med på å forsterke dette argumentet.

3.2.5 Hingstekamp

I noen sagaer, blant annet *Soga om Grette Ásmundsson*, kapittel 29 og *Njálssoga*, kapittel 59 er det beskrevet hingstekamper. To hingster sloss mot hverandre, og ved hver hingst var en mann med en stav for å drive og styre hesten med. Hingstekamp har vært en langvarig tradisjon som også er dokumentert i senere tid. Fra Setesdal er det beskrevet hvordan en hingstekamp fra slutten av det 17. århundre gikk for seg. En hoppe og to hingster ble ført ut på en slette der hingstene, oppildnet av hoppens tilstedeværelse, sloss til en av dem vant. Fra skeidet i Valle ble det i 1847 fortalt at alle som var til stede, kun menn, var utstyrt med en skeidstang. Dette var en kjepp av bjerk eller hassel på 6-8 fot. Med disse holdt de dyrene på plass inni ringen av menn, og egget hestene til dyst (Stylegar 2006:207-218). Sammenligner man beskrivelsene i sagaene og de senere kildene ser man at dette har vært en tradisjon som har holdt seg over lang tid. De senere kildene viser at beskrivelsene i sagaene er virkelighetstro. Studerer man begivenhetene før og etter hingstekampene i sagaene, er det klart at kampene var viktige i forhold til ære. I de nevnte sagaene er kampene en del av opptakten til større konflikter. Det er også slik i disse sagaene at helten alltid eier eller driver hingsten som vinner.

3.2.6 Offerhesten

I litteraturen beskrives både offer der hele dyret eller deler blir gitt til gudene, samt blot hvor et rituelt måltid inngår. Jeg skal undersøke offer beskrevet av Adam af Bremen, i *Sagaen om Hervar ok kong Heidrek*, i *Sagaen om Ravnkjell Frøysgode* og på Stentofta-steinen. Deretter skal jeg studere fortellingen om et blot fra *Håkon den godes saga*, samt kort beskrive en yngre offerskikk.

Adam af Bremen beskrev religionsutøvelsen i Uppsala. Ni hoder av alle slags levende vesener av hannkjønn blir ofret, og blodet skal forsone gudene. Kroppene av både hunder, hester og mennesker henges i trærne i en hellig lund (Adam af Bremen). I *Sagaen om Hervar ok kong Heidrek*, kapittel 16, fortelles det om hvordan kongen nektet å blote og derfor ble avsatt.

Blot-Sven blir tatt til ny konge, og han ofret hester og farget et offertre med blodet. Dette kan fortelle oss, at det fantes en ide om at det ble ofret hester i forbindelse med hedenske ritualer, hvor også treet hadde en rolle. Kanskje kan man betrakte trærne som symboler på Yggdrasil. I Adam af Bremen er det et fokus på hodet til hesten. Det gjenfinner vi i forbindelse med nidstangen i Egilssoga som jeg kommer tilbake til i kapittel 3.2.9. En metode som ligner litt på å henge offerdyr opp i trærne, er beskrevet av araberer, Ibrahim At-Tartushi, etter at han besøkte Hedeby på 950-tallet. Han forteller at den som gjør et offer til gudene setter opp en påle ved husdøra si, og fester dyret til den. At man har hengt opp skinnet av dyr med hode, hale og bein støttes av flere forskere (Shenk 2002:17 med referanser).

Offer i forbindelse med vann finnes også i sagaene. I *Sagaen om Ravnkjell Frøysgode*, kapittel 15, ofres en hest i en kulp i en elv. I sagaen har Ravnkjell en hingst, Frøyfakse, som er viet til guden Frøy. Den fikk ingen ri, og Ravnkjell drepte en mann som brukte hesten. Dette resulterer i en hevnaaksjon der Ravnkjell mister de fleste eiendelene sine, blant annet Frøyfakse. Mennene som kommer i besittelse av hesten ofrer den til Frøy. De leder den opp på en knaus over en kulp, fester en sekk over hodet på hesten, og en stein rundt halsen, og driver den utenfor knausen og i elva, hvor den drukner. Her er det vannet som skal skape kontakt med gudene, ikke treet. Om dette har med hvilken gud man ofrer til, går det ikke frem av tekstene. Vannet kan symbolisere overgangen til en annen verden, det som blir senket på dypt vann har passert inn i en annen sfære, og vil være utenfor menneskers rekkevidde. Derfor tilkommer dette gudene.

Fra Blekinge, Sverige finnes en runestein fra 600. Innskriften sier “med ni geitebukker, med ni hingster, ga Huthuwolfr et godt år” (Sundqvist 1997:146). Dette navnet finnes på en rekke steiner i Blekinge, dette mener Sundqvist kan tyde på at denne mannen var en lederskikkelse i området. Hans offer for godt år, tyder på at han hadde forbindelse til kult også. Det var trolig slik at disse to rollene sammenfalt, og det var høvdingens oppgave å blidgjøre gudene med offer (Sundqvist 1997:169).

I *Håkon den godes saga*, kapittel 17 og 18, er det beskrevet bloting. Under høstblotet blir blodet av alle typer småfe og hester samlet i skåler og skvettet på hovet, gudebildene og menneskene, og kjøttet kokt til mat. Drikke skulle bæres rundt, og med det skulle man skåle, først til Odin for seier og makt. Deretter skålte man til Njord og Frøy til godt år og fred. Kong Håkon ville ikke spise hestekjøtt under blotet, ei heller drikke av suppen eller spise av suppefettet, selv om bøndene forlangte det. Dette gjør at bøndene vil angripe ham, men Sigurd jarl forliker dem ved å få kongen til å gape over hanken der dampen hadde steget opp fra suppen og gjort den fet. Kongen legger et linklede over hanken og gaper over den, og siden setter han seg i høysetet. Senere på vinteren vil bøndene igjen ha kongen til å blote. Også denne gangen mekler Sigurd jarl, og det ender med at kongen spiser noen biter hestelever. Det er iøynefallende at av de seks eksemplene med ofring jeg har funnet i litteraturen, er halvparten forbundet med konger eller andre lederskikkelser. Kongens ofring har tydelig vært avgjørende i det norrøne samfunnet. Dette skal jeg komme nærmere inn på i kapittel 4. Sammenhengen her, kan også ha vært medvirkende til at det ble forbudt å spise hestekjøtt etter kristningen. Den symboliserte de hedenske gudene og deres kontakt med de kongelige (Simek 1993:16).

En skikk fra Setesdal som er beskrevet i gamle bygdebøker, knytter hesten til bryllupet. Jernkroken som ble benyttet for å henge gryter over varmen med var festet i en bjelke med hestehoder skåret ut i enden. Når brudgommen kom tilbake fra bryllupet i kirka skulle han hogge tre hogg i hestehodet med øksa eller sverdet. Dette mener Gjessing har opphav i gamle offeritter (Gjessing 1943:131). Kan hende har dette ritualet oppstått når det ikke lenger var lov å spise hestekjøtt. Da hugget man i et utskåret hestehode i stedet for å slakte en levende hest.

3.2.7 Hesten i gravskikk

I sagaene blir hesten nevnt i forbindelse med graver. Et eksempel er fra *Egilssoga*, kapittel 58. Da faren til Egil dør får han hesten med i graven. Egil bygde en gravhaug, og i den la han faren, hesten hans, våpnene og smedredskapene. Også i *Soga om Grette Åsmundsson*, kapittel 18, er det en hest i en gravhaug. Grette bryter seg inn i haugen og finner hestebein ved siden av den døde som satt på en stol. Sagaene viser slik at det fantes de som ble begravd med hesten sin. I *Den yngre Edda* beskrives det hvordan den følger guder i døden. I *Balders*

bålfærd i *Gylfaginning* legges Balder i et skip som brennes, og hesten hans, med full reie, ble leid på bålet.

Tilsvarende beskrivelser finner vi i Ibn Fadlans reiseberetning. Han får overvære en begravelse av en vikinghøvding. Den døde ble gjort klar for begravelsen og lagt i en stor båt sammen med gravgaver, blant annet to hester som de drev fram til de svettet, for så å hugge dem i hjel med sverd og legge dem i skipet. Denne beskrivelsen sier ikke imot det som fortelles i den norrøne litteraturen. Det står ikke beskrevet i noen av kildene hvorfor hesten fulgte med i gravene. Dette skal jeg forsøke å belyse i kapittel 4.

3.2.8 Hesten som magisk gjenstand

Flateyrbok er et samleskrift som inneholder flere innskudd, blant annet en tott som kalles *Volsetotten* (Steinsland og Vogt 1981:87; Solli 2002:74). Denne totten handler om hvordan kong Olav besøker en hedensk familie som dyrker en hestefallos. Når bonden på gården slakter en hest, skjæres lemmet av og prepareres med lin og løk. Om kvelden gjennomføres et ritual, der fallosen, som kalles volse, blir sendt fra person til person. Når det er kong Olav sin tur kaster han lemmet til gårdshunden, og etter en viss motstand ender det med at familien blir kristnet og døpt (Steinsland og Vogt 1981:87; Solli 2002:74).

Steinsland og Vogt har analysert denne teksten, og mener *Volsetotten* belyser skillet mellom den norrøne religionen og kristendommen ved å bruke en eldre velkjent motsetning som mal; motsetningen mellom Odinsdyrkelse og jotner/volvekult, og ritualene fra teksten speiler det hellige bryllup (hieros-gamos) som skal sikre den problematiske forbindelsen mellom guder og jotner (Steinsland og Vogt 1981:99-100,106). Gamle og sjeldne ord i teksten, slik som volse, vingull, blæti, mornir og beytill, kan brukes som argument for at det er beskrivelsen av et eldre ritual (Steinsland og Vogt 1981:88-89,92-94). Det pekes også på at kong Olavs skikkelse og oppførsel er lite troverdig i sammenligning med andre beretninger om ham. Det hele synes å passe bedre sammen dersom vi heller setter Odin i hans sted. Da vil både beskrivelsen av personen og hans oppførsel gi bedre mening (Steinsland og Vogt 1981:91-92,104-105).

Steinsland og Vogt sier i sin artikkel at ordene som brukes om lemmet ikke viser til noen spesifikk dyreart, men til selve fallosen (Steinsland og Vogt 1981:95). Dette bruker de for å

svekke den sammenheng som vanligvis trekkes mellom volse og fruktbarhetsguden Frøy (Steinsland og Vogt 1981:96). At dette skal utelukke at hesten har en betydning i denne sammenhengen finner jeg likevel lite trolig. I teksten er det spesifikt beskrevet en feit hest som slaktes på høsten. Dette er ikke en tilfeldig slakting, men et blot, noe som også Steinsland og Vogt fremhever (Steinsland og Vogt 1981:90,92). Det er mulig at blotet derfor innehold flere mulige ritualer enn hva som ble beskrevet i kapittel 3.2.7.

Også andre deler av hesten brukes i ritualer. *Egilssoga* forteller hvordan Egil Skallagrimsson reiser nidstang. Han setter et hestehode på ei haslestang og sier fram et vers der han retter nidet mot sine fiender. Han sier at nidet skal snus mot landevettene slik at de skal fare ville veier og ikke ha noe hjem før de har drevet fiendene hans ut av landet (*Egilssoga*, kapittel 57). I følge Solli var det å reise nidstang mot noen den ultimale fornærmelse, og det ligger alltid en antydning om kjønnslig avvik eller overskridelse i nidet, der formålet var å krenke en manns ære (Solli 2002:142-143,236).

Det kan også kort nevnes at det virker som om hesten er det eneste dyret som ikke opptrer som dyrefylgja. Fylgjer settes i sammenheng med mannlige egenskaper, de indre kvaliteter, og kan forklares som en slags skygge-ego av en selv (Hedeager 2004: 235-236; Jennbert 2006a:105). At hesten ikke er fylgje for noen kan ha sammenheng med hestens transendentale egenskaper. Det har ikke vært noen menn som kunne påberope seg egenskapen å gli mellom ulike sfærer. Unntaket kan være sjamaner, som hadde hesten som hjelpedyr.

3.2.9 Oppsummering

I denne gjennomgangen av litteraturen har jeg belyst flere aspekter av hesten. Disse varierer fra den dagligdagse bruken av en ridehest, til hesten som offerdyr i kult, og viser at i litteraturen opptrer hesten på en rekke arenaer.

Hesten som ridedyr dominerer, den brukes både i fredelige ærend, og mer krigerske. Vi finner rytterkrigeren beskrevet som menn med våpen til hest. Jeg argumenterer for at ridningen betyr mer enn bare transport, men understreker klasseforskjeller. Fra mytologien har jeg trukket fram ridehesten Sleipner som har evne til å bevege seg mellom ulike sfærer, særlig er han knyttet til døden. Dette kan knyttes til sjamanisme og til galgen som gjerne har tilnavnet hest. Jeg konstaterer også at både sagaene og gudekvadene viser til kvinner som rir.

Hesten brukes som en metafor i den norrøne litteraturen. Særlig er det skipet som får tilnavn med hest, foler eller lignende. Odin har også navn som knytter ham til hesten. Gudenes hester har navn som forteller om utseendet eller egenskapene deres. Her blir navnene deres metaforer for hva de kan/er. Vi ser også at hesten brukes i fornærmelser.

Hingstekamper beskrives i flere sagaer, men finnes også dokumentert i nyere tid. Dette ser ut til å være en konflikt-katalysator i sagaene. Offer med hest beskrives både i sagaene, av Adam af Bremen og på en runestein. Flere av disse knytter hesteoffer til kongene. Det er beskrevet offer ved trær, offer i vann, samt offer hvor deler av dyret ble spist. Det er også flere kilder som beskriver hesten i gravskikk, men det gis ingen forklaring på hvorfor den brukes i gravene. Tilslutt har jeg sett på hesten som magisk gjenstand der hodet eller hestens penis blir brukt i ritualer.

4 Analysekapittel

I dette kapittelet skal jeg sammenstille resultatet fra analysen av det arkeologiske materialet og min undersøkelse av hestens fremtoning i de skriftlige kildene. Jeg skal undersøke om det er mulig å få ny forståelse av hva de uttrykker når jeg holder dem opp mot hverandre. Videre i kapittelet skal jeg ta for meg ulike temaer og utdype hvordan hesten som metafor uttrykker en rekke aspekter ved samfunn og ideologi i yngre jernalder.

Hesten er en metafor

Hesten har av mange forskere vært ansett som en metafor for døden (eksempelvis Gjessing 1943; Sundkvist 2001; Turville-Petre 1975). Sleipner symboliserer dette sterkest med sine transendentale egenskaper. Det er rimelig å tro at også den virkelige hesten i forbindelse med graven kan ha symbolisert død. Samtidig har den stått for noe som kommer etterpå, på den andre siden. Hesten var en beskytter og ordensmann. Den sørget for at den døde kom trygt til Valhall. Hvis man ser det slik, symboliserer hesten både liv og død. Hesten er også en metafor for krigere fra overklassen. Idealet i yngre jernalder har, ut fra inventaret i de rikeste gravene, vært en våpenførende, ridende mann. Denne idoliseringen av krigeren kommer også til uttrykk i at det finnes så mange som tre guder for krig, Odin, Tor og Tyr (jfr. kap.. 2.2.1). Odin var den regjerende guden, han eide Sleipner, den gjeveste hesten, og han var sjaman med evne til åndereiser der hesten var det store hjelpe-dyret. Hvis vi trekker alt dette sammen, finner vi at hesten symboliserer:

- liv
- død
- herskerklassen
- samfunnets idealer
- Odin, den herskende guden
- sjamanisme

Vi kan derfor konkludere med at hesten hadde en *nøkkelrolle* som metafor. Den symboliserer tro og idealer i samfunnet, og ved å vise til hesten, viser man samtidig til en helhet der hestens vitale rolle gir den en stor plass i ritualer og ikonografi. Når jeg har undersøkt det arkeologiske materialet og den norrøne litteraturen vil hesten her være en metafor for mytologien, og derfor inngå i overklassens symbolbruk i Skandinavia i yngre jernalder.

Hesten som statussymbol/sosial markør/militært rangsymbol

Det umiddelbare inntrykket etter å ha gått gjennom det arkeologiske materialet, er at hesten er forbundet med makt og status, spesielt i forhold til menn som kan anses som krigere ut fra gravinventaret. Dette er et forhold flere forskere allerede har påpekt (eksempelvis Jennbert 2006a:108; Pedersen 1997; Roesdahl 1983:39). Hesten var knyttet til eliten. Det er tydelig i alle gravene jeg har belyst i kapittel 2, og kommer spesielt godt fram når vi ser på gravene fra Birka. Her er hesten representert i ca 2 prosent av de arkeologisk undersøkte gravene, og etter gravgodset å dømme, bare de mest prominente. Dette er gjennomgående for det arkeologiske materialet. Gravene for kvinner, Oseberg, Gausel, en av Birkagravene, og K/II fra Bikjholberget er unntak fra krigeridealet, og i Gokstad og Borre er det bare funnet en øks i hver, muligens arbeidsredskaper. Dette kan trolig skyldes dårlige bevaringsforhold og gravrøvere (Brøgger 1916:18-19) Ellers er mannsgravene utstyrt med minst et våpen. Kombinasjonen mann, hest og våpen finner vi også i ikonografien. På de gotlandske billedsteinene jeg har belyst, opptrer de aller fleste rytterne med våpen. Hjelmblikkene og et av fragmentene av Osebergveven kan også framvise dette motivet, her har rytteren spyd og skjold.

Analysen av de skriftlige kildene viser at hesten kobles til prominente menn og strid i litteraturen. I Rigstula er jarler og konger knyttet til våpen og hest (jfr. kap. 3.2.1). Sundqvist (2002) argumenterer for at hesten sees som et kjennetegn på suverenitet. Krigeridealet kommer til uttrykk gjennom rytteren som har våpen i hånd og sitter rakrygget på hesten (Sundqvist 2002:235). Han støtter seg blant annet til et utdrag fra Ynglingesaga hvor en konge bøyer seg ned fra hesteryggen for å plukke opp en ring fra bakken. Da sier mannen som kastet ringen at nå fikk han Svearnes mektigste mann til å svinebøye seg. Senere dør den samme kongen av et fall fra hesteryggen (Sundqvist 2002:239). Kongen har ikke maktet å sitte som en hersker, og fallet fra hesteryggen avsetter ham, både konkret og symbolsk (Sundqvist 2002:239). Sundqvist mener det kan tolkes slik at den legitime og ideelle hersker skulle sitte med rak rygg til hest, særlig i krig og kult, og han antyder at dette kan forbindes med Odinkult (Sundqvist 2002:240). Dette styrkes av at et av Odins navn (jfr. kap. 3.2.4) betyr *en som rir til angrep*. Vi kan også se i det arkeologiske materialet. På flere billedsteiner sitter mennene svært rakrygget (jfr. kap. 2.2). Dette kan også være fordi de red uten stigbøyler og da blir en slik sittestilling naturlig (Oma 2000:71). Jeg holder det for sannsynlig at det også kan være et bilde på den rakryggede kongen. Det kan også hende at denne sittestillingen som verdighetstegn har oppstått på grunnlag av at dette er slik en erfaren rytter vil sitte. På

billedsteinen *Tängelgårda I, Lärbro*, og hjelmblikkene *Valsgärde 7, Valsgärde 8* og *skipsgrav I, Sutton Hoo* (jfr. kap. 2.2.1) finner vi at hesten rir over en som ligger på bakken. På hjelmblikkene er det en rytter på hesten når dette skjer, mens på billedsteinen sitter det en fugl på hesteryggen. Fuglen kan sees som en metafor for krig, da det er i denne sammenhengen den nevnes i den norrøne litteraturen (Domeij 2004:150). Den kan også symbolisere sjamanen som har tatt på seg fugleham (Hedeager 2004:237). At hestene på hjelmblikkene trækker på noen, kan i lys av Sundqvists teori tolkes som et uttrykk for at mannen på hesten er en herskende makt. Kanskje også i betydning av at han erobrer og legger andre under seg, bokstavelig talt. I kapittel 3.2.1 trekker jeg fram hvor ofte det nevnes at mennene i sagaene *red*. Det kan tenkes at dette også kan forbindes med teorien til Sundqvist. Tidligere har jeg foreslått at dette skal fremheve at de er frie menn, men det kan også fortelle oss at de lever opp til krigeridealet. Det står flere steder i sagaene at mennene hadde med våpen når de *red* (jfr. kap. 3.2.1), altså ser vi i litteraturen enda et eksempel på at hesten er knyttet opp mot krigeren.

Det er flere menn enn kvinner som er begravd med hest og/eller hesteutstyr (Müller-Wille 1971). Dette mener jeg beror på at hesten først og fremst er knyttet til den mannlige rytterkrigeren, men det finnes kvinnelige rytter også. I kapittel 3.2.2 belyser jeg de kvinnelige rytterne fra mytologien. Valkyrjer *red* til slagmarkene og valgte ut hvem som skulle dø og komme til Valhall. I denne sammenheng kan det tolkes som om hesten fremhevet det krigerske ved dem. Som nevnt i kapittel 2.1 er det også kvinnegraver med hest og/eller utstyr; Oseberg, Gausel, en av Birkagravene, og K/II fra Bikjholberget (jfr. kap. 2.1). Når vi ser på resten av gjenstandene i gravene deres, er det klart at de ikke hadde noen framstående rolle som krigere, da det ikke finnes i våpen i graven. Det har vært spekulert i om det kan være dronninger eller kvinnelige kultledere (Gjessing 1943; Price 2002). Inventaret i Oseberggraven antyder at denne kvinnen kan ha oppnådd en slik storslått begravelse som kultleder. Her tenker jeg særlig på hestene som er halshugget slik jeg diskuterer nedenfor, vognen som ikke kan svinge, og teppet som har avbildet en prosesjon. Dette synes å lede mer mot kult enn mot verdslig makt.

Hestens transendentale egenskaper

Turville-Petre uttrykker seg klart og likefrem når han skriver: ”*The hundred of horses found buried in graves throughout Scandinavia, about sixteen in the Oseberg grave alone, suggest close association between horses and death*” (Turville-Petre 1975:57). Her har han

oppsummert tre viktige aspekter i en setning. For det første at hesten finnes i et større antall graver, dernest at det i noen graver er lagt ned spesielt mange hester, og til sist at hesten har hatt en sammenheng med døden. I tillegg til gravene opptrer hesten på minnesteiner, både på de gotlandske billedsteiner og på minst en runestein (se kapittel 2.2). Dette viser koblingen mellom hesten og døden i ikonografien. I litteraturen finner vi også hesten i graven (jfr. kap. 3.2.8). Her gis det likevel ikke noen ide om motivet bak. Det bare konstateres at Skallagrim og Balder får hesten med i haugen og på bålet.

Teorien om at hesten skal brukes av den døde som transport til dødsriket er allment akseptert. Samtlige forskere som skriver om hest eller graver i yngre jernalder har tatt stilling til den. Det generelle inntrykk er at selv om enkelte vektlegger andre teorier, er det vanskelig å se bort fra gravgaver ment som bruksgjenstander etter døden. Men hesten i graven trenger ikke alltid være en representant for dens transcendentale egenskaper. Slik som jeg var inne på i konklusjonen om graver i merovingertid, kan det virke som om hesten her i større grad var et symbol på den dodes sosiale status. Navnene på gudenes hester viser at hestene kan være metafor for rikdom i litteraturen (jfr. kap. 3.2.4).

I kapittel 3.2.2 tar jeg for meg de transendentale egenskapene til Sleipner, og knytter hesten til døden og overganger mellom liminale soner. Og under kapittelet om beinmateriale i vikingtid ser jeg på hester som befinner seg både i og utenfor gravene samtidig. Dette gjelder Gokstad, en av gravene fra Bikjholberget, Birka, Ladby, Borre og Oseberg. Jeg argumenterer for at denne plasseringen kan ha vært gjort intensjonelt for å vektlegge hestens transendente natur der den er både innenfor og utenfor. Ved å begrave hesten slik, kan man ha symbolisert at den står med to bein i hver verden. Når vi ser på de stående hestene i Tune og Borre, kan det tenkes at hensikten med å stille de opp slik, har vært å symbolisere at de er levende også i døden. Slik kan de være både transportmiddel og vernende kraft for den døde. Kanskje er det dette hjelmblikkene skal symbolisere, der hesten er stukket i buken med et sverd. Hesten er levende også når den er død. Dersom hesten hadde makt til å gå fra sfære til en annen som sjamanens kraftdyr, samt skape en forbindelse med dødsriket, vil denne kraften være like sterk også når hesten er død. Den skaper like fullt en forbindelse, bare fra den andre siden, fra døden til livet. Avstanden i gravene kan ha vært gjort for å opprettholde den dualistiske oppfattelsen av hesten. Den var til stede, men samtidig ikke.

Når Åsynjen Gnå bruker hesten sin for å ri gjennom sky og sjø er dette også en form for transport utenfor de vanlige grensene. Istedenfor å frakte henne til andre sfærer, sørger hesten for at rytteren kan bevege seg i andre elementer enn på jorden. Fra kapittel 3.2.2 kjenner vi også til at hesten lar mennesker ri gjennom ild. Hesten har makt til å føre mennesker og guder mellom liv og død, samt gjennom alle de fire elementene. Det har vært vanlig å trekke inn den sjamanistiske tradisjonen hvor sjamanen benytte hesten som en åndelig beskytter på reiser inn i andre sfærer (Hedeager 1999; Loumand 2006:132; Price 2002:99; Solli 2002:136). Med dette i mente, kan man også se for seg at hesten var ment, ikke bare som fremkomstmiddel, men som et vern mot kaosmaktene på reisen til et av dødsrikene, Valhall, Folkvang eller Hel. Med evner til å opprettholde kosmologisk orden som trekkhester for natt, dag og sol, må hesten hatt krefter som holdt kaoset unna. Dette kan også ha vært nyttig i forbindelse med liminale overganger, der uorden truer. Ved dødsfall blant eliten, er det et stort potensial for kaos hos de gjenlevende i forbindelse med de sosiale posisjonene. Noen må ta plassen til den døde, og slik rokkes det ved det gjeldende hierarkiet. Hesteoffer under begravelsen kan ha hatt som hensikt, ikke bare å beskytte den døde på reisen, men også hjelpe de gjenlevende. Ved å utføre offeret, kan den som nå hadde rett på den dødes posisjon, ha stadfestet denne retten. Oma har berørt noe det samme, men hun legger vekt på elementet av kunnskapserving som kan legges i hestens rolle. Hun ser blant annet på hjelmblikkene fra Vendel og Valsgärde og ser mennene som herskere innenfor idealet med rytterkrigere. Hun mener den som ligger under hesten er den gamle herskeren mens den nye er rytteren. Hesten hjelper den gamle herskeren inn i dødsriket, samtidig som den nye oppnår esoterisk kunnskap (Oma 2000:161-162).

Havets hester

I kapittel 2.1 blir det klart at båten ofte opptrer sammen med hest i gravene, og jeg konkluderer der med at begge symboliserer den norrøne religionen i en brytningstid, der kristendommen er på fremmarsj. Samspillet med båt og hest synes å gå igjen flere steder. På de gotlandske billedsteinene er ofte begge representert (jfr. kap. 2.2). Anders Andrén foreslår at billedsteinene er en form for substitutt for båtgravene, hvor man heller har satt opp steiner med båt og hest istedenfor å legge dem i graven (Andrén 1989:308-309). Litteraturen viser også denne forbindelsen med hest og båt. I kapittel 3.2.4 tar jeg for meg kenninger der hesten blir brukt om båten. Begge to er transportmiddel for stormenn. Det var høvdingen som bygget vikingskipene og seilte på tokt. Ved å kalle skipene for blant annet stavn-blakken og havets hester, kan man ha knyttet elitens rytterkrigeridealer til skipet. Ved å knytte disse idealene til

skipene, har også skipet fått en symbolverdi som statusmarkør og bærer av ideologi. Dette kan ha gitt en mental styrke og samlende effekt blant mannskapet på tokt i utlandet. Slik kan skipet være en metafor for hesten som er en metafor for krigeridealet. De har et felles begrepsinnhold, begge viser til samfunnets tro og idealer og er symboler som kan uttrykke den norrøne religionens helhet.

Hestehoder og hestens penis

En gjentakende trekk i både det arkeologiske materialet og i litteraturen er fokuset på enkelte deler av hesten, spesielt hodet og tennene. Hodet er sterkt ladet i mange kulturer, en tenkte seg at livskraften og sjelen befant seg her (Smith 1962:26). Det er også naturlig for mennesker å vektlegge hodet, da det er her det aller meste av nonverbal kommunikasjon foregår gjennom ansiktsmimikk. Dette gjelder både mellom mennesker og mellom mennesker og dyr. I Gausel ble det funnet hode og tenner, og i tre av gravene fra Bikjholberget var det lagt ned hestetenner. Dette var intensjonelt, og skyldes ikke bevaringsforholdene. Som påpekt i kapittel 2.1.2 gjelder dette også flere graver i Skandinavia. Hodet har også vært i fokus på andre vis i gravene ved at hestene har blitt drept ved et hugg over nakken, slik som i Oseberg og Bikjholberget, eller slått i pannen, slik som i Gokstad (jfr. kap. 2.1). Ser vi på depotfunn, gjelder det samme her, både i våtmark og i bebyggelse, samt i husoffer, slik som fra Norra Gärdet (jfr. kap. 2.3.2). Hodet er den kroppsdelen som dominerer, og i noen tilfeller er det brutalt hugget av. Fra ikonografien har vi også et eksempel, Eggja-steinen, der bare hodet av hesten avbildet. Resten av hesten kan ha inngått til annet bruk, slik som rituelle måltider, for eksempel bloting (jfr. kap. 3.2.6).

En annen måte å rette fokuset mot hodet på, er ved at det er vanligere å finne bare bissel i gravene, man finner ikke sal eller stigbøyer i like stor grad (Gjessing 1943:59). Dette kan muligens ha med bevaringsmessige forhold å gjøre, siden salen ofte er i tre. I mitt materiale er det bare bissel i Torgård, Gausel og Hedeby. Hodelag har også fått mye oppmerksomhet gjennom ornamentikken. I det utvalget av enkeltgraver jeg har gjort, er det tre som mangler hodelag, Storhaug, Oseberg og Tune, sistnevnte muligens på grunn av dårlige bevaringsforhold. De resterende gravene har alle ornamenterte beslag til bisselet som regnes for å være utsøkte (jfr. kap. 2.1). Da dette var nytt, må det blanke metallet ha dratt fokus mot hodet til den hesten som bar det, og bidratt til å fremheve hestehodet.

Hodet har også fått stor fokus i litteraturen. Som vist i kapittel 3, finnes det et særegent eksempel i *Egilssoga*. Her blir hestehodet satt på en stang av hassel og kalt en nidstang. Adam af Bremen skriver at man ofret hestehoder til gudene, men han beskriver ikke nærmere hvordan det foregår. Fra araberer Ibrahim At-Tartushi, som besøkte Hedeby, har vi en skildring av hvordan man viste frem dyreoffer ved å henge det på en påle. Forskere mener det er huden med ekstremiteter, særlig hodet, som brukes slik. Dette kjenner vi igjen fra det arkeologiske materialet. I depotet i vannhullet utenfor ringfortet Eketorps borg på Öland, ble det i hovedsak funnet skaller av dyr. Her var det også en mengde hasselkjepper (jfr. kap. 2.3.1). På billedsteinen *Broa XV, Halla* (jfr. kap. 2.2.1) er det avbildet en knelende hest med en spiss stokk i munnen. Kanskje er det et bilde av et offer av denne typen. Å risse et hestehode på Eggja-steinen kan slik ha symbolisert et offer til den døde. Hoder og hasselstenger ser ut til å være forbundet med ofring av hest, kanskje ble hassel antatt å ha magiske egenskaper. Også en yngre skikk fra Setesdal innebærer en form for offer av hestehodet. Som fortalt i kapittel 3.2.6 skulle brudgommen hugge i et hestehode skåret ut i en bjelke etter vielsen.

Hestens hode er således tydeligvis fremhevet og tilsynelatende også meningsbærende i en rekke forskjellige kontekster, på tvers av kildegruppene. Det brukes i hovedsak på to ulike måter. Nidstangen skal uroe landevettene så de driver kongen ut av landet, og ofrene skal blidgjøre gudene. Med denne todelte funksjonen, både som gave, og som nid, er det mulig at ritualet omkring hodet er avgjørende for funksjonen.

I kapittel 3.2.2 og 3.2.3 trekker jeg fram at det er risset runer på Årvaks øre og på Sleipners tenner. Som vi har sett erved Odin runene i ekstase når han hang i Yggdrasil, og de kan derfor knyttes til Odinskult. Kanskje har runene ytterligere forsterket hodet og tennesenes kraft. Runer er knyttet til kunnskap, kanskje har dette vært viktig for at hestene skulle kunne utføre oppgavene sine. Den andre av solens trekkhester, Allsvinn har runer på hoven (jfr. kap. 3.2.3). Allsvinn betyr den svært raske (Lind 2005; Simek 1993), og det er nærliggende å trekke slutningen at hesten er rask, nettopp på grunn av runene. Runene kan være en form for besvergelse. Årvak betyr den tidlig våkne (Lind 2005; Simek 1993). Kan hende det er runene på øret som er grunnen til at hesten er tidlig oppe. Runene på Sleipners tenner kan trolig settes i forbindelse med hans rolle som transportmiddel i døden. Denne slutningen trekker jeg på bakgrunn av at det har blitt funnet hestetenner i graver, blant annet Gausel og flere av gravene på Bikjholberget (jfr. kap. 2.1.2.1).

En annen ekstremitet som ofres til gudene er hestens penis. Den eneste kilden jeg har funnet på dette er fra litteraturen, i Volsetotten. Dette har ikke vært mulig å finne igjen i materialet, men kan ha med bevaringsforhold å gjøre. Dersom vi anser hodet som ladet, må man kunne anta dette også gjaldt hestens penis. I fruktbarhetskult må en konserverte penis ha en sterk symbolverdi.

Hesten i ritualer

I forbindelse med begravelsene må hestene har inngått i en form for ritual. Hestene i Oseberg er tatt av dage med et voldsomt hugg bak hodet (jfr. kap. 2.1). Dette må ha vært en god visuell effekt med hugget, og deretter blodet som sprutet. Det samme gjelder muligens Gausel der det ikke ble hugget i nakken, men i pannen (jfr. kap. 2.1). En litterær parallell til dette tar jeg opp i kapittel 3.2.7. Blot-Sven malte offertreet rødt med blod når han blotet. Blodet fra hestene i gravene kan ha blitt benyttet for å farge gravene eller deler av dem. Blod har en svært sterk effekt, både visuelt med sin kraftige farge, men også symbolsk, da man ikke kan leve uten. Det inneholder livskraft. Kanskje blodet som ble malt på offertreet skulle være et offer av livskraft til gudene. Kan hende er også blodet i begravelsene en frigjørelse av livskraft, men her for å gi den avdøde kraft til å reise til dødsriket. Eller for å gi en form for evig liv. Osebergskipet var forankret med et tau rundt en stor stein (jfr. kap. 2.1). Det er mulig at man ville beholde kontakten med sine forfedre, og på den måten skape en link mellom de levende og de døde. Dersom de døde oppholdt seg et sted der de kunne ha kontakt med guder, kunne de formidle kunnskap til de gjenlevende slektningene som levende mennesker ikke kunne oppnå.

I andre situasjoner er offer en måte å oppnå velvilje hos gudene. Offer i litteraturen er diskutert i kapittel 3.2.7. Adam af Bremen skriver at hodene ble ofret og blodet skulle forsones gudene. I følge Stentofta-stenen brukes offerdyrene for å oppnå fordeler, i dette tilfellet et godt år. I *Håkon den godes saga* utføres et blot, gjort i håp om et godt år, men også seier og makt (jfr. kap. 3.2.7). Blodet ble skvettet på hovet, gudebildene og menneskene, og kjøttet kokt til mat. Ved å ofre blodet til gudebildene og spise av kjøttet og utbringe skåler, skulle man sørge for det kommende året. Dette blotet ble gjort på høsten, det ble også blotet i *Volsetotten* (jfr. kap.3.2.9). Kanskje var dette både en takk for det som var høstet inn og dyr som hadde fått beite seg feite, samtidig som det var et ønske om fremtidige gode år.

I *Sagaen om Ravnkjell Frøysgode* beskrives det hvordan hingsten Frøyfakse drives i elva med en tung stein rundt halsen når han skal ofres til Frøy. Dette kan sees opp mot kapittel 2.3.1 der jeg belyser depoter i våtmark. Å finne hestebein i forbindelse med vann er vanlig. Det finnes ikke så mange eksempler fra yngre jernalder, men som jeg var inne på, var dette vanlig i eldre jernalder. Vannet er en kontaktflate til en annen verden, det som senkes på dypt vann er utenfor menneskenes rekkevidde, og slik blir det gudenes eiendom.

En annen form for ritual er prosesjoner. I forbindelse med Oseberggraven har det vært foreslått at slikt har funnet sted (jfr. kap. 2.2.3). Billedveven viser en prosesjon der hester trekker vogner, og i graven ble det likeledes funnet en vogn. Muligens er veven et bilde av hvordan vognen har vært benyttet. Billedsteinene viser også vogner, hvor to ser ut til å være kjørt av kvinner. Kanskje var det kvinnen som styrte vognene, ikke bare i forbindelse med døden, slik jeg har vært inne på i kapittel 2.1 og 2.2.3, men også i forbindelse med ritualer. På billedsteinene *Bote*, *Garda* og *Tängelgårda I*, *Lärbro* er det avbildet menn som går på rekke. Det er mulig dette også er avbildninger av prosesjoner. Jeg har ikke funnet noen paralleller til slike prosesjoner i litteraturen.

Hesten er kosmologisk ordensmann

Jeg var i kapittel 3.2.3 inne på hvordan hesten i mytologien er den som sørger for at dagen og natten kommer og går, og at sola reiser over himmelen, slik opprettholder orden i tiden. Det ser også ut til at hesten har spilt en rolle i forbindelse med opprettholdelse av loven. Når kongen ikke bloter, blir det opprør blant bøndene, og kongen må enten gi etter for dem, eller overlate kongemakt og høyetet til noen andre. Dersom ikke kongen blotet, gjaldt ikke loven, og kongen kunne ikke regnes for rettmessig konge. Dette ser vi både i *Håkon den godes saga*, og i *Sagaen om Hervar ok kong Heidrek* (jfr. kap. 3.2.7). Dette har tidligere vært tatt opp av blant annet Sundqvist (2002:208), som har konkludert med at blotet var vesentlig i konstitueringen av kongsmakten. Blotet skulle, som jeg har vært inne på tidligere i dette kapittelet, også sørge for gode år for bøndene. Dersom ikke kongen blotet, ville man oppleve en oppløsning av kjente strukturer i samfunnet, samt risikere uår og nød. Ofringen sørget i så måte for stabilitet. Som jeg har vært inne på tidligere i dette kapittelet kan også offer i forbindelse med gravene ha samme stabiliserende funksjon. Hesteofferet ved gravene til statuspersoner kan ha stadfestet retten til å overta denne posisjonen for den som utførte offeret. Dette kan også være en ytterligere forklaring på hvorfor hesten i hovedsak befinner i

rike graver. I denne sammenheng kan det sees som et tegn på at noen har stadfestet sin posisjon. Dette har ikke vært nødvendig for menigmann.

Jeg mener det kan være noe lignende vi ser i offerskikken fra Setesdal hvor brudgommen skulle hugge i et utskåret hestehode (jfr. kap. 3.2.6). Dette kan sees som restene av en gammel offerskikk som kan ha minnet om et blot, bare i forbindelse med bryllupet. Man ofret en hest ved halshugging, og kokte kjøttet i gryta. Etter at det ble forbudt hugget man heller i en utskjæring over gryta. Hensikten med dette offeret har vært å verifisere bryllupet på samme måte som kongen stadfestet lovene. Hestofferet, som i utgangspunktet har involvert en virkelig hest, skulle besegle ektepakten.

Jeg har tidligere i kapittelet nevnt hvordan et praktfullt bissel kan ha vært med på å dra fokus mot hestens hode. Dette kan også tolkes i forbindelse med hestens evne til å kontrollere kosmos. Med bisselet kan man styre hesten, ergo har man gjennom den kontroll over kosmos. Mennesket kontrollerer hesten, og derfor også kosmos. Også sporer brukes for å kontrollere hesten. Her kan vi trekke inn gullsporen fra Verne Kloster (jfr. kap. 2.1.2.1). Ved å poengtere kontrollen over hesten med å vektlegge det rideutstyret som sørger for denne kontrollen, kan man ha legitimert sin kontroll over samfunnet.

Tidligere har jeg foreslått at hesten var en mediator mellom krigeren og gudene (jfr. kap. 2.2.1). Dersom Tyr sørget for at seieren i krig var gudgitt, vil dette bety at krigen også var en metode å oppnå rettferdighet på. Ved at man hadde kontakt med gudene gjennom hesten, ville orden oppstå ut fra krigen, da den part som seiret ville ha gudenes godkjennelse. Dette kan også ha vært tilfelle i forbindelse med hingstekamp. Eier av den seirende hingsten ville få høyere status, ikke bare fordi han eide den beste hesten, men fordi han hadde velvilje hos gudene. Dersom det forholder seg slik, vil det forklare hvorfor det var knyttet så mye ære til hingstekampene. Kampene var en utrøving av gudenes vilje, og hestene med sin kontakt til dem, sørget for at denne viljen ble kjent. Gjennom seier i hingstekamp viste gudene hvilken side de stilte seg på, han med den seirende hingsten hadde gudenes gunst.

Merovingertid versus vikingtid

Jeg valgte å dele det arkeologiske materialet fra kapittel 2.1 og 2.2 inn i vikingtid og merovingertid for å se om likheten med litteraturen er større for det materialet som ligger nærmere tidspunktet for nedskrivning.

Den største forskjellen i gravmaterialet mellom de to periodene i det utvalget jeg har gjort, er graden av ensartethet. I merovingertid har gravene et ensidig preg av rytterkrigeren, mens i vikingtid blir gravene mer variert. Rytterkrigeren ser ut til å komme mer i bakgrunnen, og det ser ut som om ritualer og økonomisk velstand tar større plass i bildet. I tillegg er det også kvinner representert i de aller rikeste gravene. Det kan virke som om gravmaterialet fra vikingtid med sin nedtoning av krigeren kommer nærmere litteraturen. Til tross for at også de norrøne kildene oppviser en god del stridigheter, er det ikke her hovedfokuset deres ligger. I ikonografien finnes det også noen ulikheter mellom tidsepokene. Her er det avbildninger av hingstekamp og offer på gjenstander fra merovingertid. Det finner vi ikke i vikingtid, derimot er det avbildet en prosesjon og kvinner i vogner. Ikonografien fra merovingertid med offer og hingstekamper ser ut til å stemme bedre med litteraturen, enn vikingtidens kvinner og prosesjoner. Samlet sett ligner begge periodene, men på ulike punkter. Jeg finner det vanskelig å trekke noen klare linjer, og må konkludere med at det kildeutvalget jeg har gjort, ikke er særlig egnet for en sammenligning av denne typen. Dersom man skal belyse dette, vil det trolig lønne seg å ha et mye bredere perspektiv.

5 Konklusjon: Hesten er en metafor II

Analysen i kapittel 4 har vist at vi kan utlede en rekke forskjelligartede roller til hesten i yngre jernalder. Hesten som tankefigur var fundamental i samfunnet. Den uttrykte flere ulike sider ved yngre jernalders kosmologi, og var en nøkkelform for krigereliten. Jeg har sett på hvilke ulike metaforer vi kan tolke ut fra arkeologisk materiale og litteratur.

For det første er det tydelig at hesten fungerer som *metafor for makt, status, krigeren og kultlederen*. Dette fremgår av både det arkeologiske materialet og litteraturen. Først belyste jeg hestens forbindelse med den mannlige krigeren. Hesten kan klart betraktes som en metafor for rytteridealet og den makt og status som er forbundet med det. Hesten i kvinnegraver kan også være en metafor for makt, men her har jeg vist hvordan det her kan knyttes mot kult istedenfor krig.

For det andre har analysen vist at hesten var en *metafor for døden, åndereiser og vernende makt*. Hesten i yngre jernalder betraktes som et vesen med transendentale egenskaper som kan frakte rytteren mellom ulike sfærer og elementer. Her er det dødsreisen og sjamanens åndereiser som kommer sterkest til uttrykk, og hesten kan i tillegg til å ha muliggjort reisene, ha vært et vern mot de farer som befinner seg langs veien.

For det tredje fungerer hesten som *metafor for den norrøne mytologien*. Båten har blitt sett som symbol på den norrøne religionen. Jeg mener dette kan grunne i at båten har fått hestens rolle på reiser til havs. Hesten opptrer som en metafor for skipet, men skipet er også en metafor for hesten. Sammen uttrykker de samfunnets tro og idealer.

Likeens var hesten *metafor for offergave og nid*. Hestens hode har fått stort fokus. Jeg har kommet fram til at dette i hovedsak kan forbindes med ofringer, men også med nidet. Hodets spesielle betydning kan forklares ved at det er her den sterkeste kraften sitter. Dette kan være årsaken til at hestehodet opptrer både i kontekster relatert til offer, som vi ser i det arkeologiske materialet, og i forbindelse med nid, slik som vi kunne utlede av de norrøne kildene.

Ytterligere var hesten en *metafor for livskraft og forsoning*. I avsnittet om hesten i ritualer trakk jeg fram blodet som en viktig faktor i forbindelse med ofringer. Blodet kan ha bidratt med kraft i noen situasjoner, mens andre ganger gis det til gudene for å forsones dem.

Endelig var hesten en *metafor for orden, kontroll og gudenes vilje*. Hesten har sørget for orden i kosmos gjennom sin tilknytning til døgnet og sola. Jeg har argumentert for at hestens evne til kontroll har strukket seg lenger. Hesten hadde som oppgave, gjennom offeret, å konstituere lovene, kongemakten og ekteskap. Dette kan ha virket andre veien også. Ved å kontrollere hesten, symboliserer man kontroll over kosmos. Den voldsomme utsmykningen av hesteutstyret forbundet med kontroll kan ha vært for å legitimere statusposisjoner. Hesten kan også gjennom denne kontrollen og kontakten med gudene, ha uttrykt gudenes vilje, slik at seireherren i krig, samt den med den seirende hesten i hingstekamper, har gudenes velvilje.

Litteraturliste

Primærkilder

Adam af Bremen. Beskrivelse af øerne i Norden, Oversatt og kommentert av Allan A. Lund, Wormianum, Højbjerg 1978.

Edda, Den eldre, oversatt av Iver Mortensson-Egnund, Norrøne bokverk 21, Det norske samlaget, Oslo 1985.

Egilssoga, oversatt av Leiv Heggstad, revidert av Magne Heggstad, Norrøne bokverk 15, Det norske samlaget, Oslo 1978.

Grágás, Laws of early Iceland : Grágás : the Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts, oversatt av Andrew Dennis, Peter Foote & Richard Perkins, University of Manitoba Press, Winnipeg 1980-2000.

Njálssoga, oversatt av Aslak Liestøl, Norrøne bokverk 23, Det norske samlaget, Oslo 1975.

Sagaen om Gunnlaug Ormstunge, oversatt av Ragnar Haagensen, Sagahefte 1, Forlaget Frøya, Moss 2002.

Sagaen om Hervar ok kong Heidrek, oversatt av G. Thorarensen, Det nordiske litteratur-Samfund, Brødrene Berlings Bogtrykkeri, København 1847.

Sagaen om Ravnkjell Frøysgode, oversatt av Ragnar Haagensen, Sagahefte 2, Forlaget Frøya, Moss 2002.

Snorre Sturlason, *Den yngre Edda*, oversatt av Erik Eggen, Norrøne bokverk 42, Det norske samlaget, Oslo 1978.

Snorre Sturlason, *Heimskringla*, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, Gyldendal norske forlag, 1980.

Soga om Grette Ásmundsson, oversatt av Arne Ommedal, Norrøne bokverk 11, Det norske samlaget, Oslo 1977.

Volsungane, oversatt av Magnus Rindal, Norrøne bokverk 1, Det norske samlaget, Oslo 1974.

Sekundærkilder

Airola, Leena

1991 Niello –en urgammel og komplisert dekorasjonsteknikk på metallgjenstander. I *Spor –fortidsnytt fra midt-norge*. Nr. 1 1991, 6. Årgang, 11. hefte.

Andersen, Susan

1996 *Viking Age Bits in Central Southeastern Norway. Variation in Form and Action*. Volume 1: Text; Volume 2: Figures and Appendices. Hovedoppgave i nordisk arkeologi. IAKN. Det historisk filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Andrén, Anders

1989 Dörrar til förgångna myter, en tolkning av de gotländska bildstenarna. I: *Medeltidens födelse*. Symposier på Krapperrups Borg. 1 Gyllenstiernska Krapperrupsstiftelsen, s. 287-319.

Andrén, Anders

2006 Människan i Midgård. I *Odens öga –mellan människor och makter i det förkristna Norden*, s. 78-95. Red: Anders Andrén & Peter Carelli. Helsingborg

Arbman, Holger

1938 *Vendel i fynd och forskning: skrift med anledning av Vendelmonumentets tilkomst*. Upplands fornminnesforening, Uppsala.

Arbman, Holger

1980 Båtgravarna i Vendel. I *Vendeltid*, s. 19-30. Red: Ann Sandwall. Centraltryckeriet Åke Svensson AB, Borås.

Arrhenius, Birgit

1983 The chronology of the Vendel graves. I: *Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium in Stockholm, February 2-3, 1981*, s. 39-70. Red: J. P. Lamm og H.-Å. Nordström. Statens Historiska Museum, Stockholm.

Arwidsson, Greta

1977 *Die Gräberfunde von Valsgärde, III, Valsgärde 7*. Uppsala Universitets Museum för Nordiska Fornsaker, Uppsala.

Arwidsson, Greta

1980 Båtgravarna i Valsgärde. Så räddades fynden. I *Vendeltid*, s. 45-64. Red: Ann Sandwall. Centraltryckeriet Åke Svensson AB, Borås.

Arwidsson, Greta

1983 Valsgärde. I: *Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium in Stockholm, February 2-3, 1981*, s. 71-82. Red: J. P. Lamm og H.-Å. Nordström. Statens Historiska Museum, Stockholm.

Asker, Karin

1958 Gullsporen fra Verne kloster. I *Gullsmedkunst nr. 6, 1958. 48. årgang*, Oslo

Blindheim, Charlotte og Birgit Heyerdahl-Larsen

1995 *Kaupang-funnene Bind II Gravplassene i Bikjholbergene/Lamøya. Undersøkelsene 1950-1957. Del A. Gravskikk*. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Oldsakssamlingen, Oslo.

Boberg, Inger M.

1966 *Motif-index of early Icelandic literature*. Bibliotheca Arnarnagæana. Arnarnagæan Commission, København.

Braathen, Helge

1977 *Ryttergraver - politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. Hovedoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo

Brøgger, A. W.

1916 *Borrefundet og vestfoldkongernes graver*. A.W Brøggers boktrykkeri A/S.

Brøgger, A. W. & Haakon Shetelig

1951 *The viking ships. Their ancestry and evolution*. Dreyers forlag, Oslo.

Bæksted, Anders

1984 *Nordiske guder og helte*. Politiken, København.

Carver, Martin

1995 Boat-burial in Britain: Ancient Custom or Political Signal? . I *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th May 1994*, s. 111-124. Red: Ole Crumlin-Pedersen & Birgitte Munch Thye. PNM, Copenhagen.

Carver, Martin

1998 *Sutton Hoo: Burial Ground of Kings?* The British Museum Press, London.

Christensen, Arne Emil, Anne Stine Ingstad & Bjørn Myhre

1992 *Osebergdronningens grav. Vår nasjonalskatt i nytt lys*. Andre opplag 1993, Chr. Schibsteds Forlag A/S, Oslo.

Crumlin-Pedersen, Ole

1995 Boat-burials at Slusegaard and the Interpretation of the Boat-grave Custom. I *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th May 1994*, s. 87-100. Red: Ole Crumlin-Pedersen & Birgitte Munch Thye. PNM, Copenhagen.

Dommasnes, Liv Helga

2001 *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk II. Fra Vereide til vikingtid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen – 5.

Ellis Davidson, Hilda Roderick

1967 *Pagan Scandinavia*. Thames and Hudson, London.

Ellmers, Detlev

1995 Valhalla and the Gotland Stones. I *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th May 1994*, s. 165-171. Red: Ole Crumlin-Pedersen & Birgitte Munch Thye. PNM, Copenhagen.

Fidjestøl, Bjarne

1996 *Norsk litteratur i tusen år: teksthistoriske linjer*. Landslaget for norskundervisning Cappelen akademisk forlag, Oslo.

Fuglevik, Morten & Ingar M. Gundersen

2007 Skriftlige kilder i arkeologiske forklaringsmodeller: Tolkingsproblemer knyttet til bruk av romerske tekster i konstruksjonen av nordeuropeisk romertid. I *Nicolay* nr. 103, s. 4-15.

Gansum, Terje

1999 Mythos, logos, ritus. Symbolisme og gravskikk i lys av gudediktene i den eldre Edda. I *Et Hus med mange rom: vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen Bind B*, s. 439-504. Red: Ingrid Fuglestad, Terje Gansum & Arnfrid Opedal. Arkeologisk museum i Stavanger.

Gjessing, Gutorm

1934 *Studier i norsk merovingertid. Kronologi og oldsaksformer*. Oslo

Gjessing, Gutorm

1943 *Hesten i førhistorisk kunst og kultus*. Universitetet, Institutt for folkelivsgransking, Oslo.

Gräslund, Anne-Sofie

1980 *The burial customs: a study of the graves on Björkö*. Akademisk avhandling, Uppsala universitet.

Grønvik, Ottar

1985 *Runene på Eggjasteinen. En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet*. Universitetsforlaget

Haugen, Odd Einar

2004 *Handbok i norrøn filologi*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, EU.

Hedeager, Lotte

1999 *Skygger av en annen virkelighet. Oldnordiske myter*. Pax Forlag A/S, Oslo.

Hedeager, Lotte

2004 Dyr og andre mennesker –mennesker og andre dyr. Dyreornamentikkens transcendentale realitet. I *Ordning mot kaos. Studier av nordisk førkristen kosmologi*, s. 219-252. Red: Anders Andréén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere. Nordic Academic Press, Lund.

Henriksen Vera

1993 *Verdenstreet Mennesker og makter i Odins tid*. H. Aschehoug & Co., Oslo.

Hodder, Ian

2001 *Reading the past*. Current approaches to interpretation in archaeology. Cambridge University Press.

Hodne, Bjarne

1973 *Personalhistoriske sagn. En studie i kildeverdi*. Universitetsforlaget, Oslo.

Hougen, Bjørn

1940 Osebergfunnets billedvev. I *Viking*, Bind IV, s. 85-124. Tidsskrift for norrøn arkeologi, bind IV. Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo.

Hultgård, Anders

1997 *Uppsala och Adam af Bremen*. Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala 11. Nya Doxa, Nora.

Hüster, Heidemarie

1986 *Untersuchungen an Skelettresten von Pferden aus Haithabu: (Ausgrabung 1966-1969)*. Wachholtz, Neumünster.

Ingstad, Anne Stine

1995 The interpretation of the Oseberg-find. I *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th May 1994*, s. 139-148. Red: Ole Crumlin-Pedersen & Birgitte Munch Thye. PNM, Copenhagen.

Iregren, Elisabeth

1989 Under Frösö kyrka –ben från en vikingetida offerlund? I *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16-18 januari 1989*, s. 119-134. Red: Lars Larsson & Bozena Wyszomirska. University of Lund, Institute of Archaeology Report Series no. 34, Lund.

Jennbert, Kristina

2006a Djuren och den förkristna människans föreställningar om kosmos. I *Odens öga –mellan människor och makter i det förkristna Norden*, s. 96-119. Red: Anders Andrén & Peter Carelli. Helsingborg.

Jennbert, Kristina

2006b The heroized dead. People, animals, and materiality in Scandinavian death rituals, AD 200-1000. I *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, s. 135-140. Red: Anders Andrén, Kristina Jennbert & Catharina Raudvere. Nordic Academic Press, Lund.

Kjellmark, Knut

1939 Kring en gravplan. Något om gravskicket i Jämtland under vikingatiden. I *Fornvännen 1939*, s. 35-44.

Kværness, Gunhild

1996 *Blote kan ein gjere om det berre skjer i løynd : kristenrettane i Gulatingslova og Grágás og forholdet mellom dei*. KULTs skriftserie nr 65. Noregs forskingsråd, Oslo

Lamm, Jan Peder

1980 Vendeltidens ABC. I *Vendeltid*, s. 281-359. Red: Ann Sandwall. Centraltryckeriet Åke Svensson AB, Borås.

Lind, Idar

2005 *Norrøn mytologi : frå A til Å*. Samlaget, Oslo.

Lindqvist, Sune

1941 *Gotlands Bildsteine. Gesammelt und untersucht von Gabriel Gustafson und Fredrik Nordin mit zeichnungen von Olof Sörling photographien von Harald Faith-ell. Nach erneuter durchsicht und ergänzung des materials herausgegeben von Sune Lindqvist*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Loumand, Ulla

2006 The horse and its role in Icelandic burial practices, mythology and society. I *Old Norse religion in long-term perspectives : origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, s. 130-134. Red: Anders Andrén, Kristina Jennbert & Catharina Raudvere. Vägar till Midgård 8. Nordic Academic Press, Lund.

Lundborg, Maria Domeij

2006 Bound animal bodies. Ornamentation and skaldic poetry in the process of Christianization. I *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, s. 39-44. Red: Anders Andrén, Kristina Jennbert & Catharina Raudvere. Nordic Academic Press, Lund.

Mansrud, Anja

2004a Dyrebein i graver –en kilde til jernalderens kult og forestillingsverden. I *Mellom himmel og jord : foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran, 31. januar-2. februar 2002*. I Oslo arkeologiske serie nr 2, s. 82-111. Red: Lene Melheim, Lotte Hedeager, Kristin Oma. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo.

Mansrud, Anja

2004b *Dyret i jernalderens forestillingsverden. En studie av forholdet mellom dyr og mennesker i nordisk jernalder, med utgangspunkt i dyrebein fra graver*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. IAKK, Det historisk filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Marstrander, Sverre

1999 *Tuneskipet*. SJB trykkeri I samarbeid med Borgarsyssel museum, Sarpsborg.

Meling, Trond

2000 *Graver med hest og hesteutstyr: eit uttrykk for makt og alliansar på Vestlandet i merovingertida?* Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Meulengracht Sørensen, Preben

1991 Om eddadigtenes alder. I *Nordisk hedendom. Et symposium*, s. 217-228. Red: Gro Steinsland, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen og Preben Meulengracht Sørensen. Odense Universitetsforlag, Odense.

Mundal, Else

1977 *Sagadebatt*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.

Mundal, Else

2004a Edda- og skaldedikt. I *Handbok i norrøn filologi*, s. 215-266 Red: Odd Einar Haugen. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, EU.

Mundal, Else

2004b Sagalitteraturen. I *Handbok i norrøn filologi*, s. 267-302. Red: Odd Einar Haugen. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, EU.

Müller-Wille, Michael

1971 *Pferdegräber und Pferdeopfer im frühen Mittelalter*. Særtrykk av Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Müller-Wille, Michael

1976 *Das Bootkammergrab von Haithabu*. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 8. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.

Nielsen, Ann-Lili

1997 Pagan Cultic and Votive Acts at Borg. An Expression of the Central Significance of the Farmstead in the Late Iron Age. I *Visions of the Past: trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, s. 373-392. Red: Hans Andersson, Peter Carelli, Lars Ersgård. Lund studies in medieval archaeology. Central Board of National Antiquities, Stockholm.

Nielsen, Ann-Lili

2006 Rituals and power. About a small building and animal bones from the late Iron Age. I *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, s. 243-247. Vägar till Midgård 8. Red: Anders Andréén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere. Nordic Academic Press, Lund.

Nilsson, Lena

2003 Blóta, Sóa, Senda. Analys av djurben. I *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*, s. 287-308. Red: Bengt Söderberg. Daleke Grafiska AB, Malmö.

Nylén, Erik

1978 *Bildstenar*. Barry Press Förlag Visby

Näsström, Britt-Mari

2001 *Blot. Tro og offer i det førkristne Norden*. Pax forlag A/S, Oslo.

Oma, Kristin

2000 *Hesten i nordisk jernalder. Ei kontekstuell analyse av den symbolske sfære kontra den materielle røynda*. Hovudfagsoppgåve i nordisk arkeologi, IAKK, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Oma, Kristin

2004 Hesten og det heilage. Materialiseringa av eit symbol. I *Mellom himmel og jord : foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran, 31. januar-2. februar 2002*, s. 68-81. I Oslo arkeologiske serie nr 2. Red: Lene Melheim, Lotte Hedeager, Kristin Oma. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo

Opedal, Arnfrid

1998 *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes*. Ams-Småtrykk 47, Stavanger.

Pedersen, Anne

1997 Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in 10th century Denmark? I *Military Aspects of Scandinavian Society. In a European Perspective AD. 1-1300. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 2-4 May 1996*, s. 123-136. Ed: Anne Nørgård Jørgensen og Birthe I. Clausen. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol. 2, Copenhagen.

Petersen, Jan

1951 *Vikingetidens redskaper*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. No 4, Oslo.

Price, Neil

2002 *The Viking way : religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Aun: archaeological studies / Uppsala University Institute of North European Archaeology. Dept. of Archaeology and Ancient History, Uppsala.

Roesdahl, Else

1978 Vognen og vikingerne. I *Skalk* 1978:4, s. 9-14. Højbjerg.

Roesdahl, Else

1983 Fra vikingegrav til Valhal i 900-årenes Danmark. I *Andet tværfaglige vikingesymposium*, s. 39-49. Red: Torben Kisbye & Else Roesdahl. Forlaget Hikunin og Afdeling for middelalder-arkæologi, Aarhus.

Schönbäck, Bengt

1983 The custom of burial in boats. I: *Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium in Stockholm, February 2-3, 1981*, s. 123-132. Red: J. P. Lamm og H.-Å. Nordström. Statens Historiska Museum, Stockholm.

Shenk, Peter

2002 *To Valhalla by horseback? Horse burial in Scandinavia during the Viking Age*. A Master's Thesis in Nordic Viking and Medieval Culture. The Center for Viking and Medieval Studies. The Faculty of Arts. University of Oslo.

Simek, Rudolf

1993 *Dictionary of northern mythology*. Translated by Angela Hall. D.S. Brewer, Cambridge.

Simonsen, Jørgen Bæk

1981 *Vikingerne ved Volga. Ibn Fadlans rejsebeskrivelse resumeret, deloversat og kommenteret af Jørgen Bæk Simonsen*. Wormianum, Højbjerg.

Sjøvold, Thorleif

1957 *Osebergfunnet og de andre vikingskipfunn*. Universitetets oldsaksamling, Oslo.

Smith, A. W.

1962 The Luck in the Head: A Problem in English Folklore. I *Folklore*, Vol. 73, No. 1 (Spring 1962), s. 13-24. The Society, London.

Solberg, Bergljot

1993 *Minneskrift Egil Bakka*, Arkeologiske skrifter, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Solberg, Bergljot

2003 *Jernalderen i Norge: ca 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* 2. utg. Cappelens akademisk forlag, Oslo.

Solli, Britt

2002 *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax Forlag A/S, Oslo.

Spurkland, Terje

2001 *I begynnelsen var fubark : norske runer og runeinnskrifter*. Landslaget for norskundervisning Cappelen akademisk forlag, Oslo

Spurkland, Terje

2005 *Norwegian runes and runic inscriptions*. The Boydell Press, Woodbridge.

Steinsland, Gro

1994 Eros og død i norrøn kongeideologi. I *Myte og ritual i det førkristne Norden. Et symposium*, s. 141-158. Red: Jens Peter Schjødt. Odense universitetsforlag, Odense.

Steinsland, Gro

2005 *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Pax Forlag A/S, Oslo.

Steinsland, Gro

2007 *Fornnordisk religion*. Natur & kultur, Stockholm.

Steinsland, Gro og Kari Vogt

1981 Aukinn ertu Uolse ok vpp vm tekinn. En religionshistorisk analyse av *Volsapátr* i *Flateyrbók*. I *Arkiv för nordisk filologi* (96), s. 87-106.

Stenberger, Märten

1943 Gudingsåkrarna I *Gotländskt arkiv* 15, s. 18-24. Gotlands fornsal, Visby.

Store Norske Leksikon

Tilgjengelig fra <http://www.snl.no/h%C3%B8vre> [10.06.2009]

Stylegar, Frans-Arne

2006 Skeidfoler og blothester: hingstekamp og døderitualer i yngre jernalder. I *Historien i forhistorien: festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen*, s. 207-220. Red: Håkon Glørstad, Birgitte Skar og Dagfinn Skre. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.

Sundkvist, Anneli

2001 *Hästarnas land. Aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svealands yngre jernalder*. OPIA 28. Institutionen för Arkeologi och Anik historia, Uppsala universitet.

Sundqvist, Olof

1997 Runology and history of religions. Some critical implications of the debate on the Stentofte inscription. I *Blandade runstudier* 2, s. 135-174. Institutionen för nordiska språk, Uppsala.

Sundqvist, Olof

2002 *Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. Uppsala Universitet, Uppsala.

Thorvildsen, Knud

1957 *Ladby-skibet*. Herm. H. J. Lyng og søn, København.

Tilley, Christopher

1999 *Metaphor and material culture*. Blackwell, Oxford.

Turville-Petre, E.O.G.

1975 *Myth and religion of the North : the religion of ancient Scandinavia*. Greenwood Press, Westport Connecticut.

Wigh, Bengt

2001 *Animal husbandry in the Viking Age town Birka and its hinterland*. Birka studies 7

Østmo, Einar og Lotte Hedeager

2005 *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S, Oslo.